

SYNERGING

ENERGIES

ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА

АНАЛІТИЧНИЙ ЧАСОПИС №2 (34) 2019

У ФОКУСІ:

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНА-НАТО

НЕДООЦІНЕНІ ЗАГРОЗИ

СВІТ ЗА ЧОРНИМ МОРЕМ

NATO@70

STRONGER
TOGETHER

INTERNATIONAL
RENAISSANCE
FOUNDATION

Civic
Synergy

SYNERGING ENERGIES
Centre for Global Studies / Центр Глобалістики

UKRAINIAN NATIONAL PLATFORM OF THE
EASTERN PARTNERSHIP
Civil Society Forum

KONRAD
ADENAUER
STIFTUNG

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ

10 років Східного партнерства: від досягнень до майбутнього

19 червня 2019 року

м. Київ | Готель «Radisson Blu» | вул. Ярославів Вал, 22

www.kas.de

Аналітичний часопис
«Чорноморська безпека»
2(34) 2019 р.

Журнал зареєстровано
в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво
КВ №23053-12893ПР від 11.12.2017 р.

Видавець — Центр глобалістики
«Стратегія XXI» (Київ)

Мова видання — українська

Адреса редакції:
вул. Щекавицька, 51, офіс 26, 04071 Київ
Тел.: +380444254162;
е-пошта: info@geostrategy.org.ua
веб-сторінка: geostrategy.org.ua

Редакційна колегія:

Михайло Гончар, головний редактор
Віталій Мартинюк, відповідальний секретар
Павло Лакійчук, заступник головного редактора
Оксана Іщук, членкиня редакційної колегії
Ігор Стукаленко, член редакційної колегії
Матео Кацулані, керівник Європейського бюро
Тантеле Ратувухері, керівник бюро
по Південній Азії
Оксана Лесняк, керівник бюро по Східній Азії
Члени редакційної колегії журналу,
севастопольці **Олексій Бессарабов** та **Дмитро**
Штибликов є політичними бранцями Кремля
і з 2016 року перебувають у російських застінках
за сфальшованими звинуваченнями.

Наклад: 500 примірників
Надруковано ФОП Лановенко О.О.
м. Київ, вул. Гмирі, 1
тел.: +38 044 441-82-44

При використанні матеріалів посилання на часопис
«Чорноморська безпека» обов'язкове.
Редакція може не поділяти точку зору авторів часопису.
Відповідальність за зміст поданих матеріалів
несуть автори.

Журнал був заснований Центром сприяння вивченню
геополітичних проблем та євроатлантичного
співробітництва «НОМОС» та видавався у Севастополі
протягом 2005-2014 р.р.

ISSN 2616-4027

Посольство
Великої Британії
в Україні

B | S | T The Black Sea Trust
for Regional Cooperation
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

ЗМІСТ

ВІТАННЯ ЮВІЛЯРУ І ЗАСНОВНИКУ «ЧОРНОМОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ»	3
ПЕРЕДМОВА	5
У фокусі: Політичні бранці Кремля <i>Павло Лакійчук</i> ЩЕ РАЗ ПРО СПРАВИ «ДИВЕРСАНТИВ»	7
У фокусі: Співпраця Україна-НАТО <i>Барбора Маронкова</i> 70 РОКІВ НАТО СВДЧАТЬ ПРО ВАЖЛИВІСТЬ СИЛЬНОГО СОЮЗУ	12
У фокусі: Співпраця Україна-НАТО ДОПОМОГА НАТО УКРАЇНІ	14
У фокусі: Співпраця Україна-НАТО РОЗВІНЧАННЯ РОСІЙСЬКИХ МІФІВ ПРО НАТО	18
У фокусі: Безпека Чорномор'я з різних азимутів <i>Віталій Мартинюк</i> БЕЗПЕКА У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ: ПІДХОДИ В РОСІЇ І В НАТО	21
У фокусі: Недооцінені загрози <i>Максим Хилько, Олександр Титарчук</i> ВИКЛИКИ І ПРОБЛЕМИ ПРИСУТНОСТІ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНЕ ТА ПОЛІТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ	27
У фокусі: Недооцінені загрози <i>Едуард Плешко</i> РОСІЙСЬКИЙ GPS-СПУФІНГ ЯК ЗАГРОЗА БЕЗПЕЦІ СУДНОПЛАВСТВА	33
У фокусі: Недооцінені загрози <i>Михайло Гончар, Віталій Мартинюк</i> КІБЕРЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ У ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ	40
У фокусі: Недооцінені загрози <i>Ігор Стукаленко</i> ЕНЕРГЕТИКА ОКУПОВАНОГО КРИМУ ТА ВПЛИВ НА БЕЗПЕКУ ЧОРНОМОР'Я	45
У фокусі: Наслідки агресії РФ <i>Світлана Нєжнова</i> «ЧОРНОМОРНАФТОГАЗ»: 5 РОКІВ БОРотьБИ ЗА ВТРАЧЕНІ АКТИВИ	50
У фокусі: Чорне море та газові маршрути в Європу <i>Роберт Катлер</i> ТУРКМЕНСЬКИЙ ГАЗ В ЄВРОПІ: НЕЗАЛЕЖНИЙ ПОГЛЯД ЗДАЛЕКУ	55
У фокусі: Азербайджан та газові маршрути в Європу <i>Ільхам Шабан</i> ТРАНСКАСПІЙСКИЙ ГАЗОПРОВОД: ПОГЛЯД З ЗАХІДНОГО БЕРЕГУ КАСПІЮ	61
У фокусі: Російське втручання у вибори <i>Тантелі Ратувухері</i> МАДАГАСКАР: ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ-2018 ПІД ПРИЦІЛОМ РОСІЇ	67
ОГЛЯД ІНОЗЕМНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ <i>Переклад з англійської Оксана Іщук</i>	74
У фокусі: Світ за Чорним морем <i>Оксана Лесняк</i> КОСМІЧНИЙ ШОВКОВИЙ ШЛЯХ КИТАЮ	80

ВІТАННЯ ЮВІЛЯРУ І ЗАСНОВНИКУ «ЧОРНОМОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ»

Редакція «Чорноморської безпеки» і команда Центру глобалістики «Стратегія ХХІ» щиро вітають засновника і директора севастопольського Центру «Номос», засновника і першого головного редактора часопису «Чорноморська безпека» Сергія КУЛИКА з його 65-річчям!

Сергій народився 28 травня 1954 року в козацькому селі на Сумщині, в родині освітян. Хлопчина з української Півночі, що ріс на берегах мальовничої Ворскли, з дитинства мріяв про море. І у 1971 році поступив до Севастопольського вищого військово-морського інженерного училища, після закінчення якого отримав лейтенантські погони та став інженером ядерної силової установки. Потім була служба у Військово-морському флоті. На атомних підводних ракетноносцях пройшов тисячі миль в Світовому океані, перебуваючи в багатомісячних «автономках». Наприкінці 1980-х, після закінчення Академії, був переведений з Північного флоту на Чорне море, до Севастополя, з яким пов'язане усе подальше життя. І знову далекі моря, але вже на надводних кораблях. Середземне море, Атлантика – така географія походів, у яких Сергій Кулик брав участь.

Після звільнення в запас у 1993 році, здобув цивільну освіту, закінчивши Національну академію державного управління при Президентові України. Працював у Севастопольській міській державній адміністрації. Спочатку заступни-

ком, потім начальником відділу, управління. А в 2004 році реалізував свою давню мрію – заснував і очолив єдиний в Україні Центр сприяння вивченню геополітичних проблем і євроатлантичного співробітництва «Номос». Багато хто з нас разом з ювіляром ставили «Номос» на «крило». Як керівник і організатор, він був невичерпним генератором ідей, зразком і джерелом натхнення для колег і партнерів, а «Номос» став майданчиком для діалогу і дискусій експертної спільноти і політиків про стан та перспективи розвитку Чорноморського регіону.

На фото (зліва направо): Сергій Кулик, Михайло Гончар, Джеймс Шерр (Велика Британія) та Кейт Сміт (США) на дискусійній панелі Міжнародного економічного форуму в Криниці (Польща), 2008 р.

Природним продовженням діяльності «Номосу» стала поява іншого дітища – часопису «Чорноморська безпека». За задумом Сергія Кулика, місія журналу полягала в консолідації інтелектуальних зусиль наукового, експертного та професійного співтовариств, інтеграції українських і зарубіжних еліт у вирішенні проблем Чорноморського регіону, Каспійсько-Чорноморського простору, сприянні і забезпеченні українських державних діячів, науковців, громадськості неупередженою і всебічною інформацією про стан та тенденції регіонального розвитку.

ВІТАННЯ ЮВІЛЯРУ І ЗАСНОВНИКУ «ЧОРНОМОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ»

*Сергій Кулик (праворуч) із заступником помічника
Державного секретаря США Томасом Меліа (ліворуч)
під час його перебування в Україні.
Офіс Центру «НОМОС» в Севастополі, 9 липня 2011 р.*

У 2014 році, після окупації Росією Кримського півострова і анексії нею Севастополя та Автономної Республіки Крим, робота незалежного аналітичного центру на окупованій території

стала неможливою. «Номос» припинив свою роботу, зупинився і випуск «Чорноморської безпеки».

Втім, ми не могли полишити це просто так. І у 2017 році київський партнер «Номосу», Центр глобалістики «Стратегія ХХІ» відновив випуск «Чорноморської безпеки». В своїй роботі ми намагаємося зберігати традиції незалежної, незаангажованої експертної думки, закладені в редакційну політику Сергієм Куликом.

Тож, користуючись нагодою, свіжим випуском ЧБ вітаємо нашого побратима і товариша з ювілейною датою. Бажаємо йому і його родині здоров'я і благополуччя, творчого натхнення, перемоги, мирного неба і скорого повернення до вільного українського міста Севастополя.

#Ми повернемося! #Крим це Україна!

**Редакція журналу
«Чорноморська безпека»**

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

Шановні читачі,

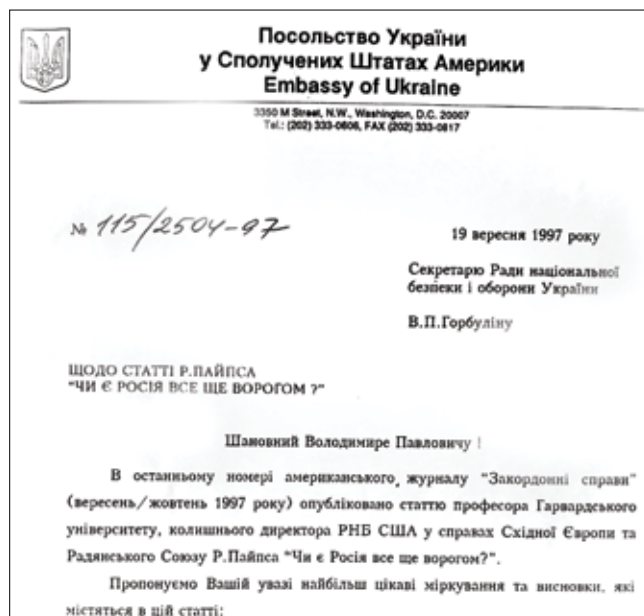
Триває шостий рік російської агресії проти України. Окупованим лишається Кримський півострів, Севастополь, частина Луганщини та Донеччини – 7% території країни. Путінський проект «Новоросія» зазнав краху, але сурковська технологія гібридної війни продовжує використовуватись РФ. Псевдоаргумент «ихтамнет» Кремль, як і раніше, використовує і всередині Росії, і за рубежом. «Гражданская война на Украине» - ще один зі штампів російської пропаганди продовжує експлуатуватися, не дивлячись на тисячі матеріальних підтверджень агресії РФ проти України. За задумом Кремля, зміна влади у Києві дає можливості Росії реанімувати проект аншлюсу України.

5 років тому, весною-літом 2014-го запеклі бої розгорталися на Донбасі – Луганськ, Маріуполь, Краматорськ, Слов'янськ, Донецький аеропорт... «Русский мир» крокував сходом і півднем України, забираючи людські життя громадян України. В Одесі, Харкові, Дніпрі, Запоріжжі, Миколаєві, Херсоні його вдалося зупинити. У липні російський Генштаб зрозумів, що збройні формування місцевих сепаратистів під орудою російських «реконструкторів» типу Стрелкова-Гірка та спецназівців приречені. Росія стала застосовувати РСЗВ та артилерію зі своєї території для вогневої підтримки сепаратистів та підрозділів своїх регулярних військ, що вторглися в Україну. Проте, це допомогло лише частково. Опір України російській агресії зростає – добровольчі батальйони та волонтерський рух на підтримку Збройних Сил зробили свою справу. З Маріуполя росіяни та підрозділи проксіз були викинуті вже у червні. Згодом було звільнено Слов'янськ, вдалося відстояти Краматорськ, але Донецьк та Луганськ потрапили під окупацію.

Російсько-українська війна стала реальністю... Чи була вона неunikною? В Росії, звичайно, все подають так, що джерелом усіх проблем став «Майдан», що спричинив «державний преворот» і встановлення в Україні незаконної «київської влади», яка стала тягнути країну в НАТО та ЄС всупереч бажанню «народу Донбасу», який направив «шахтарів» та

«трактористів» захищати рідний край і покликав на допомогу «братній російський народ». Звісно, Москва не могла залишитись осторонь, як і у випадку з «народом Криму». Така версія подій може викликати лише посмішку, але в епоху постправди є чимало тих, хто сприймає подібні інтерпретації. Особливо, у Європі, яка вже багато років – з часів Мюнхенської промови Путіна у 2007 році – перебуває під системним і масованим впливом російської пропаганди.

Моя відповідь на питання чи можна було би уникнути війни є однозначною – ні. Бо Росія прагнула війни і готувалась до неї. Реванш став одним із сенсів існування російського режиму після розпаду СРСР. Справа не тільки в Путіні. Його поява закономірний результат еволюції Росії на пострадянському витку історії. Нещодавно, копирсаючись в архіві, натрапив на копію цікавого документу. Це був лист Посла України в США Юрія Щербака, адресований Секретареві РНБО України Володимирі Горбуліну. Посол звертає увагу на статтю гарвардського професора Річарда Пайпса «Чи є Росія все ще ворогом?» в журналі «Foreign Affairs». Навожу лише один уривок, який можна назвати чітким передбаченням поведінки Росії і світових гравців блискучим аналітичним розумом Пайпса.

«... Посягання Москви на суверенітет колишніх радянських республік становить серйозну потенційну загрозу для відносин між Сходом і Заходом. Ситуація не зовсім проста,

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

оскільки з однієї сторони, Захід мовчазливо визнає колишні радянські республіки сферою законного впливу Росії, а з іншого наполягає на тому, щоб Росія поважала їх суверенітет. Як показує досвід минулого, у випадку відкритого конфлікту між Росією і іншою колишньою республікою Радянського Союзу, європейські союзники США навряд чи наважаться на щось більше, ніж висловлення жалю. Однак, США майже напевно відреагують більш рішуче, особливо якщо жертвою залякувань буде Україна або одна з країн Каспію: перша із-за її геополітичного значення, а інші – із-за їх багатих нафтових запасів та потенційного внеску у світову економіку».

Хтось може сказати, що Пайпс виявився провидцем, а хтось скаже, що він просто дуже добре знав Росію, її історію, її поведки. Очевидно, що висновок американського знавця 22 роки тому в допутінський період підтверджує природжену спрямованість Росії до експансії через агресію. «Обрушившись с уровня СССР до уровня РФ, Россия рушится прекратила... и вернулась к своему естественному и единственно возможному состоянию великой, увеличивающейся и собирающей земли общности народов», - це красномовний уривок лютневої цього року статті Владислава Суркова «Длинное государство Путина», який є новітнім підтвердженням висновку Пайпса.

У цьому числі часопису, який виходить в розпал відзначення 70-річчя створення Організації Північно-Атлантичного Договору (НАТО), ми підготували розмаїту аналітику як по регіону Чорного моря, так і за його межами. На тлі небезпечної тенденції до дисфункції колективного Заходу, фактичної капітуляції Європи перед російською експансією, НАТО лишається єдиною організацією західної цивілізації у протистоянні гібридній агресії Росії. Тому Альянс постійно в прицілі Кремля. Як і ті, хто займається просуванням співпраці з НАТО в різних країнах, що прагнуть приєднатися до Альянсу. Приклад наших колег з севастопольської редакції «Чорноморської безпеки» Олексія Бессарабова та Дмитра Штибликова, які з листопада 2016 року перебувають в російських застінках за сфальсифікованими звинуваченнями, зайве тому свідчення.

Зупинити сповзання Європи до війни можна тільки колективними діями з примусу агресора до миру. Поки що це можливо невоєнними засобами. Проте, так не буде завжди. Умиротворення або капітулянтство здатні призвести лише до розпалювання апетитів путінського режиму і його подальшої агресії. В 2015 році після початку російської інтервенції в Сирії багато хто вважав, що Росія не витримає ведення двох воєн одночасно – проти України та в Сирії. Але за цей час Росія показала, що вона не збирається зупинитися, а йде шляхом ескалації. Тепер ми бачимо наростаючу російську військову присутність в Лівії, Венесуелі, Центральній Африці. Вінцем зусиль Росії в ЄС зсередини Європи стала більша кількість лояльних до Кремля мандатів в новообраному Європарламенті. Російський спрут поширює свій вплив, передусім, в Старій Європі. Якщо перефразувати відомий вислів міністра закордонних справ царської Росії часів після Кримської війни князя Горчакова, то можна сказати, що «Росія розосереджується», тобто, рухається одночасно в кількох напрямках в різних регіонах планети. А сконцентрувалась вона ще в 2007 році, про що Путін і сповістив світові з Мюнхена. Але західний світ сприйняв це як епатаж «бездоганного демократа». А потім, 2008-го була Грузія, чорноморська країна, а потім – Україна, ще одна країна Чорноморського регіону. Ми назвали феномен сучасної російської експансії полігібресією – багатовимірною мультифронтальною гібридною агресією, замаскованою під гаслами забезпечення миру і стабільності. У цьому числі «Чорноморської безпеки» ми продовжуємо висвітлювати її особливості.

Але не тільки цьому присвячений 34-й випуск журналу. За сприяння “Black Sea Trust” Німецького фонду Маршалла, а також Посольства Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії в Україні ми робимо особливий акцент на співпраці України з НАТО в рік 70-річчя Альянсу та 25-річчя приєднання України до Програми «Партнерство заради миру».

З ясними помислами тримаймо порох сухим...

**Михайло Гончар,
Головний редактор журналу**

Павло ЛАКІЙЧУК

Керівник військових програм

Центру глобалістики «Стратегія XXI»

Київ, Україна

Ще раз про справи «диверсантів»

Against the backdrop of a new wave of persecutions in Crimea, it becomes clear that the release of the Ukrainian political prisoners by the Kremlin, as well as prisoners of war and hostages in the ORDLO, is possible only with the consolidation of international pressure on the Putin regime, the strengthening of sanctions precisely for the brutal violation of human rights, repression and falsifications of cases. And these sanctions must be as rigid as possible.

Чомусь багато хто вважає, що путінські «ввічливі люди» здійснили безкровне захоплення Криму. Але це не так. Спочатку вони вбили прапорщика Збройних Сил України Сергія Кокоріна. Потім застрелили майора Станіслава Карачевського. Просто так, бо не сподобався. В середині травня 2014 року стало відомо про затримання ФСБ в Сімферополі режисера Олега Сенцова і ще трьох кримчан – Олександра Кольченка, Геннадія Афанасьєва і Олексія Чирнія. За версією феєсбешників, Сенцов організував «диверсійно-терористичну групу "Правового сектора", яка ніби-то планувала влаштувати в Сімферополі вибухи біля Вічного вогню та пам'ятника Леніну, а також підпалила будівлі щойно створеного осередку партії «Єдина Росія» та громадської організації «Російська громада Криму».

Севастопольський Центр сприяння вивченню геополітичних проблем і євроатлантичного співробітництва Чорноморського регіону «Номос», який у 2013 році відзначив своє десятиріччя, припинив роботу. Ми були одноставними в тому, що перереєстрація Центру за законодавством країни-окупанта для нас неможлива з принципових міркувань: Севастополь і Крим – це Україна!

Усі ми стали перед вибором – лишатись в окупації чи виїхати «на материк». В перші дні

червня 2014-го я зробив свій вибір і поїхав «на материк» - залишатись в окупації для мене було неможливим. Але для корінних севастопольців, кримчан такого вибору не було, оскільки вони місцеві. Тому в Севастополі залишились друзі, колеги по роботі в «Номосі» і журналі «Чорноморська безпека» – Дмитро Штибликов та Олексій Бессарабов, а також колишні офіцери ВМС України, такі як Володимир Дудка.

Аналітичний Центр «Номос» в Севастополі був заснований в 2003 році групою ентузіастів – колишніх держслужбовців та офіцерів ВМС України, з метою сприяння експертам, вченим, журналістам та політикам у вивченні геополітичних та безпекових проблем Чорноморського регіону. Надалі, під впливом процесу приєднання до ЄС та НАТО чорноморських країн, до сфери інтересів «Номосу» увійшли питання європейського і євроатлантичного співробітництва, а географія досліджень поширилася і на Каспійський регіон після ініціювання Брюсселем Східного Партнерства. Протягом восьми років у часописі «Чорноморська безпека», який з 2005 року став видавати Центр, друкувались статті українських та іноземних експертів з Естонії, Молдови, Грузії, Азербайджану, Вірменії, Туреччини, Франції, Великобританії, а також Росії. Це було єдине видання в Чорноморському регіоні, яке на системній основі здійснювало моніторинг та аналіз безпекового середовища не лише Чорномор'я, але й Південного Кавказу, Каспію, Східного Середземномор'я та Близького Сходу. Експерти центру не тільки відстежували порушення Чорноморським флотом РФ українсько-російських угод про статус та умови його перебування на території України, а й робили аналіз російських воєнно-політичних тенденцій та прогнози розвитку військово-політичної обстановки в регіоні.

Вирок першій четвірці «кримських диверсантів» відбувся через рік, у 2015-му. Геннадій Афанасьєв і Олексій Чирній отримали по сім

років, Олександр Кольченко – десять, а Олега Сенцова засудили на двадцять років колонії суворого режиму. Жодні свідчення про непричетність четвірки до інкримінованих їм «злочинів», апеляції світової спільноти і міжнародних організацій результату не дали. Російська «феміда» на окупованих територіях чітко показала, що діє тільки в інтересах кремлівських господарів, а їх мета – тримати кримчан в страху і покорі...

Коли у серпні 2016 росіяни затримали іншу четвірку «українських диверсантів» – Євгена Панова, Андрія Захтея, Володимира Присіча і Редвана Сулейманова, стало зрозуміло, що «полювання на відьом» на окупованих територіях не разова акція російських спецслужб, а спрямована довготривала стратегія. І що мішенями для їх брудної гри є небайдужі кримчани, патріоти, які не прийняли анексію, громадські діячі, журналісти, колишні офіцери Військово-Морських Сил, які потрапили «на олівець» до російських спецслужб ще в довоєнний час. Так і сталося. Дмитро Штибликов ще в 2008 році зробив аналіз політичного курсу РФ після серпневого вторгнення в Грузію. В журналі «Чорноморська безпека» він надрукував статтю з промовистою назвою «Російсько-грузинський конфлікт. Наступна – Україна?». Олексій Бессарабов у своїй роботі для Центру Разумкова в 2011 році писав: Сьогодні Росія не застосовує воєнно-політичного тиску на Україну, надаючи перевагу захопленню її стратегічних активів та економічному поглинанню... Такий перебіг подій не виключає вірогідності переростання ситуації в конфліктну, в т.ч. із застосуванням сили. Одним з небажаних гіпотетичних сценаріїв ескалації напруженості може бути послідовність наступних дій:

- розширення в регіонах України, зокрема у Криму, кола прихильників ідей “Русского мира”, поширення російського громадянства, пряма підтримка Російською державою проросійськи налаштованих політичних сил, рухів, радикально та екстремістські налаштованих організацій, проведення агресивних інформаційних кампаній;
- використання політичних, економіч-

них, релігійних важелів впливу з метою примушення української влади до поступок у передачі Росії українських активів, включно зі стратегічними оборонними компаніями та підприємствами – “добровільно” або у відповідь на “розв’язання” штучно створюваних кризових ситуацій в окремих секторах;

- провокування загострення ситуації в окремих регіонах, ініціювання звернень до російської влади з приводу захисту співвітчизників, проголошення незалежності або приєднання до Росії – у випадку, якщо спротив російським намірам з боку української влади або опозиційних політичних сил і рухів набуває системних ознак, а доступ до українських активів у легальні або напівлегальні способи стає надто складним або неможливим;
- ініціювання Росією створення (або допомога у створенні) неформальних місцевих воєнізованих формувань, застосування російських ЗС для захисту співвітчизників, утворення “незалежних територій” і надання їм гарантій недоторканності через російську військову присутність – у випадку, якщо відокремлення певних регіонів у мирний спосіб домогтися не вдалося».

Фактично, Олексій передбачив сценарій російської агресії проти України за 3 роки до його початку за обставин, коли Москва реалізовувала сценарій аншлюсу, схилиючи до нього лояльний собі режим Януковича у Києві.

А в 2012-му з’явився фундаментальний аналіз Дмитра Штибликова «Хотят ли русские войны?», в якому він дійшов висновку, що характер і спрямованість роботи російської військової машини направлені на агресію проти сусідів. Більш того, Україна ймовірно невдовзі стане її мішенню. Російські спецслужби такого не прощають...

Біда, коли навіть її очікуєш, приходить несподівано. У довоєнний час дату 9 листопада я сприймав хіба що як «день народження

Штибликова, день другий». Дмитро Штибликов – мій друг і колега по «Номосу», керівник міжнародних програм центру, заступник головного редактора часопису «Чорноморська безпека». Але 9 листопада 2016-го з'явилося повідомлення ФСБ, що «диверсійно-терористична група Міноборони України, яка готувала диверсії на військових об'єктах Криму, затримана в Севастополі». Ця група – це Дмитро Штибликов, Олексій Бессарабов, теж заступник головного редактора журналу «Чорноморська безпека» та Володимир Дудка – наш спільний друг, відставний капітан 2 рангу, свого часу командир корабля управління «Сімферополь» ВМС України. Хлопці збирались в той день відзначити, як зазвичай, день народження Дмитра. Не склалося... Я багато разів передивлявся так звану «оперативну зйомку ФСБ», яку виклали російські пропагандистські канали, де мої друзі «зізнавались» в роботі на українську розвідку та підготовці «диверсій» і не впізнавав їх. Способи і методи «роботи з матеріалом» ЧК-ГПУ-НКВД-КДБ в російському ФСБ залишились незмінними. Жорстокими і безжальними.

Тож варто розповісти про моїх друзів і колег по минулому, довоєнному життю в Севастополі. Діма Штибликов народився 8 листопада 1970 року в Росії, під Читєю. Пізніше родина Штибликових переїхала до Криму, який і став рідним для Дмитра. Жив з мамою в Євпаторії, навчався у восьмій школі разом з майбутньою дружиною Оленою. Після школи обрав кар'єру військового – закінчив Київське вище загальновійськове командне училище. Після закінчення училища був призначений у новостворений 32-й армійський корпус у Криму. На території півострова пройшла його скороминуща військова служба. У 2004 році звільнився з лав Збройних сил за станом здоров'я – Дмитро отримав тяжке поранення, коли солдат-новобранець не повністю здійснив постріл з гранатомета... Дмитрові, як командир, довелося розряджати зброю. Боєприпас вибухнув у нього в руках. Дмитро дивом залишився живий, але став інвалідом з пробитою головою, осколком під серцем і знівченою рукою. По-стало питання – що робити далі, як влаштувати цивільне життя? Таке ж питання стояло і перед іншими друзями-севастопольцями – хто закінчив або військову, або державну службу,

хто шукав точку докладання зусиль, щоб жити далі. Так виник Центр «Номос».

Аналітика була талантом Штибликова. Він став працювати військовим експертом, потім став керівником міжнародних програм. Активно публікувався в українських, російських і західних виданнях. Працював над науковою роботою про міжнародно-правові аспекти боротьби з тероризмом, брав участь у конференціях в Україні та Росії, країнах Південного Кавказу. З Дмитром, а також іншими колегами, ми разом ставили на ноги «Номос», видавали перші номери «Чорноморської безпеки», шукали авторів, самі писали, редагували, верстали...

Олексія Бессарабова я пам'ятаю ще курсантом Севастопольського військово-морського інституту імені Нахімова. Він 1999 року випуску. Служив в Одесі, в Західному районі, потім у Севастополі – у штабі ВМС України. Ще в Одесі почав публікуватися в журналі «Судоходство». Журналістика була його хобі, яке згодом стало професією. У 2008 році через хворобу, був звільнений в запас за станом здоров'я. Військова кар'єра, про яку він мріяв, не склалася. Але він не опустив руки. Олексій закінчив Інститут журналістики Київського національного університету ім. Шевченка. Ми його запросили працювати в «Номос», він погодився стати заступником головного редактора «Чорноморської безпеки». Творення часопису було йому до душі. Корінний севастополець, рід якого походить з Новгородщини, виріс у незалежній Україні, яку любив як свою Батьківщину. Після окупації вибору у нього не було – родина, мама... Як і у багатьох, хто залишився на півострові, хто чітко розумів що відбувається навесні 2014-го. Втім через родинні обставини змушені були залишитись на окупованому півострові. А що з роботою, за що жити родині? «Порядній людині всяка робота почесна: якщо не буде іншої – буду двірником або кочегаром», – казав Дмитро Штибликов.

Не можу не згадати ще про одну людину, третього «фігуранта» справи «кримських диверсантів» – Володимира Дудку. Він ніколи не був співробітником «Номосу» і дописувачем «Чорноморської безпеки», але читачем її був дошкульно критичним рецензентом журналь-

них публікацій. Володимир Михайлович Дудка родом з Сум. Закінчив Калінінградське вище військово-морське училище на кілька років раніше за мене, служив на Чорноморському флоті СРСР. Після розділу ЧФ СРСР перейшов до лав ВМС України – був командиром корабля. Потім, коли його рідний корабель поставили «на вічну стоянку» на судноремонтному заводі, служив у штабі ВМС. Після виходу на пенсію у 2009 році працював інженером з техніки безпеки в мобільному загоні МНС України, який здійснював розмінування Інкерманських шtolень і місць боїв періоду II світової війни на Мекензіївських горах. «Іду рятувати улюблене місто», – казав Михайлович, прямуючи щодня на небезпечні роботи в шtolнях. Після анексії Криму програму розмінування було прикрито окупаційною владою. На батьківщину, в Суми, не поїхав – у Севастополі тримала родина єдиного сина Іллі, якого Володимир виховував самотійно. Весь вільний час він віддавав єдиній внучці...

Затримання і арешт за надуманими звинуваченнями знаних в експертному середовищі аналітиків центру «Номос» не може бути нічим іншим, ніж помста Москви за їхню журналістську і аналітичну діяльність у Севастополі й Криму до окупації. До того ж після того як ФСБ оганьбилася з фальшивими серпневими «диверсантами», які, як з'ясувалося, не були між собою знайомі, кримські гебісти на догоду своїм кремлівським господарям згенерували ще одну хвилю у вигляді організованої групи, що складається з колишніх військових, які займалися, за логікою ФСБ, втягуванням України в НАТО та НАТО в Україну.

Виконавців сценарію «викриття та арешт українських диверсантів в Севастополі» визначили з-поміж зрадників-колаборантів з числа персоналу місцевого управління СБУ. Їх імена тепер відомі... Дмитро Штибликов під тортурами оговорив себе, щоб не допустити наруги над дружиною, яка також була затримана, і погодився співпрацю зі «слідством» та у листопаді 2017 року був засуджений окупаційним «судом» до п'яти років колонії суворого режиму і штрафу в 20 тисяч рублів. Був етапований у колонію в Омську, де півроку його тримали в приміщенні карцерного типу.

Олексій Бессарабов і Володимир Дудка, не зважаючи на моральний тиск і фізичні тортури, відмовились визнавати вину у «злочинах», яких вони не скоювали. Слідство і суд тривали майже два з половиною роки: процесуальні докази «шиті білими нитками» справи розсипалися, свідчення спростовувалися, матеріальні докази виявлялися «фейковими»... Втім окупанти не були б самі собою, якби визнали невідомість невинно звинувачених: 4 квітня в день 70-річниці НАТО, Севастопольський міський «суд» засудив Олексія і Володимира до 14 років позбавлення волі кожного за сфабрикованим ФСБ звинуваченням в нібито підготовку диверсій на території півострова. Дива не сталося.

Говорячи про «диверсантів третьої хвилі» слід згадати ще двох колишніх українських військових моряків – Гліба Шаблія і Олексія Стогнія, адже їх «затримали», а точніше викрали, через тиждень після першої трійки, 15 листопада. Через тиждень Гліб і Олексій на камеру ФСБ «зізналися» в шпигунстві на користь України і підготовці диверсій. Ми нічого не знали про цих людей, втім дякуючи допомозі Співки ветеранів Військово-Морських Сил України вдалося встановити, що Гліб Шаблій у 1997 році закінчив Севастопольський військово-морський інститут, служив у ВМС України, займався науковою роботою. Після звільнення в запас він закінчив бакалаврат з гідрографії та метеорології Одеського університету, 10 років працював в Севастопольській філії Держгидрографії ім. Л. І. Мітіна. Гліб Шаблій – близький родич українського адмірала Володимира Колпакова, голови Клубу генералів і адміралів ВМС України. Можливо саме адмірал і був основною ціллю ФСБ. Олексій Стогній також виявився випускником СВВМІ 1997 року. Він служив на флагмані українських ВМС, фрегаті «Гетьман Сагайдачний». Після звільнення в запас займався підприємництвом. Олексій племінник відомого в Севастополі історика, який досліджував період Другої світової війни в Севастополі Дмитра Стогнія, та який ніколи не ховав свій інтерес не тільки до історії Чорноморського флоту, але й його сучасності.

Не зважаючи на гучні заяви ФСБ при затриманні колишніх українських військовослужбовців, у судових вироках щодо них жодним чином не згадується ні «шпигунство», ні «тероризм».

Гліба Шаблія врешті засудили до п'яти років колонії «за виготовлення та зберігання вибухового пристрою», Олексія – до трьох з половиною «за переробку і носіння вогнепальної зброї». Як то кажуть, «щось пішло не так» у чекістів. Втім, бранцям Кремля від того не краще.

Репресії щодо населення півострова продовжуються. За даними Кримської правозахисної групи, кількість бранців Кремля на окупованому півострові та тих, хто відбуває покарання в Росії, становить 98 осіб. Переважно це представники корінного народу Криму – кримські татари. Їх звинувачують в «екстремізмі» і «закликах до порушення територіальної цілісності РФ», «створенні терористичних організацій». Втім адвокати бранців впевнені, що у російських правоохоронців немає жодних доказів, які би підтверджували їх провину, а саме слідство проходить з численними порушеннями прав обвинувачених. Правозахисники називають справи політично вмотивованими і такими, що базуються на сфабрикованих звинуваченнях. Повірений у справах США при ОБСЄ Гаррі Кеміан невдовзі після вироку окупаційного «суду» висловив стурбованість з приводу позбавлення волі Олексія Бессарабова та Володимира Дудки. Це стосується й багатьох інших громадян України, яким були сфальшо-

вані справи «диверсантів» та «шпигунів». За даними КПП, станом на березень 2019 року, за звинуваченням «у підготовці диверсій та шпигунстві», перебувають в ув'язненні 13 осіб: Євген Панов, Андрій Захтей, Редван Сулейманов, Володимир Присич, Володимир Дудка, Дмитро Штибликов, Олексій Бессарабов, Гліб Шаблій, Олексій Стогній, Геннадій Лімешко, Ганна Сухоносова, Дмитро Довгополов, Костянтин Давиденко, Юнус Машаріпов. До цього списку ще можна додати й підприємця Валентина Вигівського та журналіста Романа Сущенка, які отримали терміни 11 та 12 років ув'язнення за звинуваченням у шпигунстві. 6 червня окупаційний "Верховний суд" Криму виніс вирок К. Давиденку - 10,5 років колонії строго режиму за "шпигунство на користь України".

Зараз на тлі нової хвилі переслідувань в Криму проти інакодумців, стає очевидним, що звільнення українських бранців Кремля, як і військовополонених моряків та заручників в ОРДЛО, можливе лише за умови консолідації міжнародного тиску на путінський режим, посилення санкцій саме за брутальне порушення прав людини, репресії та фальсифікації справ. І ці санкції повинні бути максимально жорсткими та бути передумовою розгляду питання про відновлення статус-кво Росії в Раді Європи.

Барбора МАРОНКОВА

Директор

Центр інформації й документації НАТО

в Україні

70 років НАТО свідчать про важливість сильного союзу¹

«Our world is changing and NATO is changing with it. But our commitment to one another endures. For seventy years, we have worked together to prevent conflict and preserve peace. And standing with unity and resolve, NATO will remain a pillar of stability for generations to come», NATO Secretary General Jens Stoltenberg

Коли у 2009 році НАТО виповнилося 60 років, багато коментаторів жартували, що НАТО досягло свого "пенсійного віку". Десять років по тому НАТО святкує своє 70-річчя, зіткнувшись з найскладнішими викликами безпеки в покоління. До них відносяться більш напориста Росія, кібер і гібридні загрози, тероризм і нестабільність на Близькому Сході та в Північній Африці. У відповідь, НАТО знову активізується, відповідаючи на багато викликів одночасно.

Ніколи за свою історію НАТО не мало розкоші відпочинку - протягом сорока років НАТО успішно стримувало Радянський Союз від агресії проти Західної Європи. У 1990-х роках НАТО вийшло за межі свого простору проведення операцій та функцій кризового врегулювання і допомогло припинити конфлікти на Західних Балканах. Воно здійснило успішне розширення з 16 до майже 30 членів Альянсу протягом 20 років.

НАТО залишається відданим політиці відкритих дверей і сприяє реформам у тих країнах, які висловили прагнення приєднатися до Альянсу, включаючи Україну.

Після 11 вересня НАТО взяло на себе провідну роль у міжнародній відповіді в Афганістані і продовжує боротьбу з тероризмом, наприклад, шляхом підготовки афганських та іракських сил безпеки і сприяння Глобальній коаліції з протидії ІДІЛ.

НАТО розширило свою мережу партнерства по всьому світу, включаючи міжнародні та регіональні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, Європейський Союз й Африканський Союз.

Протягом більш ніж 25 років Альянс розвинув мережу партнерських відносин з країнами Євроатлантичного регіону, Середземномор'я та регіону Перської затоки, які не є членами НАТО, та іншими партнерами по всьому світу. НАТО веде діалог та практичну співпрацю з більш ніж сорока країнами з широкого кола політичних питань та питань, пов'язаних із безпекою. Партнерство НАТО вигідне всім учасникам і сприяє підвищенню безпеки для широкої міжнародної спільноти.

Нещодавно автора цієї статті попросили назвати політичну фігуру, яка найбільше сприяла історії та місцю НАТО в світі. Кожна епоха має свого героя: від генерала Ейзенхауера, який

¹ Опубліковано 31 березня 2019 року в Kyiv Post - <https://www.kyivpost.com/article/opinion/op-ed/barbora-maronkova-70-years-of-nato-testifies-to-importance-of-strong-alliance.html>

У ФОКУСІ: СПІВПРАЦЯ УКРАЇНА-НАТО

став першим верховним головнокомандувачем ОЗС НАТО в Європі у 1950 році, до генерального секретаря Манфреда Ворнера, який керував під час закінчення Холодної війни і падіння Берлінської стіни. З нагоди 40-ї річниці НАТО у 1989 році він сказав: "НАТО залишається основою і маяком для майбутнього людства у свободі і мирі".

Нинішній Генеральний секретар Йенс Столтенберг отримав продовження свого мандату, щоб очолити організацію до 30 вересня 2022 року. Це зробить його одним із службовців, хто найдовше обіймав посаду генерального секретаря - загалом вісім років.

До цього часу 13 генеральних секретарів очолювали організацію з моменту її створення, керуючи нею у важкі періоди, пристосовуючи та

модернізуючи її до потреб свого часу, зберігаючи при цьому її ключові цінності та принципи. НАТО є організацією колективної оборони, яка будується на політичних консультаціях і консенсусі з метою збереження миру і стабільності її членів. І протягом 70 років НАТО досягло саме цього - безпрецедентний період миру та безпеки для громадян Північної Америки та Європи.

Як каже генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг: «Наш світ змінюється, і НАТО змінюється разом з ним. Але наше зобов'язання один одному триває. Сімдесят років ми працювали разом, щоб запобігти конфліктам і зберегти мир. І, зберігаючи єдність та рішучість, НАТО залишатиметься опорою стабільності для майбутніх поколінь».

Допомога НАТО Україні

Дев'ятого липня 2016 року, у Варшаві, на засіданні Комісії Україна-НАТО на рівні глав держав та урядів було ухвалено Комплексний пакет допомоги (КПД) для України. КПД передбачає підтримку України для кращого забезпечення нею власної безпеки і виконання істотних реформ сектору безпеки та оборони. Це включає завдання, викладені у Стратегічному оборонному бюлетені (СОБ) 2016 року, виконання яких спрямовано на впровадження стандартів НАТО і досягнення оперативної сумісності з силами Альянсу до 2020 року.

В липні 2018 року Комісія Україна-НАТО на рівні міністрів оборони взяла до відома другу редакцію КПД, яка забезпечує кращу відповідність положень цього документа завданням реформ в Україні згідно з Річною національною програмою (РНП). Ця сторінка фактів відображає поточний стан справ щодо допомоги НАТО Україні в межах КПД.

Дорадча допомога НАТО

Експерти з країн НАТО працюють при Представництві НАТО в Україні і надають дорадчу допомогу з ключових питань щодо виконання завдань СОБ. Вони надають допомогу в реформуванні системи логістики в Україні, у розбудові сержантсько-старшинського корпусу та в інших питаннях. Радники також допомагають Україні розробляти національне законодавство відповідно до ключових євроатлантичних принципів та норм. Останнім часом зусилля радників зосереджуються на впровадженні закону «Про національну безпеку України» (зокрема щодо розбудови ефективної систем командування та управління, забезпечення цивільного контролю і демократичного нагляду за сектором безпеки та оборони, а також реформування Служби безпеки України).

Командування, управління, зв'язок, комп'ютеризація (C4)

Через Тростовий фонду C4, робота якого очолюється Канадою, Німеччиною та Сполученим Королівством і виконується Агентством НАТО з питань зв'язку та інформатизації (NCIA), НАТО надає Україні допомогу в реорганізації та модернізації структур та засобів C4 (командування, управління, зв'язок, комп'ютеризація), а також в удосконаленні оперативної сумісності з НАТО. В межах Тростового фонду C4:

- Програма безпеки регіонального повітряного простору (RASP) спрямовується на удосконалення координації цивільного / військового повітряного руху та забезпечення постійного зв'язку в режимі реального часу між Україною і сусідніми країнами, щоб створити можливість раннього попередження і координації дій стосовно загроз у повітряному просторі, інцидентів з безпекою та підозрілих повітряних суден. Очікується, що реалізація проекту розпочнеться до кінця 2018 року.
- До кінця 2018 року Проект захищеного зв'язку забезпечить Збройні сили України захищеним супутниковим зв'язком та засобами загального впізнавання сил за принципом «свій-чужий».
- Проект обміну знаннями надасть Україні доступ до інформації про стандарти та процедури НАТО щодо командування, управління, зв'язку та комп'ютеризації (C4). За даною тематикою було проведено різноманітні заходи, у тому числі робочі семінари, візити експертів та хакатон. Проект буде завершено до початку 2019 року.

Тростовий фонд з логістики та стандартизації

Тростовий фонд, очолюваний Чеською Республікою, Нідерландами і Польщею, спрямовано на підтримку поточного процесу реформування систем логістики і стандартизації в Україні. Проект передбачає реалізацію трьох ініціатив:

- Удосконалення національних засобів кодифікації: проект сприяє переходу України на систему кодифікації НАТО (NCS) до кінця 2018 року.
- Удосконалення засобів управління ланцюгом постачання: проект підвищує ефективність системи логістики шляхом тестування удосконалень в дрібному масштабі, зосереджуючись на покращенні систем командування та управління ланцюгом постачання (C2S), управління складами, розподілу матеріально-технічних ресурсів та поповнення запасів. Проект має бути завершено до літа 2019 року.
- Удосконалення засобів управління стандартизацією: проект сприяє впровадженню централізованої системи управління стандартизацією. Очікується, що така система буде введена в дію в Україні до літа 2019 року.

Трастовий фонд з кіберзахисту

Трастовий фонд з кіберзахисту, робота якого очолюється Румунією і виконується румунською державною компанією «Rasicom», спрямовано на допомогу Україні у розробці оборонних засобів реагування на інциденти у сфері кібербезпеки. Допомога передбачає створення двох ситуаційних центрів реагування на комп'ютерні інциденти для моніторингу подій у сфері кібербезпеки, а також лабораторій для розслідування інцидентів у кіберпросторі та ліквідації їхніх наслідків. Українські фахівці проходять підготовку щодо застосування необхідних для цього технологій та обладнання. В червні 2017 року українські інституції-бенефіціари успішно отримали відповідне обладнання.

Трастовий фонд з медичної реабілітації

В межах Трастового фонду з медичної реабілітації НАТО допомагає Україні удосконалювати стандарти якості та забезпечувати довгострокову сталість послуг медичної реабілітації для військовослужбовців, які зазнали поранень. Даний Трастовий фонд, робота якого очолюється Болгарією та виконується Агентством НАТО з технічного обслуговування та постачання (NSPA), зосереджено на безпосередній медичній допомозі військовослужбовцям, наданні їм швидкого доступу до послуг медичної та психологічної реабілітації, а також на розвитку потенціалу українських інституцій медичної реабілітації.

На даний час допомогу було надано 1 500 експертам з медичної реабілітації, 500 військовослужбовцям, 90 сім'ям, 4 підрозділам медичної реабілітації та українській збірній Ігор нескорених. На додаток, в межах даного Трастового фонду, було надано допомогу щодо розвитку інституційного потенціалу Адміністрації Президента України, Міністерству оборони, Міністерству охорони здоров'я, Міністерству соціальної політики, Міністерству освіти, а також впроваджено довгострокові освітні програми для різних категорій надавачів відповідних послуг.

Трастовий фонд зі створення системи зміни військової кар'єри на професійну цивільну

В межах даного Фонду Україна отримує допомогу у створенні сталої і ефективної системи переходу від військової кар'єри до професійної цивільної. Робота Фонду, яка керується Норвегією і виконується Відділом політичних справ і політики безпеки НАТО, спрямовується також на сприяння виконанню конкретних заходів психологічної реабілітації. Від 2014 до 2018 року за програмою Фонду було проведено 187 триденних семінарів, присвячених психологічній реабілітації 7 486 службовців Збройних сил, Національної гвардії та Державної прикордонної служби України, які брали участь в активних операціях на Сході країни.

Програма з перепідготовки та соціальної адаптації військовослужбовців

Програма має на меті сприяти соціальній реінтеграції військовослужбовців в процесі переходу до професійної цивільної кар'єри. Через професійну підготовку бенефіціари Програми розширюють свої можливості шляхом набуття додаткової кваліфікації, яка є запотребованою на цивільному ринку праці. Станом на середину 2018 року Програмою скористалися понад 10 000 колишніх військовослужбовців з різних регіонів України, а загальний рівень їхнього працевлаштування на цивільному ринку праці сягнув 75%. Загальна кількість бенефіціарів Програми за 2018 рік має скласти 850.

Трастовий фонд з “демлітаризації”

В результаті реалізації ініціатив в межах Трастового фонду НАТО зі знищення звичайних боєприпасів, стрілецької зброї та легких озброєнь і протипіхотних мін типу ПФМ-1, робота якого керується Сполученими Штатами і виконується Агентством НАТО з технічного обслуговування та постачання (NSPA), було знищено:

- 27 853 тон звичайних боєприпасів (із запланованих 44 231 тон).
- 2 128 068 протипіхотних мін типу ПФМ-1 (із запланованих 5 766 768 одиниць).

- 130 100 одиниць стрілецької зброї та легких озброєнь.

В даний час Трастовий фонд опрацьовує пропозицію України щодо удосконалення її системи управління безпекою зберігання боєприпасів.

Трастовий фонд з ліквідації радіоактивних відходів

Трастовий фонд, робота якого очолюється Німеччиною і виконується Агентством НАТО з технічного обслуговування та постачання (NSPA), має на меті знешкодження радіоактивних відходів, які були залишені у могильниках колишньою радянською армією, а зараз перебувають під контролем Міністерства оборони України. Реабілітація на об'єкті Цибулеве Кіровоградської області відбувається після успішно завершеного у 2017 році першого проекту, який було реалізовано на об'єкті Вакуленчук Житомирської області.

Трастовий фонд зі знешкодження вибухонебезпечних предметів та протидії саморобним вибуховим пристроям (ЗВП \ ПСВП)

Проект сприяє трансформації системи ЗВП та розвитку засобів ПСВП в Україні шляхом реалізації трьох ініціатив:

- Доктрина: розробка спільної термінології щодо ЗВП та ПСВП, оприлюднення Української доктрини в галузі ПСВП та визначення потреб у засобах ПСВП на майбутнє.
- Оперативна сумісність: підготовка, що сприяє підвищенню рівня сумісності між відповідними національними суб'єктами у даній галузі.
- Цивільна підтримка: навчання з пошукових заходів в умовах міста.

Платформа Україна-НАТО з протидії гібридній війні

НАТО і Україна створили Спільну платформу з протидії гібридній війні, щоб сприяти розвитку співпраці у виявленні гібридних загроз, зміцнювати потенціал протистояння та стійкість перед гібридними загрозами. Семінари високого рівня було проведено: з питань врегулювання кризових ситуацій – у Варшаві (Польща) в жовтні 2017 року; зі стратегічних комунікацій – у Вільнюсі (Литва) в квітні 2018 року, та в Києві (Україна) в листопаді 2018 року. Наразі готуються подальші проекти.

Дорожня карта Україна-НАТО з оборонно-технічного співробітництва

У вересні 2015 року голова Міжвідомчої комісії з політики військово-технічного співробітництва та експортного контролю України і заступник помічника Генерального секретаря НАТО з оборонних інвестицій підписали Спільну заяву щодо посилення оборонно-технічного співробітництва між Україною та НАТО. Дорожня карта передбачає низку заходів, у тому числі стосовно С4, безпеки боєприпасів, кодифікації, управління життєвим циклом та його забезпечення, а також реформування оборонної промисловості.

Дорожня карта Партнерства у сфері стратегічних комунікацій

Дорожню карту Партнерства у сфері стратегічних комунікацій було підписано Генеральним секретарем НАТО та Секретарем Ради національної безпеки й оборони України у вересні 2015 року. Документ передбачає дорадчу допомогу щодо розвитку українських органів влади, їхнього управління ризиками в сфері безпеки та реагування на них через впровадження стратегічних комунікацій як одного з ключових елементів національної стратегії. Це сприяє підвищенню ефективності роботи цивільного та військового персоналу у царині стратегічних комунікацій. В 2017/18 роках Центр інформації та документації НАТО організував 19 заходів з підготовки та надавав дорадчу допомогу зі стратегічних комунікацій національним академіям України.

Процес планування та оцінки сил (ППОС)

У 2018 році між НАТО та Україною було узгоджено сорок дві цілі партнерства ППОС, які спрямовані на допомогу Україні в модернізації та реформуванні її сил оборони. Двадцять шість цілей партнерства стосуються Міністерства оборони та Збройних сил України і зосереджуються на реформуванні існуючих структур відповідно до західних принципів та практик, що застосовуються в оборонній сфері. На загал 15 цілей партнерства стосуються Міністерства внутрішніх справ та підпорядкованих йому структур (Державна прикордонна служба України, Національна гвардія України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій) і одна – СБУ.

Програма «Удосконалення військової освіти» (DEEP)

Програма «Удосконалення військової освіти» (DEEP) допомагає Україні в покращенні та реформуванні її систем військової освіти та професійної підготовки. Діяльність в межах Програми розповсюджується на вісім закладів військової освіти і п'ять центрів підготовки сержантського та старшинського складу. З 2017 року DEEP зосереджується на розробці навчальних програм щодо цивільного контролю та демократичного нагляду, управління персоналом, стратегічних комунікацій, лідерства, забезпечення якості та оперативного планування. Термін дії Програми подовжено до 2020 року.

Виховання доброчесності (ВД)

Програма НАТО ВД надає інституційну та адаптовану до конкретних потреб допомогу, спрямовану на утвердження доброчесності та зменшення ризику корупції в інституціях безпеки й оборони. Україна приєдналася до Програми НАТО ВД у 2007 році. З 2014 року Україна є найбільшим реципієнтом допомоги за Програмою НАТО ВД. Експертними можливостями Програми послуговуються Секретаріат Кабінету Міністрів, Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Державна прикордонна служба, Національна гвардія, Служба безпеки, Національна поліція, а також Національне антикорупційне бюро, Національне агентство з питань запобігання корупції та громадські організації. Підтримка, що надається в межах ВД, переважно зосереджується на питаннях управління персоналом та фінансовими ресурсами. Пропонуються також тематичні освітні програми для вищих навчальних закладів сектору безпеки та оборони. Надання допомоги, адаптованої до конкретних потреб, забезпечується через внески до Трастового фонду ВД.

Програма з професійного розвитку (ППР)

Започаткована в 2005 році Програма НАТО з професійного розвитку (відповідний Трастовий фонд очолює Сполучене Королівство) забезпечує підготовку чільних цивільних посадовців сектору безпеки й оборони з питань ефективного демократичного управління та розбудови інституційного потенціалу на місцевому рівні. Лише впродовж 2011-2016 років в межах ППР підготовку у різних формах пройшли близько 9 000 державних службовців України. У 2016-2017 роках Програма була суттєво скорегована, щоб краще відповідати потребам поточної стратегічної ситуації в Україні. Головні заходи 2018 року спрямовано на підготовку фахівців з євроатлантичної інтеграції, підтримку зусиль з реформування сектору безпеки й оборони і зосереджено на розвитку навичок управління та лідерства.

Програма «Наука заради миру та безпеки» (НМБ)

З 2014 року Україна є найбільшим бенефіціаром Програми НАТО «Наука заради миру та безпеки» (НМБ). Наразі в межах Програми НМБ з Україною виконуються 42 заходи. Серед головних галузей співпраці – захист від хімічних, біологічних, радіологічних та ядерних (ХБРЯ) речовин, новітні технології, що пов'язані з безпекою, виявлення вибухонебезпечних боєприпасів і мін та їх знешкодження. Флагманські проекти НМБ в Україні спрямовані, зокрема, на розвиток засобів телемедицини, сприяння гуманітарному розмінуванню та розробку 3D пристрою для радіолокаційного виявлення протипіхотних мін. Україна бере активну участь в передових наукових дослідженнях, спрямованих на створення системи виявлення, в режимі реального часу, вибухових речовин та зброї в умовах громадського транспорту. Працюючи на перспективу, НМБ підтримує роботу в межах Платформи Україна-НАТО з протидії гібридній війні через новий проект щодо сигналів раннього попередження гібридних атак.

Управління громадської дипломатії НАТО - служба преси та ЗМІ

Тел.: +32(0)2 707 5041

Ел. адреса: moc@hq.nato.int

Слідуйте за нами: @natopress

www.nato.int

Переклад з англійської Оксана ІЩУК

Керівниця інформаційних програм та стратегічних комунікацій
Центру глобалістики «Стратегія XXI»

Розвінчання російських міфів про НАТО

Росія розв'язала війну проти України, окупувала частину її територій, а російські чиновники продовжують звинувачувати НАТО, у загрозах і ворожих діях на територіях пострадянського простору. Нижче ми наводимо російські міфи про НАТО та факти щодо діяльності Альянсу в регіоні, які вперше були опубліковані на офіційній сторінці НАТО.

МІФ 1. НАТО відмовляється від справжнього діалогу з Росією.

ФАКТ: НАТО призупинило практичне співробітництво з Росією через агресивні дії в Україні. Проте Альянс намагається розширювати канали політичного діалогу. Рада НАТО-Росія, важлива платформа для діалогу, ніколи не була призупинена. Було проведено сім засідань з квітня 2016 року. Такий діалог сприяє передбачуваності відносин. НАТО і Росія також підтримують відкриті комунікації між військовими, які мають на меті сприяти передбачуваності і прозорості військових дій. Нещодавно відбулись контакти на рівні голови військового комітету НАТО генерала Петра Павла, Головнокомандувача об'єднаних сил НАТО в Європі Кертіса Скапаротті, і Начальника Генерального штабу РФ генерала Валерія Герасимова.

МІФ 2. Призупиняючи практичне співробітництво з Росією, НАТО підриває безпеку в регіоні.

ФАКТ: У 2014 році НАТО призупинило практичне співробітництво з Росією у відповідь на її агресивні дії в Україні. Ця співпраця включала

проекти в Афганістані, боротьбу з тероризмом та наукове співробітництво. Ці проекти давали результати з часом, але їх призупинення не підірвало безпеку Альянсу або здатність протистояти таким викликам, як тероризм. НАТО продовжує шукати шляхи побудови конструктивних відносин з Росією, але поліпшення відносин Альянсу з Росією буде залежати від чітких і конструктивних змін у політиці Росії в контексті дотримання міжнародного права та міжнародних зобов'язань Росії.

МІФ 3. Розширення НАТО представляє загрозу для Росії.

ФАКТ: Кожна країна, яка вступає в НАТО, бере на себе зобов'язання дотримуватися принципів і політики організації. Це включає зобов'язання, що "Альянс не прагне протистояння і не становить загрози для Росії", як це було підтверджено на Варшавському саміті. Розширення НАТО не спрямоване проти Росії. Кожна суверенна нація має право вибирати власні заходи безпеки. Це фундаментальний принцип європейської безпеки, який Росія має поважати в свою чергу. Політика НАТО «Відкриті двері» стала історичним успіхом. Разом з розширенням ЄС вона поширила стабільність і процвітання в Європі після падіння Берлінської стіни.

МІФ 4. Політика «відкритих дверей» НАТО створює нові розділові лінії в Європі і поглиблює існуючі.

ФАКТ: Політика НАТО «Відкриті двері» допомогла закрити протиріччя часів холодної війни в Європі. Розширення НАТО сприяло по-

дальшому поширенню демократії, безпеки та стабільності по всій Європі. Вибираючи прийняття стандартів і принципів НАТО, країни-претенденти надали своїм демократичним державам найсильніший стимул. Взявши на себе зобов'язання захищати НАТО, вони отримали гарантію, що НАТО захистить їх. Кожна суверенна країна має право самостійно вибирати, чи буде вона приєднуватися до будь-якого договору або альянсу. Цей фундаментальний принцип закріплений у міжнародних угодах, включаючи Гельсінський Заключний Акт, який говорить, що кожна держава має право "належати або не належати до міжнародних організацій, бути чи не бути учасником двосторонніх або багатосторонніх договорів, включаючи право бути або не бути учасником альянсу. І, підписавши Основоположний акт Росія – НАТО, Росія погодилася поважати "невід'ємне право держави обирати засоби для забезпечення власної безпеки".

МІФ 5. Розширення НАТО на Балканському регіоні несе дестабілізуючий характер.

ФАКТ: Усі країни Центральної та Східної Європи, які вступили до НАТО протягом останнього десятиліття, користувалися миром, безпекою та співпрацею з сусідами. Країни регіону, які прагнуть членства, проводять реформи для наближення до стандартів НАТО. Ці реформи зміцнюють демократію та безпеку в кожній країні. Країни регіону відіграли значну роль в операціях НАТО в Афганістані та Косово, забезпечуючи навчання афганських сил і допомагаючи забезпечити безпечне середовище для всіх людей в Косово. Це безпосередній внесок у стабільність у більш широкому євроатлантичному регіоні.

МІФ 6. НАТО намагається затягнути Україну в Альянс.

ФАКТ: Коли адміністрації Президента Кучми і Президента Ющенка чітко заявили про своє прагнення до членства в НАТО, Альянс співпрацював з ними, щоб заохотити реформи, які потрібні для того, щоб зробити це прагнення реальністю. Коли адміністрація Президента Януковича вибрала позаблоковий статус, НАТО з повагою віднісся до цього рішення і продовжив працювати з Україною в питанні проведення реформ на прохання уряду. НАТО поважає право кожної країни вибирати власні механізми безпе-

ки. Фактично, ст. 13 Вашингтонського договору як раз дає союзникам право залишити Альянс. Протягом останніх 65 років 29 країн прийняли рішення відповідно до внутрішніх демократичних процесів приєднатися до НАТО. З того часу жодна країна-член не покинула Альянс.

МІФ 7. Росія має право вимагати гарантій по недопущенню України в НАТО.

ФАКТ: Згідно зі ст. 1 Гельсінського Заключного акту (тут), що заснував Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) у 1975 році, кожна країна має право "належати або не належати до міжнародних організацій, бути чи не бути стороною двосторонніх або багатосторонніх угод, включаючи право бути або не бути учасником договорів альянсу." Всі держави-члени ОБСЄ, включаючи Росію, присягнулися дотримуватися цих принципів. **Відповідно до цих принципів, Україна має право самостійно вибирати, чи буде вона приєднуватися до будь-якого альянсу, включаючи установчий договір НАТО.**

МІФ 8. НАТО спровокувало Майдан в Україні.

Демонстрації, що почалися в Києві в листопаді 2013 року, виникли внаслідок прагнення українців до більш тісних відносин з Європейським Союзом та їх розчарування, коли тодішній президент Янукович зупинив прогрес у досягненні цієї мети внаслідок російського тиску. Вимоги протестуючих включали конституційну реформу, посилення ролі парламенту, формування уряду національної єдності, припинення поширеної і ендемічної корупції, дострокових президентських виборів і припинення насильства. Україна почала обговорювати ідею відмови від позаблокового статусу у вересні 2014 року, через шість місяців після незаконної російської «анексії» Криму та початку агресивних дій Росії на Сході України. Остаточне рішення Верховної Ради України про відмову від позаблокового статусу було прийняте в грудні 2014 року, понад рік після початку проєвропейських демонстрацій.

МІФ 9. НАТО планувало розмістити кораблі і ракети в Криму.

Факт: Це вигадка. Ідея ніколи не була запропонована або обговорювана в НАТО.

МІФ 10. НАТО заснував військову базу в

Грузії.

ФАКТ: На саміті НАТО в Уельсі було домовлено запропонувати Грузії значний пакет допомоги для зміцнення оборонних та оперативних можливостей Грузії. У серпні 2015 року в Крцанісі було відкрито Спільний навчально-оцінювальний центр НАТО-Грузія з метою сприяння підготовці та взаємодії персоналу Грузії та Альянсу. Це навчальний центр, а не військова база. Вона сприяє стабільності, роблячи збройні сили Грузії більш професійними і зміцнюючи демократичний контроль над ними.

МІФ 11. Військові бази НАТО розташовані по всьому світу.

ФАКТ: Військова інфраструктура НАТО поза межами Альянсу обмежується тими регіонами, де Альянс проводить операції. Таким чином, Альянс має військові об'єкти в Афганістані для проведення місії підтримки, а в Косово - для місії KFOR. НАТО має цивільні офіси зв'язку в таких країнах-партнерах, як Грузія, Україна та Росія. Вони не можуть розглядатися як "військові бази". Окремі члени Альянсу мають зарубіжні бази на основі двосторонніх угод та принципу узгодження з приймаючою стороною, на відміну від російських баз на території Молдови (Придністров'я), України (Автономної Республіки Крим) та Грузії (регіони Абхазії та Південної Осетії).

МІФ 12. Відповідь НАТО на незаконні дії Росії в Україні порушує Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю та безпеку між Російською Федерацією та Організацією Північноатлантичного договору.

ФАКТ: НАТО відреагував на нову стратегічну реальність, спричинену нелегітимними та незаконними діями Росії в Україні, посилюючи оборону союзників у Центральній та Східній Європі, а також забезпечуючи можливість збільшувати ці підкріплення, в тому числі шляхом модернізації інфраструктури. Все це відповідає Основоположному акту, який згадується вище. У Основоположному акті всі підписанти, включаючи Росію, домовилися про принципи, які включають: «утримання від загрози або застосування сили проти один одного, а також проти будь-якої іншої держави, її суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності будь-яким чином, несумісним зі Статут Організації Об'єднаних Націй і поло-

женнями Декларації керівних принципів між сторонами-учасницями, що містяться в Гельсінських угодах, а також повага до суверенітету, незалежності та територіальної цілісності всіх держав і їх законне право обирати заходи гарантування власної безпеки, непорушність кордонів та право народів на самовизначення як зазначено в Гельсінському заключному акті та інших документах ОБСЄ».

НАТО непорушно поважає ці зобов'язання в той час як Росія анексувала Крим, розв'язала війну на сході країни, і наполягає на неможливості вступу України до НАТО.

МІФ 13. Проблема з Косово є ідентичною до проблеми Криму

ФАКТ: Операція в Косово була проведена після вичерпної дискусії за участі всієї міжнародної спільноти, яка займалася довгостроковою кризою, яку Рада Безпеки ООН визнала загрозою для міжнародного миру і безпеки. Після цієї операції міжнародне співтовариство за десять років дипломатії під керівництвом ООН знайшло політичне рішення і врегулювало остаточний статус Косова, як це передбачено Резолюцією Ради Безпеки 1244. У Криму не було жодної попередньої кризи, жодних спроб обговорювати ситуацію з українським урядом, ніякої участі Організації Об'єднаних Націй і жодної спроби досягти узгодженого рішення. У Косово міжнародні спроби знайти рішення зайняли понад 3000 днів. У Криму Росія анексувала частину території України менш ніж за 30 днів. РФ намагалась виправдати свою незаконну анексію, вказуючи на "референдум", який не відповідав українському законодавству, проводився в умовах незаконної мілітаризації, без доступу засобів масової інформації та міжнародного спостереження.

МІФ 14. Російська анексія Криму проходила із врахуванням прецеденту Рішення Міжнародного суду ООН щодо незалежності Косова.

ФАКТ: Суд постановив, що це рішення не є прецедентом, а було вирішене "вузьке і конкретне" питання про незалежність Косова, і це рішення не передбачає більш широкі правові наслідки.

Віталій МАРТИНЮК

Центр глобалістики «Стратегія XXI»

Київ, Україна

Безпека у Чорноморському регіоні: підходи в Росії і в НАТО²

The Black Sea region is important for the Russian Federation to continue its aggressive policy and to spread its area of influence to the Mediterranean. The Russian military power in the Black Sea may be balanced by only NATO with its partners. Meanwhile, to counter hybrid threats of the RF, NATO needs tight cooperation with the EU. In both cases, the EU and NATO should monitor the security situation in the region and assist their partners – Georgia and Ukraine.

Після окупації та анексії Криму у 2014 році Росія продовжила розширення своєї присутності у Чорноморському регіоні, продукуючи нові виклики та загрози регіональній безпеці. Захопивши Крим та пов'язану з ним інфраструктуру, а також створюючи нові об'єкти інфраструктури (енергоміст, Керченський міст, Турецький потік і т.д.), РФ розширює контрольовані нею простори з кінцевою метою – перетворити Чорне море на регіон російського впливу. За задумом Кремля, це має створити базис для подальшого просування Росії на захід настільки далеко, наскільки у неї вистачить сил і ресурсів, та наскільки їй це дозволять.

Чорноморський регіон не є самоціллю для Росії – він є лише плацдармом для виходу і посилення російської присутності у Середземноморському регіоні. Втручання РФ у конфлікт в Сирії та створення російських військових баз на сирійській території є тому яскравим підтвердженням. Але Росія не може просунутись у Середземномор'я, не закріпившись надійно на Чорному морі. Так, президент Української агенції з передових наукових розробок адмірал

Ігор Кабаненко у своєму виступі на міжнародній конференції «Путінські війни: пост-кримська реальність»³ зазначив, що Росія вважала регіон центром гравітації і намагалась досягти там домінування з використанням військової сили для забезпечення собі виходу до Середземноморського регіону. Така політика РФ створює загрози безпеці Європейського Союзу та НАТО, три країни якого – Туреччина, Болгарія і Румунія, мають чорноморське узбережжя.

Україна разом з тимчасовою втратою Криму втратила й частину військового флоту, а тому на сьогодні не має достатніх сил для протистояння російській військовій потузі на морі. Для Туреччини, яка після РФ є найпотужнішою у військовому сенсі чорноморською державою, пріоритетом все ж є Середземноморський регіон, де вона захищає Північний Кіпр, вирішує сирійську проблему та протистоїть Греції і Республіці Кіпр. Інші чорноморські країни мають військово-морські сили менші за чорноморський флот РФ, що не дозволяє їм самостійно стримувати російську агресію. Тому єдиною силою, здатною протистояти повзучій окупації Чорноморського регіону Росією, є НАТО.

Мета Кремля: Чорне море – «російське озеро»

Погляди РФ по відношенню до Чорноморського регіону виражені у низці документів, зокрема: Морській доктрині від 2015 року [1], Основах державної політики РФ у сфері військово-морської діяльності до 2030 року [2], Воєнній доктрині РФ, Стратегії національної безпеки РФ [3], Концепції зовнішньої політики РФ. Найбільш чітко політика РФ щодо Чорно-

² Публікація підготовлена в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

³ 19 березня 2019 року у Києві, Центр глобалістики «Стратегія XXI» і Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, у партнерстві та за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні, провели міжнародну конференцію «Путінські війни у Східній Європі: пост-кримська реальність», <https://geostrategy.org.ua/ua/component/k2/item/1564-putinski-viyni-u-shidniy-evropi-post-krimsk-realnist>

го моря відображена у Морській доктрині: *«В Чорному і Азовському морях основою національної морської політики є прискорене відновлення і усестороннє зміцнення стратегічних позицій Російської Федерації»*. Фактично, це є дороговказ для Росії – посилення ролі і впливу РФ у регіоні, а не розвиток співробітництва і партнерства. Тут же ключовим викликом для РФ вказано просування інфраструктури НАТО. Багато уваги приділяється Криму, який на момент схвалення доктрини вже був анексований Росією, адже Кремль турбує проблема міжнародного невизнання цієї анексії. Згідно з Морською доктриною та Національною морською політикою, Росія прагне забезпечити свою постійну присутність у Середземномор'ї та інтегрувати окупований Крим у систему регіональних морських сполучень, а захоплені кримські курорти – до міжнародної рекреаційної мережі. Однак, міжнародне невизнання та відповідні санкції створюють неподоланні перешкоди для досягнення цієї мети.

В інших документах РФ Чорноморському регіону приділяється менше уваги. У Воєнній доктрині РФ говориться про посилення військової взаємодії з Абхазією і Південною Осетією, територіями Грузії, які де-факто окуповані Росією і використовуються нею для перешкоджання подальшій європейській і євроатлантичній інтеграції Грузії та дестабілізації Чорноморського регіону. Концепція зовнішньої політики РФ містить положення, які не співпадають з реальними діями Росії. Де-юре Росія заявляє про політико-дипломатичне врегулювання конфліктів в регіоні, а де-факто вона ці ж конфлікти й розпалює.

Окупація Криму стала небезпечно загрозливим кроком з боку РФ в реалізації нею своєї політики у Чорноморському регіоні. Ця небезпека породила виклики як чорноморським країнам, так і самій Росії. З невизнанням анексії півострова Росія пов'язує виклики для власної безпеки, але ж РФ сама «розмила» власні кордони, і не тільки з Україною через окуповані Крим і Донбас, але й з Грузією через Абхазію і Південну Осетію. Ні Болгарія, яка відверто заграє з Росією для отримання дешевих енергоресурсів та економічної підтримки, ні Туреччина, яка підтримує постійний діалог з РФ, не наважаться визнати анексію Криму. Анкара, до того ж,

зайняла відверто проукраїнську позицію у цьому питанні та готова до поглиблення військово-технічного співробітництва з Україною.

Заявлена Кремлем загроза – просування НАТО на Схід, до кордонів з РФ, є надуманою, адже Росія вже давно межує з Альянсом – Норвегія, країни Балтії, Польща. Та й військово-морські сили країн Альянсу вже давно знаходяться у Чорному морі – Туреччина, Румунія, Болгарія. Жодних загроз від цього національній безпеці РФ не було помічено.

Неврегульовані конфлікти є способом тиску Кремля на незалежні країни, але й для самої Росії це виклик, адже окуповані нею регіони становлять додаткове навантаження на російський бюджет та джерело криміналітету, який проникає і на російську територію. Тиск РФ через конфлікти видався невдалим, і навіть навпаки примусив країни - об'єкти агресії прискореними темпами рухатись шляхом внутрішнього реформування, економічного розвитку та демократизації. Незалежна, розвинута, демократична Україна є головним викликом з точки зору Кремля, адже російське населення все більше задумується, чому громадяни України живуть краще, вільніше і мають можливості більше подорожувати до європейських країн, ніж громадяни «великої держави».

Проти країн Чорноморського регіону Росія продовжує використовувати невійськові сили та засоби, зокрема: інформаційну боротьбу, кібер-атаки, економічний та енергетичний впливи, дипломатичну діяльність, експорт корупції, гуманітарні методи (історичні і культурні зв'язки, підтримку радикальним частинам національних меншин, релігійні зв'язки, тощо). Однак, їх потрібно розглядати у поєднанні із військовими засобами, які є фіксуєчими для російської присутності та важливими для Кремля у Чорноморському регіоні.

Від початку агресії проти України у 2014 році, Росія намагалася уникати прямого застосування військової сили у Чорноморському регіоні, що не стосувалося самої України. Наприклад, після збиття російського бойового літака Су-24 турецьким винищувачем у листопаді 2015 року, Росія не відповіла симетрично із застосуванням військових засобів, а вдалася до обмеж-

увальних заходів проти Туреччини у галузях торгівлі, туризму, транспорту і найму турецьких робітників в РФ. Застосування «гібридної відповіді» РФ дозволило в той час уникнути різкої ескалації напруженості у відносинах між Росією і Туреччиною, а, відповідно, й загострення ситуації у Чорноморському регіоні.

Зовсім по-іншому Росія діє по відношенню до України. Так, через три роки після турецького інциденту, проти трьох українських кораблів РФ застосувала відверту військову силу у відкритому морі. Атакувавши їх поблизу Керченської протоки, Росія продемонструвала свою готовність до застосування військових сил, які вона постійно нарощує в Чорноморському регіоні. Отже, прецедент був, а реакція на нього не примусили Кремль відмовитись від продовження агресивної політики у регіоні.

Активізація російської агресії у військовому вимірі відзначається не тільки по відношенню до України. Так, Росіан Васілой, аналітик з питань безпеки молдовського Інституту розвитку та соціальних ініціатив Viitorul, на міжнародній конференції «Путінські війни: пост-кримська реальність» повідомив, що незаконно присутні у Придністров'ї російські військові продовжують нарощувати свою потужність – у 2016 році вони провели 48 навчань, у 2017 році – 150 навчань, у 2018 році – близько 250 навчань, а лише у I кварталі 2019 року – вже 37 військових навчань і 56 інших підготовчих заходів.[4] Сплеск військової активності у Придністров'ї на початку 2019 року можна було б пов'язати з парламентськими виборами в Молдові, але посилення російської військової активності фіксується вже протягом декількох років поспіль. Не варто також забувати про російську військову базу у Вірменії чисельністю близько 5 тисяч російських військових та російські військові контингенти в Абхазії і Південній Осетії – 7 і 4 військові бази загальною чисельністю більше 8 тисяч військових.

Це засвідчило, що Росія все більше вдається до використання військових засобів, оскільки її гібридні засоби неухильно втрачають свою ефективність. В офіційних документах РФ зараз переважає мілітаристська риторика, а у висловлюваннях помічника російського президента В. Суркова і начальника ГШ ЗС РФ В.

Герасимова, у порівнянні з їхніми ж висловлюваннями 2013-2014 років, також спостерігається крен у бік ролі військової сили. І хоча по відношенню до країн ЄС і НАТО РФ діє лише з використанням гібридних інструментів, на відміну від країн пост-радянського простору, де Росія застосовує також і засоби воєнного характеру, але в ЄС і НАТО мають врахувати цю тенденцію, адже перехід до військових дій може відбутися досить швидко.

НАТО в Чорному морі – стримування Росії

НАТО завжди приділяло увагу Чорноморському регіону, адже три країни-члена – Туреччина, Румунія і Болгарія, мають чорноморські узбережжя. Але ставлення Альянсу до безпеки регіону суттєво змінилось після окупації Криму Росією, яку НАТО засудило на Уельському Саміті у 2014 році. Пізніше, на Саміті у Варшаві у 2016 році союзники чітко позначили погіршення безпекової ситуації у регіоні: *«У Чорноморському регіоні впродовж останніх років безпекова ситуація також погіршилася. Ми і далі докладатимемо зусиль для подолання наслідків, які створюють для НАТО події у регіоні, і враховуватимемо їх у подальших підходах та політиці Альянсу»*. [5] Чорноморська політика Альянсу імплементувалась розгортанням Передової присутності у Чорному морі з опорою на Румунію, про що було заявлено у Декларації Брюссельського Саміту НАТО 2018 року. [6]

Погіршення безпекової ситуації у Чорноморському регіоні НАТО пов'язує з агресивною політикою Російської Федерації. *«Дії та політика Росії погіршили стабільність і безпеку, підвищили непередбачуваність і змінили безпекове середовище»*, - заявили союзники на Саміті у Варшаві. [7] Росія безупинно розвивала свої збройні сили та концентрувала їх у Чорноморському регіоні, що в Альянсі оцінили як прагнення РФ досягти статусу супер-сили та створити зони привілейованого впливу.

Ключовими викликами у Чорноморському регіоні НАТО визначає такі [8]:

- дестабілізуючі дії та політика Росії, зокрема, тривала незаконна та нелегітимна анексія Криму, порушення суверенних кордонів із застосуванням сили і навмисна дестабілізація ситуації на сході України;

- посилення військових сили РФ і створення зон обмеження (Anti Access/Area Denial, A2/AD) – з 2010 року Чорноморський флот був пріоритетом у програмі переозброєння збройних сил РФ, а в окупованому Криму Росія розмістила протикорабельні ракети дальнього радіусу дії;
- раптове проведення масштабних військових навчань, що суперечить духу Віденського документа, та провокативні військові дії біля кордонів НАТО у Чорноморському регіоні;
- використання своєї військової присутності у Чорному морі для демонстрації сили у Східному Середземномор'ї, що створює додатковий ризик та загрозу безпеці членів Альянсу та інших країн;
- деструктивний вплив Росії, спрямований на підлив єдності в НАТО і ЄС, руйнація демократичних інституцій в країнах-членах, створення паралельної реальності з використанням інформаційних інструментів, підтримку політичних сил з порядком денним проти НАТО і ЄС, поляризацію суспільств;
- заморожені та триваючі конфлікти – зони бойових дій використовуються РФ для політичного залякування незалежних країн на пост-радянському просторі, а «сірі зони» використовуються організованою злочинністю, контрабандистами і радикальними рухами;
- проекти і наміри, які шкодять енергетичній безпеці країн Чорноморського регіону та Європи в цілому;
- виклики безпеці ліній комунікацій, які традиційно перетинають регіон, та які є важливими для торгівлі, розвитку економічного співробітництва.

Відповідь на ці виклики НАТО розглядає у двох вимірах: посилення передової присутності в регіоні для стримування й оборони; збереження вікна для діалогу з РФ для уникнення прямих зіткнень. Особливу увагу Альянс приділяє контролю ситуації у Чорноморському регіоні. Так, на засіданні міністрів закордонних справ країн-членів НАТО 4 квітня 2019 року у Вашингтоні був узгоджений пакет заходів з покращання інформованості Альянсу про обстановку в регіоні Чорного моря і посилення підтримки партнерів – Грузії й України.

Відповідно до рішення НАТО про передову присутність у Чорноморському регіоні, Альянс розгорнув в Румунії багатонаціональну рамкову бригаду, підпорядковану штабу багатонаціональної дивізії «Південний Схід» у Бухаресті, що набув оперативної здатності влітку 2017 року. До складу бригади серед інших входить румунський батальйон «Червоні скорпіони», а також підрозділи ще дев'яти країн-членів НАТО. Альянс здійснює місію повітряного патрулювання в акваторії Чорного моря, до якого разом з Румунією і Болгарією долучені також Канада та Італія.

У найбільш важливому для безпеки Чорноморського регіону морському вимірі посилення передової присутності Альянсу зазнало перешкод з боку Болгарії, яка у 2016 році відмовилась приєднатись до ідеї об'єданого флоту НАТО у Чорному морі. Тоді болгарський прем'єр-міністр Бойко Борисов виступив категорично проти такої ініціативи, хоча Туреччина і Румунія підтримали її та закликали Альянс збільшити військову присутність у регіоні. Тому єдиною можливістю для НАТО якимось збалансовувати російську військову силу у Чорному морі стали непостійна збільшена присутність там бойових кораблів нечорноморських країн-членів Альянсу, регулярне проведення навчань та створення Чорноморського функціонального центру для координації дій країн-членів.

Співпрацю з Європейським Союзом задля безпеки Чорноморського регіону НАТО розглядає у контексті протидії гібридним загрозам. Вона базується на Спільній декларації про співпрацю між двома організаціями, яка була підписана у липні 2016 року. До сфер взаємодії НАТО-ЄС віднесені посилення стійкості, кібер-оборона, протидія тероризму і нелегальній міграції, морська безпека і проведення навчань.

НАТО визначило важливість поглиблення співпраці з чорноморськими країнами, перш за все – Грузією й Україною. І якщо на Саміті у Варшаві у 2016 році це звучало як намір поглибити діалог, то на міністерській зустрічі Альянсу у квітні 2019 року мова вже йшла про «посилення підтримки партнерів – Грузії і України». *«Ми також обговорили, що ще ми можемо зробити задля посилення нашої безпеки в Чорноморському регіоні. Ми узгодили пакет за-*

ходів з поліпшення нашої інформованості про обстановку. І ми посилюємо нашу підтримку Грузії і України в таких галузях, як підготовка військово-морських сил і берегової охорони, портові візити і навчання, обмін інформацією. Це все ґрунтуватиметься на нашій і так вже тісній співпраці», - заявив Генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг після згаданої зустрічі. [9] В такий спосіб Альянс не тільки надає підтримку і захист своїм країнам-членам, але й згуртовує партнерів.

Безпека Чорноморського регіону – увага на ключові аспекти

Наслідки агресії Росії проти України, яка триває вже більше 5 років, для європейської безпеки ще недостатньо оцінені та усвідомлені. У пост-кримський період, тобто після окупації Криму Росією, необхідними є постійний моніторинг поточної ситуації в країнах Чорноморського регіону та виявлення нових гібридних загроз з визначенням можливих шляхів протидії російській гібридній агресії. Росія стала джерелом гібридних загроз не тільки для України, але й Європи в цілому. Не випадково, на сьогодні Альянс велику увагу приділяє поінформованості про безпекову ситуацію в регіоні, щоб не пропустити ознак її погіршення. До цього процесу мають бути долучені не тільки сили НАТО, країн-членів, але й неурядові гравці з країн-членів та країн-партнерів, які здійснюють моніторинг безпекової ситуації в регіоні. Без сумніву, лише Альянс має можливість належним чином протистояти російській військовій агресії у Чорноморському регіоні та забезпечити там такий необхідний баланс сил, що не дозволяє Кремлю перетворити Чорне море на «російське озеро».

Обрана Альянсом політика щодо Чорноморського регіону є правильною, але йому слід більше уваги приділяти єдності всередині НАТО. Ключовими країнами тут є Болгарія і Туреччина, через які Кремль намагається внести розкол серед союзників. Брюсселю варто віднайти слова для переконання болгарського керівництва, що «парусники, яхти і кораблі з туристами» не зможуть відвернути війну в регіоні, а постійна присутність військово-морських сил НАТО не перетворить Чорне море на

арену бойових дій, як про це у 2016 році заявляв болгарський прем'єр-міністр Борисов. [10] Хоча військовий компонент для Росії є більш важливим у Чорноморському регіоні, ніж в інших регіонах, але Кремль усвідомлює свою нездатність до прямого військового протистояння з НАТО, і тому активно використовує не-військові способи. Одним із них є проект будівництва газопроводу «Турецький потік», на який РФ підсаджує не тільки Туреччину (перша нитка), але й інші країни-члени ЄС і НАТО – Болгарію та Угорщину, а також Сербію, що є кандидатом на членство в ЄС. Альянсу та його країнам-членам варто врахувати, як Росія використовує і може ще використати енергетичну інфраструктуру у військових цілях. [11] Якщо вона вже використовує цивільні газові платформи у Чорному морі, вкрадені в Україні, для встановлення на них розвідувальних засобів з метою контролю чорноморської акваторії, то вона так само зможе використовувати й цивільні судна з обслуговування газогону «Турецький потік».

Крім цього, в Росії проявляють інтерес до турецької ідеї спорудження морського каналу «Стамбул», який паралельно з протоками Босфор і Дарданелли, що перебувають під юрисдикцією Конвенції Монте, має з'єднати Чорне море із Середземним морем. Кремль залюбки б долучився до реалізації цього проекту в якості партнера, щоб потім, разом із Анкарою, контролювати нове суднохідне сполучення Чорне море – Середземне море. Такий результат дозволив би РФ посилити свої позиції і в обох регіонах. Тому НАТО, ЄС і міжнародній спільноті в цілому варто контролювати ситуацію довкола цього проекту і не допустити його використання Росією.

Враховуючи обмеження для постійної присутності військово-морських сил НАТО у Чорному морі, Альянсу варто більше уваги приділяти допомозі у розвитку ВМС своїх чорноморських країн-членів, перш за все – Румунії, та країн-партнерів – Грузії й України. Нарощування військово-морського потенціалу Румунії, України і Грузії та активний розвиток співробітництва і взаємодії між ними має стати дієвим важелем протидії російській військовій агресії у Чорному морі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що дії, які вживає Росія для приховування і прикриття своєї участі у війні на сході України та відволікання уваги міжнародної спільноти від реального процесу врегулювання конфлікту та окупації Криму, стають все більш контпродуктивними, оскільки на міжнародному рівні все більше визнається провина РФ за розв'язання

цього конфлікту та дестабілізацію Чорноморського регіону. Ця усвідомленість має трансформуватися у практичні кроки з консолідації зусиль чорноморських країн, ЄС і НАТО для згуртованої протидії російській агресії у Чорному морі та недопущення її поширення на Середземноморський регіон.

Список використаних джерел:

1. Морська доктрина РФ, 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/555631869>
2. Основи державної політики РФ у сфері військово-морської діяльності до 2030 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/acts/bank/42117/page/1>
3. Стратегія національної безпеки РФ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=LAW&n=191669&fld=134&dst=100014,0&rnd=0.9347344478592277#08977806947659701>
4. Путінські війни у Східній Європі: пост-кримська реальність, аналітична записка, квітень 2019 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/1568-post-crimean-reality>
5. Заява за результатами саміту НАТО у Варшаві, 8-9 липня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm?selectedLocale=uk
6. NATO Brussels Summit Declaration, 11-12 July 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm?selectedLocale=en
7. The Black Sea region: a critical intersection, 25 May 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nato.int/docu/review/2018/Also-in-2018/the-black-sea-region-a-critical-intersection-nato-security/EN/index.htm>
8. Там же.
9. Міністри закордонних справ країн – членів НАТО домовились посилити безпеку Чорноморського регіону, 08 квітня 2019 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_165253.htm?selectedLocale=uk
10. Болгарія не буде приєднуватись до флоту НАТО в Чорному морі, газета «Сьогодні», 17 червня 2016 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.segodnya.ua/world/bolgariya-ne-budet-prisoedinyatsya-k-flotu-nato-v-chernom-more-premer-725593.html>
11. Offshore Gas Infrastructure in the Russian Counteraction to NATO on the East Flank: Potential for a Hybrid Use in the Black and Baltic Seas, Centre for Global Studies “Strategy XXI”, October 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://geostrategy.org.ua/ua/analitika/item/1524-offshore-gas-infrastructure>

Максим ХИЛЬКО

Олександр ТИТАРЧУК

Фонд «Ініціатива з дослідження Східноєвропейської безпеки»

Київ, Україна

Виклики і проблеми присутності Чорноморського флоту Російської Федерації на території України: історичне та політичне підґрунтя

After the collapse of the Soviet Union in 1991, Russia made all possible efforts to retain the Black Sea fleet as part of its Armed Forces in Crimea in the territory of Ukraine. That led to occupation of the Ukrainian peninsula by Russia and now produces new challenges and threats for security in the Black Sea region and Europe in the whole.⁴

Неврегульована спадщина Чорноморського флоту СРСР

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 році новостворені незалежні держави зіткнулися з проблемою поділу Збройних Сил СРСР, включаючи сухопутні та військово-морські бази. 30 грудня 1991 року в Мінську керівники пострадянських незалежних держав погодилися, що будуть створювати власні військові сили на базі підрозділів колишніх збройних сил СРСР, які перебували на території відповідних країн, за виключенням «стратегічних» (ядерних) сил, які мали залишатися під єдиним командуванням Співдружності Незалежних Держав (СНД) - регіональної міжурядової організації, заснованої республіками колишнього СРСР.

Згідно з цією логікою, Україна повинна була успадкувати ті підрозділи радянського Чорноморського флоту, які були розгорнуті на території України, у тому числі на Кримському півострові з основною військово-морською базою

в місті Севастополі. 5 квітня 1992 року Президент України Леонід Кравчук видав Указ про передачу Чорноморського флоту під адміністративне підпорядкування Міністерству оборони України. Але Москва прагнула зберегти контроль над Чорноморським флотом, і вже через два дні після указу Кравчука, 7 квітня 1992 року, президент Росії Борис Єльцин видав Указ про перехід Чорноморського флоту під юрисдикцію Російської Федерації. [1]

Деякі з офіцерів та моряків військових кораблів Чорноморського флоту почали присягати на вірність Україні, інші - на вірність Росії; загальна атмосфера на флоті погіршилася. Щоб уникнути можливої конфронтації, українські та російські президенти скасували вищезгадані укази і на засіданні 23 червня 1992 року домовилися уникати односторонніх кроків та вести переговори з питання про пострадянську спадщину Чорноморського флоту [2]. 3 серпня 1992 року Президенти підписали *Угоду між Україною та Російською Федерацією про принципи формування Військово-Морських Сил України та Військово-морського флоту Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР*. Було вирішено, що колишній Чорноморський флот СРСР буде розподілений між Україною та Росією (стаття 1); протягом наступних трьох років «перехідного періоду» флот керується спільним командуванням, «призначеним за консенсусом» українських і російських президентів (статті 2, 3 і 4), штат і кадри флоту складається з українських і російських призовників в рівних частках (50% на 50%), які складають присягу на вірність державі свого громадянства (статті 5 і 6); в перехідний період Україна та Росія спільно використовують існуючу систему військово-морського базування та матері-

⁴ Публікація підготовлена на замовлення журналу «Чорноморська безпека» в рамках проекту «Російська військова присутність в деяких країнах Східного партнерства та її вплив на ситуацію з правами людини» за схемою регрантингу Форуму громадянського суспільства СхП, що фінансується Європейським Союзом в рамках підтримки громадянського суспільства в регіоні. Зміст публікації є виключно відповідальністю авторів і не обов'язково відображає погляди ЄС.

ально-технічного забезпечення (ст. 8). [3]

17 червня 1993 року президенти України та Росії підписали *Угоду про невідкладні заходи щодо формування Військово-морських сил України та Військово-морського флоту Росії на базі Чорноморського флоту*. Передбачалося, що флот буде розподілений у рівних частках (50% на 50%) між Україною та Росією (стаття 2); створювалася двостороння міждержавна комісія для обговорення практичних питань розподілу флоту та умов базування ВМС України та Військово-морського флоту Росії (стаття 4). [4]

На практиці «об'єднане командування» Чорноморського флоту дотримувалося інструкцій тільки з Москви. Без консультацій з Києвом деякі сучасні військові кораблі та обладнання були переведені на інші флоти, які перебували під контролем тільки Москви (наприклад, один з найсучасніших і найцінніших радянських військових кораблів, авіаносець «Адмірал Кузнецов» був переведений з Чорноморського флоту на російський Північний флот). Військові кораблі з українськими екіпажами часто були позбавлені можливості користуватися навігаційним та гідрографічним обладнанням Чорноморського флоту [5; 6], призовники українського громадянства відчували моральний тиск із боку російських офіцерів і часто бували несправедливо звільнені з військової служби. [7; 8]

Переговори на тлі тиску Москви

Українсько-російські переговори щодо флоту відбувалися на фоні постійного політичного та економічного тиску Москви на Київ, спроб Росії отримати повний контроль над усім пострадянським Чорноморським флотом і одночасної підтримки проросійських сепаратистів в Криму з метою відокремлення цієї Автономної Республіки від України та її приєднання до Росії. Так, 21 травня 1992 року російський парламент прийняв *Постанову про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР про зміну статусу Криму, прийнятих у 1954 році*. Рішення 1954 року про передачу Криму Російською СФСР Українській РСР назвали юридично нечинним [9]. 9 липня 1993 року російський парламент також ухвалив *Постанову «Про статус міста Севастополя»*, в якій декларувався «російський федеральний статус міста Севастополя» [10]. 5 грудня 1996 року верхня палата Російського парламенту (Рада

Федерації) ухвалила *Заяву «Про статус міста Севастополя»*, закликаючи Україну до переговорів щодо «статусу міста Севастополя» [11]. Було також багато інших подібних декларацій і заяв російських державних органів та чиновників. Російські офіцери Чорноморського флоту брали участь у сепаратистській діяльності в Криму, особливо в місті Севастополі (наприклад, приміщення штаб-квартири Чорноморського флоту віддавалися для проведення сепаратистських зборів). Офіцери російського флоту відкрито підтримували сепаратистського «президента» Криму Юрія Мешкова. [6; 12]

Росія пов'язувала переговори щодо флоту з питаннями поставок нафти і газу в Україну і часто погрожувала припинити ці поставки [6; 13]. Москва також пов'язала вирішення питань флоту з підписанням двостороннього Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією. Цей договір, зрештою підписаний 31 травня 1997 року, за три дні після підписання угод про розподіл Чорноморського флоту та умови перебування російського флоту на території України, був важливий для Києва, оскільки він передбачав, що обидві країни «поважають територіальну цілісність» держав і підтверджують недоторканність існуючих кордонів між ними», будують свої двосторонні відносини на принципах «незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні та інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи». [14]

Угоди про розподіл флоту – міна сповільненої дії

Довгі і складні переговори призвели до укладення *Угоди між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту*, підписаної 9 червня 1995 року в Сочі президентами Леонідом Кучмою та Борисом Єльциним. Згідно з цією угодою, майно Чорноморського флоту мало бути розподілене в рівних частках 50% на 50% (стаття 3), але Україна отримувала лише 18,3% усіх кораблів і суден пострадянського Чорноморського флоту, тоді як Росія отримувала 81,7% (стаття 4); головна база Чорноморського флоту Російської Федерації зі штаб-квартирою мала зостатися в м. Севастополі (стаття 2); Змішана українсько-російська комісія повинна була розробити конкретні параметри розподілу об'єктів

флоту (стаття 11). [15]

Умови вищезгаданої Сочинської угоди склали основу для трьох важливих українсько-російських угод, підписаних 28 травня 1997 року в Києві, а саме: 1) Угоди про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [16], 2) Угоди про параметри поділу Чорноморського флоту [17; 18], 3) Угоди про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України [19]. Зокрема, угодами встановлено чисельність особового складу і кількість кораблів Чорноморського флоту РФ, розміщеного в Криму, визначено місця, земельні ділянки та об'єкти інфраструктури, які будуть використовуватися російським флотом, а також основні умови для такого розгортання та використання. Угоди також окреслили контури для вирішення юридичних питань, пов'язаних з присутністю російської військово-морської бази в Україні, питань прав людини, соціального захисту, охорони навколишнього середовища тощо. Угоди були укладені на 20 років, з можливістю подальшого продовження на подальші п'ятирічні періоди.

Усвідомлюючи небезпеку такого поділу флоту, та щоб гарантувати тимчасовий статус розгортання Російського флоту в Криму, Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, зазначила, що «На території України не допускається розташування іноземних військових баз» (стаття 17). Перехідні положення Конституції передбачали, що «використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України» (пункт 14 Перехідних положень). [20]

Слід зазначити, що оцінка вартості кораблів Чорноморського флоту та об'єктів інфраструктури була здійснена в 1995-1996 роках українсько-російською комісією в умовах постійного тиску з боку Москви, яка загрожувала припинити поставки нафти і газу до України. Внаслідок цього тиску Києву довелося відмовитися від свого початкового наміру розрахувати вартість оренди 18 232,62 га землі та 4 591 будівель відповідно до міжнародної практики [21; 22] і погодитися на орендну плату, в десятки

разів меншу - 97,75 млн доларів на рік (враховувалася як погашення частини українського державного боргу перед Росією). [19]

У 2007-2009 роках Київ намагався вирішити питання належної інвентаризації земельних ділянок та об'єктів інфраструктури в Криму, орендованих Чорноморським флотом Росії, але Москва відмовлялася вести переговори з цих питань. Москва також ігнорувала протести Києва проти використання кораблів Чорноморського флоту Росії в російсько-грузинській війні 2008 року, а також вимоги Києва вивести російських агентів ФСБ з Криму [23]. Під час президентства Віктора Ющенка український уряд заявив, що дію угод 1997 року не буде продовжено, а російський Чорноморський флот після 2017 року повинен буде залишити територію України. [24]

Усього через два місяці після того, як Віктор Янукович став президентом України, він підписав з російським колегою Дмитром Медведевим *Угоду між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України*. Угода, підписана 21 квітня 2010 року в Харкові, подовжила три українсько-російські угоди щодо флоту 1997 року на наступні 25 років після 2017 року (до 2042 року) з можливістю подальшої пролонгації на п'ятирічні періоди (стаття 1). Щорічна орендна плата за перебування Чорноморського флоту Росії на території України була визначена як 100 млн доларів плюс знижка на ціну на газ в розмірі 100 доларів за тисячу кубічних метрів, якщо ціна на газ становить 333 долара і вище, або 30-процентна знижка, якщо ціна на газ становить менше 333 доларів (стаття 2). [25]

Невирішені юридичні та практичні питання

Багато юридичних і практичних питань присутності Чорноморського флоту Росії та пов'язаних із ним військових і техніки на території України (наприклад, переміщення російських військових частин поза місцями їх дислокації, оподаткування та митне оформлення імпортованих матеріалів і технічного обладнання, реєстрація місця проживання російських військовослужбовців і цивільних осіб тощо) не були чітко вирішені через постійне затягування і блокування Москвою відповідних перегово-

рів. Спроби України врегулювати ці питання не вдалися як під час президентства Віктора Ющенка (2005-2010рр.), так і під час правління його проросійського наступника Віктора Януковича (2010-2014рр.).

Лише 17 грудня 2013 року в розпал протестів на Майдані Російсько-Українська міждержавна комісія на чолі з Віктором Януковичем і Володимиром Путіним вирішила доручити урядам обох країн «прискорити роботу з інвентаризації земельних ділянок і об'єктів нерухомості, розташованих на них, які використовуються Чорноморським флотом Російської Федерації на території України» (пункт 21), «завершити підготовку до підписання проектів міжурядових угод: про узгодження пересувань, пов'язаних із діяльністю військових частин Чорноморського флоту Російської Федерації на території України поза місцями їх дислокації; про порядок перетину державного кордону України військовими кораблями, судами забезпечення, літальними апаратами, військовослужбовцями Чорноморського флоту Російської Федерації; з питань реєстрації за місцем проживання (перебування) військовослужбовців та цивільних осіб Чорноморського флоту Російської Федерації та членів їх сімей у міграційних органах України» (пункт 22); «врегулювати питання оподаткування структурних підрозділів Чорноморського флоту Російської Федерації та митного оформлення матеріально-технічних засобів, що ввозяться в інтересах флоту на територію України» (пункт 23) тощо [26]. Але всі ці наміри так і не були реалізовані.

У лютому-березні 2014 року, скориставшись тимчасовим вакуумом влади в Україні через втечу з країни тодішнього президента Віктора Януковича, російські військові, головним чином з сил Чорноморського флоту, окупували Крим і місто Севастополь і захопили всю українську військово-морську інфраструктуру на півострові, а також 54 з 67 українських кораблів [27]. 18-21 березня 2014 року Російська Федерація анексувала Крим. 31 березня 2014 року за пропозицією президента Володимира Путіна російський парламент (Державна Дума) денонсував усі договори та угоди з Україною щодо Чорноморського флоту [28]. 22 листопада 2018 року український парламент вніс зміни до Конституції України щодо виключення пункту 14 Перехідних положень, які передбачали можливість розміщення іноземних військових баз

на території України. [29]

Висновки

Оскільки пострадянські лідери домовилися створювати військові сили своїх країн на базі підрозділів колишніх Збройних сил СРСР, розміщених на їхніх територіях, Україна повинна була успадкувати підрозділи радянського Чорноморського флоту, які були розгорнуті на її території, у тому числі на Кримському півострові і в місті Севастополі, - так само, як Росія успадковувала частини радянських флотів, розгорнуті на території Російської Федерації.

Незважаючи на непропорційно великий внесок Української РСР у будівництво всього радянського флоту, Київ не претендував на підрозділи радянського Північного флоту, Тихоокеанського флоту, Балтійського флоту і Каспійської флотилії. На відміну від цього, Москва не тільки вимагала, щоб їй віддали підрозділи Чорноморського флоту, дислоковані на території України, але й використовувала час переговорів для передислокації найсучасніших і найцінніших військових кораблів та обладнання з Чорноморського флоту до інших флотів поза межами України.

Українсько-російські переговори щодо флоту відбувалися на тлі політичного та економічно-енергетичного тиску Москви на Київ, включаючи погрози припинення поставок нафти і газу в Україну, спроби отримати повний контроль над усім пострадянським Чорноморським флотом і підтримку проросійських сепаратистів в Криму.

Угоди про розподіл Чорноморського флоту, врешті підписані в 1997 році, залишили невирішеними багато правових і практичних питань щодо присутності на території України Чорноморського флоту Росії та пов'язаних з ним військовослужбовців і техніки. Через постійне затягування та блокування Москвою відповідних переговорів ці питання так і не були врегульовані, що спричинило низку випадків правового характеру та порушень українського законодавства, включаючи порушення прав людини.

Незаконна анексія Кримського півострова Російською Федерацією в березні 2014 року, а потім і денонсація всіх російсько-українських договорів і угод щодо Чорноморського флоту, призвели до зникнення правових підстав для розміщення російського флоту на території

України. Крім того, після анексії Криму в 2014 році Росія почала посилювати мілітаризацію півострова, фактично перетворюючи його на величезну військову фортецю. Ці дії порушують військовий баланс у всьому Чорномор-

ському регіоні, посилюючи загрозу безпеці країн регіону і кидаючи виклик вільному судноплавству та морським перевезенням.

Список використаних джерел:

1. «Чорноморський флот – хронологія розподілу», *Флот 2017*, 6 березня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://old.flot2017.com/file/show/none/4587>
2. «Угода між Україною і Російською Федерацією про подальший розвиток міждержавних відносин», *Верховна Рада України*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_018
3. «Угода між Україною і Російською Федерацією про принципи формування ВМС України та ВМФ Росії на базі Чорноморського флоту колишнього СРСР», *Верховна Рада України*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_020
4. «Угода між Україною та Російською Федерацією про невідкладні заходи по формуванню Військово-Морських Сил України та Військово-Морського Флоту Росії на базі Чорноморського флоту», *Верховна Рада України*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/643_046
5. Павло Гай-Нижник, «Кримський вузол і питання Чорноморського флоту РФ у російсько-українських воєнно-політичних взаєминах (1991–2013 рр.)», *Гілея*, 2017, випуск 117 (№ 2), стор. 77-90. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2017doc.krym-chornom-flot.php>
6. «Крим 94. Частина 3 «Як ділився Чорноморський флот «по-братерськи», *Борисфен Інтел*, 2 березня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/kak-delilsja+chernomorskij-flot-po-bratski/>
7. Ярослав Мезенцев, «Холодна війна за Крим», *Тиждень*, 18 квітня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Publication/3799>
8. «Крим 94. Частина 2 «Чорноморський флот на терезах політичного торгу», *Борисфен Інтел*, 18 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/krym-94-2/>
9. «Постанова ВР РФ № 2809-1 від 21.05.92 про правову оцінку рішень вищих органів державної влади РРФСР про зміну статусу Криму, прийнятих в 1954 році», *Російський Правовий Портал 7Law.info* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.7law.info/base51/part1/d51ru1212.htm>
10. «Постанова ВР РФ про статус міста Севастополя», *Комсомольська правда*, 12 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.crimea.kp.ru/daily/26205/3091201/>
11. «Заява Ради Федерації РФ «Про статус міста Севастополя» від 05.12.1996 № 405-СФ, *Севастополь-Крим-Росія* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sevkrimrus.narod.ru/ZAKON/1996-405.htm#1>
12. «Крим 94. Частина 5 «За крок до війни...», *Борисфен Інтел*, 31 березня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/krym-94-chast%27-5-pochti-vojna/>
13. «Крим 94. Частина 6 «На піку загальнофлотського психозу», *Борисфен Інтел*, 3 квітня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/uk/article/krym-6-na-pike-obshheflotskogo-psihoza/>

14. «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією», *Верховна Рада України*, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006
15. «Угода між Україною та Російською Федерацією щодо Чорноморського флоту», *Верховна Рада України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_082
16. «Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України», *Верховна Рада України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076
17. «Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту», *Верховна Рада України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_075
18. «Додатки 1-6 до Угоди між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту», *ЛІГА/ЗАКОН* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MU97259.html
19. «Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про взаємні розрахунки, пов'язані з поділом Чорноморського флоту та перебуванням Чорноморського флоту Російської Федерації на території України», *Верховна Рада України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_077
20. «Конституція України, прийнята на П'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.», *Рада Європи, Венеціанська комісія*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL\(2003\)086-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL(2003)086-e)
21. Сергій Близнюков, «Чорноморський флот — хроніка угоди про взаємні розрахунки», *Голос України*, 17 січня 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.golos.com.ua/article/219601>
22. Володимир Безкоровайний, «Угоди по Чорноморському флоту мають бути переглянутими», *Українська правда*, 15 серпня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/articles/2005/08/15/3012439/>
23. «Росія каже, що ФСБ залишиться в Криму», *УНІАН*, 18 червня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.info/society/234108-russia-says-fsb-to-stay-in-crimea.html>
24. «Російського флоту в Україні після 2017 року не буде - український прем'єр-міністр», *УНІАН*, 24 вересня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.info/society/148224-no-russian-fleet-in-ukraine-beyond-2017-ukrainian-pm.html>
25. «Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України», *Верховна Рада України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359
26. «Протокол шостого засідання Російсько-Української міждержавної комісії», *Президент Росії*, 17 грудня 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kremlin.ru/supplement/1585>
27. «Російські прапори підняті у всіх українських військових підрозділах та на кораблях в Криму» of Ukrainian mil units, ships in Crimea”, *ТАРС*, 22 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.com/russia/724901>
28. «Державна Дума схвалює денонсацію російсько-українських угод щодо Чорноморського флоту», *ТАРС*, 31 березня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tass.com/russia/725964>
29. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору)», *Верховна Рада України*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n13>

Едуард ПЛЕШКО

Кандидат юридичних наук

Одеса, Україна

Російський GPS-спуфінг як загроза безпеці судноплавства⁵

Among the main threats that users of GPS navigation face, are jamming - suppressing of GPS by more powerful signal, and spoofing - change of signal. GPS-spoofing has become a part of hybrid warfare, and this tool is used by the Russian Federation in the Black Sea region, as well as in the Baltic and Mediterranean regions. The key threat of this is possible casualties caused without using military forces. The problem is that Ukraine, NATO, Black Sea countries are not able to respond in a timely manner to this new threat and take appropriate measures to enhance the security of the navigation systems.

Сучасний світ неможливо уявити без масового застосування засобів навігації, які дозволяють визначити місцезнаходження на поверхні Землі. Традиційно це робиться у тривимірній системі координат WGS84 (*World Geodetic System*) 1984 року. Функціонування такої системи має забезпечуватись надійними технічними та програмними засобами, зокрема, й у разі технічної протидії їй.

Найбільш поширеною та загальновідомою системою глобального позиціонування є NAVSTAR GPS (*NAVigation Satellites providing Time And Range; Global Positioning System*), яку розроблено на замовлення Міністерства оборони США. Зараз функціонують або розробляються й інші системи глобального позиціонування – російська ГЛОНАСС [1], європейська Galileo [2], французька DORIS, японська

QZSS, китайська BeiDou, індійська GAGAN [3] та інші. Переважно експерти вважають GPS єдиною повною навігаційною системою планетарного масштабу з огляду на проблемний стан супутникового угруповання російської системи ГЛОНАСС.

Центр операцій GPS (GPSOC) функціонує на базі військово-повітряних сил США Шрівер (Schriever) в американському штаті Колорадо і є координаційним центром Міністерства оборони США для оперативних питань і питань, що стосуються військового використання GPS. GPSOC, що входить до складу Космічного командування ВПС, надає Міністерству оборони США та користувачам GPS у всьому світі звіти про аномалії та іншу інформацію в неперервному режимі.

Для цивільних користувачів GPS контрольним та координаційним органом є Центр навігації берегової охорони США - U.S. COAST GUARD NAVIGATION CENTER. Берегова охорона США (*United States Coast Guard*) відповідає за забезпечення дотримання морських законів, але одночасно є одним з семи воєнізованих американських департаментів (міністерств).

Той факт, що GPS створено та використовується військовими США, викликало і викликає неодноразові спроби перехопити контроль над цією системою з боку третіх сторін. Однією з перших достатньо відомих атак на GPS, з високим ступенем вірогідності, є захоплення американського безпілотника Lockheed RQ-170 в північно-східному Ірані в грудні 2011 року.

Серед основних загроз, з якими стикаються користувачі засобів навігації, є джеммінг (jamming), тобто придушення GPS більш потужними сигналами та спуфінг (spoofing) – за-

⁵ Публікація підготовлена в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трестового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трестового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: НЕДООЦІНЕНІ ЗАГРОЗИ

міна сигналів GPS. Враховуючи, що останній спосіб не тільки порушує роботу навігаційних систем, але й вводить в оману користувачів, розглянемо його як більш загрозливий.

Спуфінг-атака або просто спуфінг має наслідком фальсифікацію даних про реальні координати місцезнаходження. **Спуфінг-атака нама-**

гається обдурити GPS-приймач, передаючи дещо більш потужний сигнал, ніж отримуваний системою від своїх супутників, імітуючи схожість на нормальні сигнали GPS. Ці імітовані сигнали, змінені таким шляхом, щоб змусити одержувача невірно визначати своє місце розташування (Рис.1).

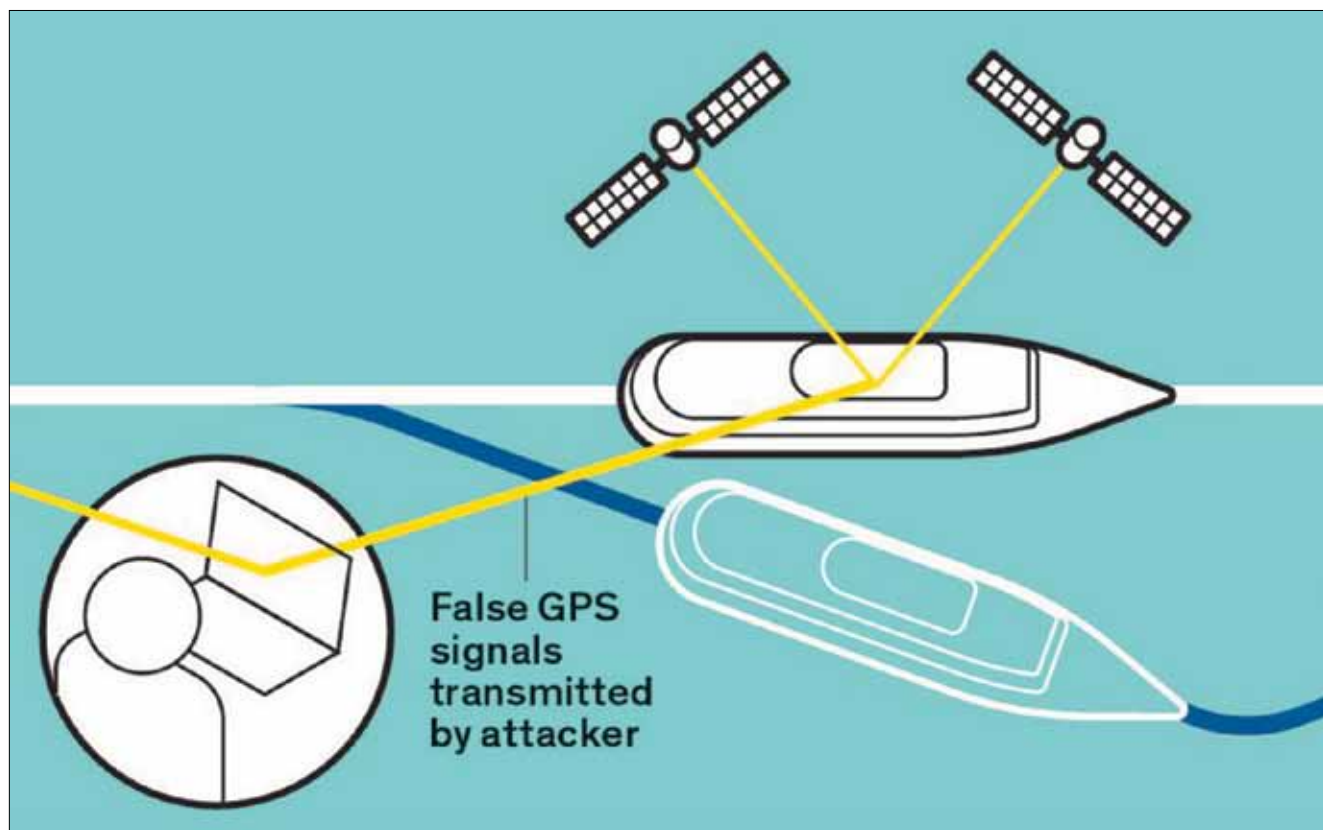

Рис.1. Схема спуфінг-атаки проти морських об'єктів.

Джерело: <https://boingboing.net/2016/08/04/spoofing-gps-is-surprisingly-e.html>

З точки зору права - використання засобів протидії функціонуванню GPS допустимо лише у військовий час та при веденні бойових дій. Але подібні дії стосовно цивільних об'єктів та ще й у мирний час є неприпустимими та протиправними. Зокрема, Стаття 3 Конвенції про боротьбу з незаконними актами проти безпеки морського судноплавства 1988 року з-поміж іншого визначає, що будь-яка особа вчинює злочин, якщо вона незаконно і навмисно руйнує морське навігаційне обладнання чи завдає йому серйозних пошкоджень або створює серйозні перешкоди в його експлуатації, або повідомляє завідомо брехливі дані, створюючи цим загрозу безпечному плаванню судна, а також, якщо лише намагається вчинити наведене.

Міжнародна асоціація навігаційного забезпечення мореплавства та маякових служб видала Керівництво з навігаційного забезпечення судноплавства NAVGUIDE, яке містить главу 4 «Система електронної навігації». У пункті 4.8.1. зазначеного документа, в системі електронної навігації передбачено використання Глобальної навігаційної супутникової системи – GNSS. GNSS – це загальний термін для супутникової системи, спроможної визначати місцезнаходження, час та швидкість руху об'єкта будь-де по всьому світу для мультимодального використання. Якщо GNSS відповідає Резолюції A1046(27) Міжнародної морської організації (IMO) стосовно Всесвітньої радіонавігаційної системи (WWRNS), приймачі такої GNSS відповідають вимогам

ІМО щодо наявності на судах обладнання з визначення місцеположення, перелік якого наводиться у Главі V Конвенції SOLAS.

NAVGUIDE передбачає, що з 1996 року складовими WWRNS було визнано американську Глобальну систему визначення місцеположення NAVSTAR (GPS) та російську Глобальну навігаційну супутникову систему GLONASS. У майбутньому до числа GNSS увійдуть і інші системи, як вже згадані - європейська Galileo та китайська BeiDou. Також у наступні кілька років планується ввести в експлуатацію регіональні компоненти таких GNSS, як-от японська QZSS та індійська IRNSS.

Таким чином, прилади GPS є навігаційним обладнанням, коректна робота яких захищена Конвенцією про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року.

Сигнали, які передаються супутниками GPS, виключно складні. Система GPS призначена працювати в односпрямованому вимірі (тільки прийом), обслуговувати необмежену кількість військових і цивільних користувачів, забезпечувати точні, однозначні вимірювання відстаней в реальному часі, доплерівського зміщення, фази несучої частоти, передачу повідомлення, виправлення іоносферної затримки, допускати одночасні вимірювання від багатьох супутників, мати захист від інтерференції і допустиму множинність шляхів. Офіційний опис сигналів міститься в Інтерфейсному контрольному документі ICD-GPS-200.

На практиці залишається багато охочих вплинути на роботу GPS. Одними з перших про свій експеримент розповіли студенти з університету Остіна (штат Техас), яким 29 липня 2013 року вдалося відхилити від курсу 213-футову яхту за допомогою методу GPS-спуфінга. У 2015 році один китайський дослідник на хакерському форумі виклав покрокові інструкції зі збірки спуфінгового пристрою та продавав комплекти для збірки за \$300. Готові "генератори сигналу GPS" доступні в Інтернеті та дуже популярні у ентузіастів гри «Pokemon Go», їх використовую-

ють для того, щоб ввести в оману стільникові телефони при збиранні винагород з віддалених місць розташування, без необхідності фізичної присутності там.

У той же час, найбільшу шкоду, безумовно, несе професійне, добре підготовлене та охоплює значні площі втручання в роботу навігаційних систем, що останнім часом майже відкрито демонструє Російська Федерація. У червні 2016 року з подібним викривленням сигналу GPS зіткнулися учасники Петербурзького міжнародного економічного форуму. Інформацію про це поширив кореспондент видання «Сноб» Олександр Бакланов. У день, коли форум відвідав президент РФ В. Путін, мобільні пристрої позиціонували себе не в місці проведення форуму, а десь у віддаленому районі міста. [4] Протягом 2016 року різні пристрої – від навігаторів до фітнес-браслетів – при використанні в зонах, прилеглих до Кремля, визначали, що користувач знаходиться не в центрі Москви, а в аеропортах «Внуково» або «Шереметьєво», а також в Жуковському. У жовтні 2016 року російський програміст і співробітник «Яндекса» Григорій Бакунов заявив, що в районі Кремля працює потужний передавач, який підміняє GPS-сигнал, через що мобільні пристрої невірно позиціонують себе. «Ось що я з'ясував: десь всередині Кремля стоїть (а можливо і пересувається) потужний передавач. Він імітує роботу GPS і GLONASS на частотах L1 і шумить на частотах L2 і L5. Частота L1 - це цивільний діапазон для GPS, саме він і використовується більшістю побутових пристроїв для точної геолокації», - розповів тоді програміст. За однією з версій, яку висловив Бакунов, сигнал GPS працює з аномаліями через використання дефолтних значень: «Готові апаратно-програмні комплекси для спуфінга GPS вимагають вказати координати, щоб відображати їх замість реальних даних. Ці координати можна ввести безпосередньо або вибрати зі списку запропонованих виробником пристрою. Так склалося, що в цих списках для Росії є тільки центри великих міст і аеропорти ... Внуково - перший за алфавітом аеропорт в районі Москви». [5]

З 6 січня 2018 року користувачі карт «Яндекс», Google, Apple, а також сервісів таксі і каршерінга зіткнулися з новими перебоями в роботі системи GPS в центрі Москви, коли їх розташування визначалося в Атлантичному океані. Кілька людей опублікували скріншоти рахунків на сотні тисяч рублів, які «Яндекс.Таксі» виставляв клієнтам за поїздки по Москві через некоректну роботу навігації. У «Яндекс.Таксі» повідомили, що такі випадки виникали через нову масштабну проблему і компанія розбирається з ними вручну. Місцезнаходження користувачів, які перебували в центрі Москви, визначалося за координатами 0°0'0" північної широти і 0°0'0" східної довготи, що відповідає точці на екваторі в Гвінейській затоці Атлантичного океану поблизу узбережжя Західної Африки. [6]

У березні 2018-го кіпрський інтернет-ресурс ANT1 повідомив про проблеми, з якими стикаються системи електронного позиціонування в Східному Середземномор'ї, і які впливають на цивільну авіацію. Тоді протягом 3 діб надходили повідомлення про проблеми пілотів пасажирських і приватних літаків з перериванням сигналу GPS або неправильної індикації положення судна. Ці проблеми змусили цивільну авіаційну адміністрацію Кіпру до випуску попередження NOTAM командирам літаків про цю проблему та зверненням їхньої уваги на підвищення небезпеки польотів. Те саме було зроблено компетентними органами Туреччини. «Ми рекомендували усім повітряним судам застосовувати інші способи навігації. Ми спостерігаємо за ситуацією», – поясняв офіцер ВПС Кіпру Персефон Пападопулу. Такі проблеми можуть бути наслідком посилення інтенсивності бойових дій у Сирії, на це також вказує поява у повітряному просторі Сирії та поруч з нею літаків спеціального призначення ВПС США та ПКС РФ. [7]

Зупинимося детальніше на морських користувачах навігаційних систем. 22 червня 2017 року перебої в роботі морської навігації зафіксували одразу 22 судна в **Чорному морі**. Управління торгового флоту США (U.S. Maritime Administration) видало відносно незагрозливе

повідомлення наступного змісту: «22 червня 2017р. о 7:10 GMT надійшло повідомлення про морський інцидент в Чорному морі поблизу точки з координатами 44-15.7N, 037-32.9E. Цей інцидент не був підтверджений. Сутність інциденту описана як GPS-перешкоди. При проході через цей район проявляйте обережність». Але історія отримала продовження.

На початку інциденту, капітан одного із торговельних суден надіслав повідомлення в Навігаційний центр Берегової охорони США про те, що GPS-обладнання некоректно працює поблизу узбережжя міста Новоросійська. Навігаційний центр перевіряв ситуацію та переконався в тому, що ніяких аномалій в роботі супутників не було, так само, як будь-яких аномалій в космічній погоді або випробувань, після чого порадив перевірити обладнання на судні та оновити софт. Капітан виявився наполегливим та продовжив листування: *«Дякую за Вашу відповідь, проте я підтверджую, що моє обладнання GPS в повному порядку. Ми протестували його кілька разів, і все працює добре. Я підтверджую, що у всіх суден в цьому районі (більше 20 суден) та ж сама проблема. Я особисто зв'язався з трьома з них через УКХ, вони підтвердили те ж саме. Іноді, показує розташування правильно, іноді немає. GPS іноді втрачає розташування або показує неточні координати (високий HDOP). Протягом декількох днів GPS давав координати на березі (близько аеропорту Геленджик), в цей час судно насправді дрейфувало більше ніж в 25 морських милях від нього. Важливо: одночасно система GPS розглядала цю позицію як "Безпечно в [радіусі] 100 м". Вчора ввечері позиціонування було коректне, незважаючи на кілька сигналів-попереджень "lost GPS fixing position" (система втратила місце розташування судна), які з'являлися пару раз на кілька секунд; потім сигнал повернувся до нормального. Зараз позиціонування знову повністю неправильне. Примітка: Ви можете також перевірити веб-сайти, такі як MarineTraffic, і Ви, мабуть, помітите, що час від часу всі судна в цьому районі зміщуються на сушу поруч один з одним. Я сподіваюся, що це допоможе. Див.*

У ФОКУСІ: НЕДООЦІНЕНІ ЗАГРОЗИ

прикладені знімки, які я зробив 24 червня о 5:45 UTC (30 хвилин тому)».

На підтвердження, капітан надсилав знімки своїх навігаційних дисплеїв, стрічку записи, де показано його фактичне місце розташування і повідомляється GPS позиціонування та скрін дисплея радара, який показав численні контакти AIS (автоматизована система ідентифікації) без відповідного відбитого радіолокаційного сигналу.

Президент некомерційного фонду Resilient Navigation and Timing Foundation Дан А. Говард повідомив, що експертиза глобальних даних про рух суден протягом двох років, виявила кілька випадків, коли група суден повідомляла про те, що згідно GPS вони знаходяться на суші, в аеропортах, далеко від того місця на морі, де вони насправді перебувають. *"Ми почали цікавитися цією проблемою в червні, коли капітан судна в Чорному морі повідомив, що його GPS, показує що він знаходиться в аеропорту Геленджика, приблизно в 25 милях від його реального місця розташування ... Він надав фотографії обладнання та іншу інформацію, яка переконала експертів, що на його GPS-приймач спеціально подавався помилковий сигнал (spoofing - спуфінг)",* - зазначив Говард. Зокрема, один зі знімків, наданих капітаном, містив фото "GPS Information Screen" (інформаційне табло GPS), яке дозволило навігаційним експертам дійти висновку, що це був досить явний, хоча і закамouflований, випадок спуфінгу або відправки хибних сигналів з метою змусити приймач надавати неправдиву інформацію. Експерти вказали на те, що приймач навігаційної системи, показує спостерігачеві, що його антена знаходиться на глибині 39 метрів під водою, що потужність сигналу у всіх супутників, які використовує GPS, одна й та ж, і що WER або Word Error Rate (ймовірність помилки в кодової комбінації) становить 97% (при нормі - менше 10%).

Проблеми з GPS в російських водах траплялися неодноразово, але цей задокументований випадок – перший, який став доступний широкому загалу. Це змусило до більш ретельних оцінок.

"У липні ми продовжили роботу по червневому звіту і знайшли свідчення того, що в деяких випадках сигнали GPS в Чорному морі все ще періодично спотворювалися. Тоді ми зв'язалися з Windward Ltd, лідером в зборі та аналітиці даних про судноплавство щоб зайнятися подальшим розслідуванням", - сказав Говард.

Windward Ltd. підтвердило інформацію. "У зв'язку з тим що ми бачимо ті ж самі спотворення у безлічі суден і в певних областях, схоже, що проблема - в GPS, а не в порушеннях роботи AIS (*автоматична ідентифікаційна система – прим. автора*), і тому, ймовірно, проблема торкнеться усього в регіоні, а не тільки суден", заявив Матан Пелед, співзасновник Windward. "Найцікавіше це те, що всі три райони (де виявлено спотворення сигналу) включають в себе аеропорти - аеропорт Геленджика, міжнародний аеропорт Сочі і Санкт-Петербурзький аеропорт. Windward також виявив, що деякі судна, які помилково "з'являються" в аеропорту Сочі, в дійсності перебували під Геленджиком, на відстані, приблизно, 200 кілометрів (124 миль) від Сочі. Навіть вчора, 25-го вересня, два судна "з'явилися" в аеропорту Сочі, в 20 кілометрах (12 миль) від їх фактичного місця розташування біля гавані Сочі", - додав Пелед.[8]

В подальшому в експертному висновку Навігаційного центру Берегової охорони США зазначалося, що **Росія має досить сильні можливості для придушення GPS, понад 250 тисяч веж стільникового зв'язку в РФ обладнані пристроями для цього як елементами системи захисту від атак американських ракет.**

Згодом було опубліковано доповідь Директора національної розвідки США, де сказано, що Росія надає важливе значення можливості глушіння американських супутникових систем. Військові експерти висловили думку, що спуфінг-атаку на судна поблизу російського узбережжя здійснила Росія, а зроблено це було для «розкрутки» російської системи ГЛОНАСС або наземної неавтономної системи радіонавігації «Чайка», надання їм переваги перед GPS. Можливо були й інші причини, відомі тільки росіянам.[9]

Слід зазначити, що наземна електронна навігаційна система працює з дуже великими потужностями, її майже неможливо порушити. Росія, Китай, Південна Корея, Саудівська Аравія та Індія оперують такими системами. Сполучені Штати заявили, що побудують систему eLoran, її ж використання розглядають Великобританія та інші. Комбіновані приймачі GPS/eLoran/Chayka доступні від обмеженого числа постачальників.

Новий звіт американської неурядової організації C4ADS доводить, що Росія використовує технології з дезорієнтації системи супутникової навігації GPS, зокрема в окупованому Криму, що становить значну загрозу для GPS-систем цивільних користувачів. Спотворення сигналу може призвести до того, що система неправильно визначить місце розташування об'єкта, або корабель чи літак не зможе правильно визначити власне місце перебування чи втратити доступ до системи позиціонування.

Звинувачення на адресу Росії у спотворенні сигналу супутникової системи навігації вже звучали, однак така її діяльність є більш широкою за обсягом, більш диверсифікованою за географією і більш тривалою, ніж раніше вважалося – стверджують дослідники після виявлення та аналізу 9883 випадків російського втручання до роботи GNSS у 10 місцях, що вплинуло на роботу навігаційних систем 1311 цивільних суден. Для цього було використано навіть дані наукового сенсора Міжнародної космічної станції.

Аналітики навели приклади діяльності з перешкоджання роботі Глобальної навігаційної супутникової системи GNSS на території РФ, на окупованих територіях України та в Сирії. Зокрема, вираховано передавач, що спотворює сигнали GNSS в **Чорноморському регіоні**, встановлений на території так званого палацу Путіна на мисі Ідокопас у Краснодарському краї РФ. [10]

Численні повідомлення про значні перешкоди GPS продовжують надходити від суден і літа-

ків, які працюють не тільки біля узбережжя Сирії, а й в усій східній частині Середземного, а також Червоного морів. У доповідях зазначається, що джерела перешкод були зосереджені поблизу єгипетського міста Порт-Саїд, Суецького каналу і навколо Кіпру. Це стало підставою для нового повідомлення про небезпеку Управління торгового флоту США. Але це несе й військову загрозу можливістю блокування надзвичайно інтенсивного руху каналом.

Українські та іноземні користувачі навігаційних приладів GPS неодноразово потерпали від російського втручання в їх роботу в акваторіях Чорного й Азовського морів та Керченської протоки. Наприклад, у лютому-березні 2019 року в Азовському морі зафіксовано 3 випадки відмов системи навігації GPS та морської AIS. Інформацію про перешкоди в роботі цих систем озвучували команди торговельних суден, які рухалися в порти Азовського моря. Такий випадок був зафіксований в ніч на 7 березня на захід від Білосарайської коси, коли капітани цивільних суден озвучили в ефірі під час радіообміну інформацію, що система GPS не працює, хоча російська система навігації ГЛОНАСС функціонувала без збоїв. Подібні скарги від моряків фіксувалися 5 березня та 20 лютого 2019 року. Зазначається, що поблизу цього району виконували завдання два кораблі ВМФ РФ з позивними "Бугель 66" і "Бугель 029". [11] Спуфінг-атаку відчували на собі й українські військові кораблі під час першого проходу Керченською протокою у вересні 2018 року.

Проблема не є локальною та стосується не тільки України. У березні 2019 року офіційну заяву зробив міністр оборони Норвегії Франк Бакке-Єнсен: "Норвегія має електронне підтвердження того, що РФ глушила сигнали системи GPS під час останніх військових навчань НАТО, і вимагає пояснень від свого східного сусіда". Як відомо, Норвегія та Фінляндія в листопаді 2018 року вже робили заяву, що Росія навмисно спричиняла перебої в сигналах GPS до і під час військових навчань, що також вплинуло і на навігацію цивільної авіації в Арктиці. Москва це заперечила й попросила доказів.

І тепер норвезький міністр оборони наголосив, що "докази надали". Російська сторона глумливо пообіцяла експертно їх розглянути. Тому, Франк Бакке-Єнсен додав: "Щоб бути сусідом Росії - треба бути терплячим".[12]

У НАТО, хоча й не відкрито, все ж припускають, що Фінляндія та Норвегія фактично стали своєрідним полігоном для випробування Росією чергових інструментів гібридного втручання з використанням неконвенційних методів ведення війни в Арктичному регіоні, на кшталт застосування касетних бомб в Сирії або "Новачка" в Солсбері. Це при тому, що у зазначених районах Російська Федерація відкритих бойових дій не веде, не є стороною конфліктів,

тому не має жодних правових підстав для подібних дій. Хоча, саме в такий спосіб РФ надає беззаперечні свідчення готовності до порушення норм міжнародного права шляхом використання нових видів електронної зброї.

Питання в тому, як швидко в Альянсі зможуть вчасно протидіяти новій загрозі та вжити відповідні заходи з посилення безпеки системи навігації. Для України теж постають важливіми та актуальними юридичні питання стосовно кваліфікації дій з втручання у керування джерелом підвищеної небезпеки – кораблями, суднами та літаками, та яким чином реагувати на загрози небезпеці судноплавства у регіоні після фіксації таких дій.

Список використаних джерел

1. ГЛОНАСС, Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%9B%D0%9E%D0%9D%D0%90%D0%A1%D0%A1>
2. Галілео (супутникова навігація), Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%BB%D0%B5%D0%BE_%28%D1%81%D1%83%D0%BF%D1%83%D1%82%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%B3%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%29
3. GAGAN (індійська супутникова навігація), Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=GAGAN&action=edit&redlink=1>
4. Через аномалії з GPS в Москві водіїв переміщують в Атлантичний океан. СНОБ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://snob.ru/news/156463/>
5. Російський програміст пояснив аномалії з GPS біля Кремля. СНОБ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://snob.ru/selected/entry/115261/>
6. <https://vc.ru/flood/31580-moskvichi-pozhalovalis-na-peremeshchenie-v-okean-iz-za-novyh-sboev-v-rabote-gps>
7. Проблеми із системою GPS на Кіпрі. Український мілітарний портал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mil.in.ua/problemu-z-systemoyu-gps-na-kipri/>
8. Масована РЕБ-атака на GPS в Чорному морі? «ПЕРЕВОДИКА». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://perevodika.ru/articles/1195788.html>
9. "US Adversaries Focusing on Jamming GPS, Other Satellites" – Dir. National Intelligence. Resilient Navigation and Timing Foundation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rntfnd.org/2017/05/14/us-adversaries-focusing-on-jamming-gps-other-satellites-dir-national-intelligence/>
10. Росія «глушить» сигнал GPS у Криму, що загрожує цивільній авіації. Укрінформ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2668923-rosia-glusiti-signali-gps-u-krimu-so-zagrozue-civilnij-aviacii.html>
11. Росія створює нові проблеми в Азовському морі: аудіо переговорів. Апостроф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2019-03-08/rossiya-sozdaet-novyye-problemyi-v-azovskom-more-audio-peregovorov/156472>
12. Норвегія має докази російського GPS-втручання під час навчань НАТО. Укрінформ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2662250-norvegia-mae-dokazi-rosijskogo-gpsvtrucanna-pid-cas-navcan-nato.html>

Михайло ГОНЧАР

Віталій МАРТИНЮК

Центр глобалістики «Стратегія XXI»

Київ, Україна

Кіберзагрози і виклики у Чорноморському регіоні⁶

Russian⁶ activities in cyberspace are a major challenge for cybersecurity in the Black Sea region. Russia uses cyberspace as a space for new opportunities to carry out not only intelligence activities, but also to perform special operations for the covert penetration into cybersecurity networks of public authorities and the establishment of remote control over critical infrastructure objects in order to obtain benefits and secure their interests in information, military-political, financial-economic, and energy spheres.

Сучасні загрози у Чорноморському регіоні, які посилились після початку російської агресії проти України у 2014 році, покривають кіберпростір є та актуальними не лише для України, але й для інших країн Чорноморського регіону. Про це свідчать заключні декларації самітів НАТО, починаючи з Уельського саміту 2014 року, на якому Альянс схвалив посилену політику з кібероборони і відповідний план дій з її імплементації. Тоді ж протидія кіберзагрозам була введена під дію Статті 5 Північно-Атлантичного Договору [1], що є дуже важливим рішенням, адже кібератака на одну країну викликає відповідь усього НАТО.

На Варшавському саміті 2016 року Альянс вже зосередив увагу на посиленні кібероборони національних мереж та промисловості. Тоді ж був підтверджений мандат НАТО на проведення операцій у кіберпросторі, який прирівняли до інших сфер проведення операцій – суші, повітря і моря. На Брюссельському саміті НАТО 2018 року кібератаки віднесені до головних

гібридних загроз. [2] НАТО погодило необхідність доведення операцій з кібероборони до рівня операцій в інших трьох сферах.

Російська активність в кіберпросторі є головним викликом для України та інших чорноморських держав у сфері забезпечення кібербезпеки. Росія використовує кіберпростір як простір нових можливостей для здійснення не тільки розвідувальної діяльності проти України, але й проведення спеціальних операцій з прихованого проникнення в кібер-мережі органів державного управління та встановлення дистанційного контролю над об'єктами критичної інфраструктури з метою отримання переваг та забезпечення своїх інтересів в інформаційній, військово-політичній, фінансово-економічній, енергетичній сферах.

Американська компанія «FireEye», що спеціалізується на проблематиці міжнародної кібербезпеки, ідентифікувала групу хакерів з числа низки груп постійних загроз (Advanced Persistent Threat), яка тривалий час проводила інформаційні операції на замовлення російського уряду. Вона отримала кодову назву АРТ 28 (відома також як Fancy Bear, Pawnstorm, CyberCaliphate, Cyber Berkut, Tsar Team та ін.), її ідентифікують як кібер-підрозділ ГУ ГШ ЗС РФ. Починаючи з 2007 року, характерною особливістю діяльності АРТ 28 була спеціалізація у сфері добування інформації з оборонної, військово-політичної та геополітичної тематики. Об'єктами атак були комп'ютерні мережі низки державних установ та організацій країн Центральної і Східної Європи, зокрема, Польщі, Чехії, України, Грузії, а також НАТО та ОБСЄ.

З 2014 року Україна використовується як полігон для тестування російськими спецслужбами та підконтрольними їм групами хакерів нових практик кібератак. Зафіксовано відпрацювання

⁶ Публікація підготовлена в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

декількох видів атак, спрямованих на інформаційно-психологічний вплив на населення, незаконний збір інформації, паралізацію діяльності центральних органів влади, а також завдання матеріальної шкоди державі та громадянам через виведення з ладу інформаційно-телекомунікаційних систем на об'єктах критичної інфраструктури.

Про різкий зсув в напрямку підвищення активності в кіберпросторі свідчить указ президента РФ В. Путіна №31с від 15 січня 2013р., яким на ФСБ РФ покладена відповідальність за створення системи кіберзахисту та протидії кібератакам на російську критичну інфраструктуру. Незабаром, 13 лютого 2013 року, під егідою військового відомства було оголошено про організацію підрозділу інформаційного протидіювання в Генштабі ЗС РФ. Лише через 4 роки, 22 лютого 2017 року міністром оборони РФ С. Шойгу на спеціальному засіданні в Державній Думі було визнано створення військ інформаційних операцій. Начальник Генштабу ЗС РФ у 2004-2008 р.р. генерал армії Юрій Балувєвський, коментуючи заяву С. Шойгу, сказав, що перемога в інформаційному протидіюванні часто має більше значення, ніж в класичній війні: *«Перемога над противником в цій війні може бути набагато важливіше, ніж перемога в класичному військовому протидіюванні, оскільки вона безкровна, а ефект вражаючий - знекровлює і паралізує всі органи влади держави-супротивника»*. [3] Не дивлячись на активність російського Міністерства оборони в кіберсфері, ФСБ, ФСО та ФСТЭК мають не менші можливості.

Зізнання С. Шойгу 2017 року є підтвердженням того, що Росія цілеспрямовано готувалась до агресивних дій не тільки на традиційних ТВД, в інформаційно-пропагандистському вимірі, але й у кіберпросторі. Це співпадає у часі з початком агресії гібридного типу проти України, а тепер можна констатувати, що й кіберпроникненням в США, країни ЄС та НАТО, яке почало набувати проявлених форм у 2016 році в ході президентської виборчої кампанії в США. Основні кіберзусилля Росії зосереджені на США. Чорномосрський регіон та Європа в цілому не позбавлена уваги, але, тут основний фронт – інформаційно-пропагандистський. Однак, по мірі проведення виборчих кампаній у низці західноєвропейських країн у 2017-2019

роках, російський кібернаступ на Європу посилюється.

Що стосується українського кіберфронту російської гібридної агресії, то у 2014 році група «КіберБеркут» (АРТ 28) взяла на себе відповідальності за атаки на сайти державних органів і громадських організацій України та низки західних країн. Перші атаки були здійснені в березні 2014 року під час окупації Криму, коли був тимчасово заблокований ряд українських веб-ресурсів і було оголошено про атаку на три інтернет-ресурси НАТО. Значущі акції «КіберБеркуту» в інформаційному і кіберпросторі: створення перешкод у роботі ЦВК України напередодні виборів Президента України 23 травня 2014 року; блокування роботи сайтів МВС України та Генеральної прокуратури України від 4 квітня 2014 року; DDoS-атаки на веб-сайт Кабінету Міністрів України 10 і 14 квітня 2014 року; блокування телефонів стільникового зв'язку членів уряду України; блокування провідних новинних порталів УНІАН і ЛІГА-БізнесІнформ; блокування сайту президента України П. Порошенка 29 липня 2014 року. Таким чином, дані дії синхронізуються в часі з дифузною фазою вторгнення РФ в Україну на Донбасі. Отже, кіберфронт був відкритий одночасно з воєнним компонентом гібридної агресії Росії.

У лютому 2015 року за підтримки російських силових органів була створена ідентична хакерська організація під назвою «СПРУТ» (так звана «Система протидії українському тероризму»). Дана організація проводить атаки на офіційні сайти керівництва обласних державних адміністрацій, Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Генерального штабу ЗС України, Головного управління розвідки МО України.

Наприкінці 2015 року для підвищення ефективності інформаційної війни проти України керівництво Генштабу ЗС Російської Федерації створило в складі Центру територіальних військ Південного військового округу РФ Центр інформаційного протидіювання (ЦІП) в

Новочеркаську. В Донецьк було доставлено потужний програмно-апаратний комплекс, призначений для проведення розподілених кібератак (DDoS-атаки).

29 грудня 2016 року, вперше офіційно і публічно, у спільній заяві американських Міністерства внутрішньої безпеки, Офісу Національної розвідки та Федерального бюро розслідувань Росія була звинувачена в хакерських атаках на США. [4] Дії РФ відображені в Спільній аналітичній доповіді Департаменту внутрішньої безпеки та ФБР. Відзначено, що протягом десяти років російські розвідувальні служби проводили кібер-операції проти урядових структур США, важливої інфраструктури, аналітичних центрів, університетів, політичних організацій і корпорацій.

Таким чином, знадобилось майже десятиліття, щоб дійти офіційного висновку про недружні дії Росії в кіберпросторі щодо Заходу. Така млявість та повільність тільки грає на руку російському сценарію кібернетичного Перл-Харбору. Росія працює над тим, щоб в «Час «Ч» створити стан дезінформації, хаосу та дезорганізації системи державного управління, в ідеалі – управління стратегічними ядерними силами США, та отримати вікно можливостей для ядерного шантажу Заходу.

У 2013-2017 роках кібератаки проти України здійснювалися з використанням APT-атак (Snake, Uroburos, Sofacy/APT28, Epic Turla, Black Energy 2 і 3, Armageddon та інші), характерних саме для України. [5] У червні 2017 року Україна зазнала масштабної атаки комп'ютерного вірусу Petya-A. Вірус-шифрувальник проник до низки мереж українських державних і приватних установ, зокрема, сайту Кабміну і ряду міністерств, Пенсійного фонду, КМДА, низки банків, крупних державних і приватних підприємств. [6] Кіберполіції України вдалося зупинити наступну хвилю кібератаки та встановити, що їй передував збір даних про підприємства України. На думку фахівців, саме ця інформація і була справжньою ціллю цієї кібератаки для подальшого ведення кіберрозвідки й акцій підривного характеру. [7] Завдяки попереджувальним заходам уже в жовтні

2017 року українським правоохоронцям вдалося уникнути збитків та масового поширення кібератак на окремі об'єкти, зокрема, Одеський аеропорт, Київський метрополітен, Мінінфраструктури. [8]

Іншою загрозою в контексті російської агресії, є робота найнятих китайських кібер-груп на користь РФ. Окремі українські експерти зробили висновок про те, що російські кібер-групи здійснюють свої операції з використанням технічних можливостей китайських хакерських організацій. [9] Це стало можливим після міжнародно-правової легалізації спільної російсько-китайської діяльності у кіберпросторі. Між РФ та КНР у 2015 році на міжурядовому рівні було підписано угоду «Про співробітництво у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки». Вказана угода є правовою платформою для співпраці російських та китайських кібергруп, що підтримуються на державному рівні в обох країнах і є підрозділами відповідних розвідувальних організацій обох країн. Таким чином, залучаючи китайський аутсорсинг, РФ здатна концентрувати потужні кібер-ресурси для ведення кібернетичних війн.

Занепокоєння викликає і факт насичення ринків чорноморських країн засобами мобільного зв'язку китайського виробництва з відповідним програмним забезпеченням. На тлі резонансних розслідувань у Європі та США щодо прихованих можливостей китайських продуктів для збору інформації, для країн Чорноморського регіону важливим є запобігання можливим негативним наслідкам їх масового використання та недопущення появи подібного обладнання і програмного забезпечення в системі державного та воєнного управління.

Аналіз російських джерел вказує на те, що на концептуальному рівні кіберзброя визначається більш розширено, аніж це загально прийнято на Заході. Тобто, не як певний програмний продукт для втручання в роботу комп'ютерів та мереж, а як комплекс дистанційних прихованих впливів на машинну чи людино-машинну систему, що призводить до втрати її функціональності або ж приховане перепрограмування її функцій, яке не дозволяє виконати цільове завдання. [10] Приклади: відмова бортової комп'ютерної системи керування вогнем бойової

вого корабля, невлучання в ціль ракети або її раптова самоліквідація на підльоті до цілі, спуфінг системи GPS, що призводить до критичних відхилень при визначенні координат цілей при веденні вогню тощо. Якісно інший ефект може дати комплексне застосування засобів радіоелектронної розвідки, радіоелектронної боротьби та кіберзброї.

В Росії напрацьовані зразки кіберзброї для нейтралізації критичної інфраструктури противника з метою підвищення ефективності послідувального першого удару або ж максимального послаблення його спроможностей чинити опір. Характерним є те, що дія такого роду кіберзброї прирівнюється до обеззброюючого ядерного удару. Причому, подібна кіберзброя не може мати ніякого потенціалу стримування.

Начальник Генерального штабу ЗС РФ Валерій Герасимов у своєму виступі на щорічних зборах Академії військових наук 2 березня 2019 року вказав на істотне зростання значущості інформаційної сфери протиборства: *«При цьому інформаційні технології становлять, по суті, одним з найбільш перспективних видів зброї. Інформаційна сфера, не маючи чітко окреслених національних кордонів, забезпечує можливості дистанційного, прихованого впливу на критичну важливу інформаційну інфраструктуру, а також на населення країни, безпосередньо впливаючи на стан національної безпеки держави. Саме тому опрацювання питань підготовки та ведення дій інформаційного характеру є важливим завданням військової науки. Цифрові технології, роботи, безпілотні системи, РЕБ – все це повинно бути в порядку денному розвитку воєнної науки, в том числі, воєнної стратегії»*. [11] Як бачимо, акцент зроблено на комплексне застосування новітніх засобів ведення сучасної війни гібридного типу, але з націленістю на критично важливу інформаційну інфраструктуру. Очевидно, що за задумом ГШ ЗС РФ це має привести до дисфункції або як мінімум паралічу системи державного та воєнного управління противника з подальшою його хаотизацією.

Чорноморські країни змушені постійно розширювати напрямки і засоби протидії кіберзагрозам, і робити це вони можуть і повинні у співп-

раці під егідою НАТО та ЄС, все більш тісно взаємодіючи з промисловістю та приватним сектором. Для цього, зокрема, розроблена і реалізується програма Кібер-партнерство НАТО з індустрією (NATO Industry Cyber Partnership). Водночас, НАТО розвиває тісну співпрацю з ЄС та країнами-партнерами, включаючи Україну й Грузію, допомагаючи їм досягати двох зазначених цілей – захисту власних мереж та посилення можливостей з протидії кіберзагрозам.

Колишній директор Агентства національної безпеки США і перший директор Кіберкомандування США (USCYBERCOM) Кіт Александер в інтерв'ю BBC у червні 2018 року заявив: *«Очевидно, що через деякий час Україна, її енергетична і фінансова системи, урядові структури зазнають кібератак. Росія буде намагатися представити Україну територією, де держава існує тільки на папері і не здатна функціонувати»*. [12] Після потужних кібернападів на Україну 2015-го, 2016-го та 2017-го років, 2018-й рік був роком відносного затишшя на кіберфронті. Ймовірно, це пояснюється тим, що російські кібер-структури, здійснивши «розвідку боєм» українських інформаційних та комунікаційних мереж, готуються до кіберудару, що може бути синхронізований з ескалацією військових дій РФ проти України, коли путінський режим вирішить, що Захід остаточно перевагався власними проблемами і йому не до України. Затишшя також пояснюється періодом двох виборчих кампаній в Україні, коли пропагандистські та кібер-зусилля з боку РФ зосереджені на хаотизації становища в країні через провокування та розпалювання конфліктів між конкуруючими політичними силами за принципом «війни усіх проти всіх».

Країнам Чорноморського регіону важливо продовжувати співпрацю в кіберсфері, особливо із залученням механізмів ЄС і НАТО та програм їхньої співпраці з партнерами. Враховуючи важливість Чорноморського регіону для Росії, кіберзагрози чорноморським країнам й надалі набуватимуть особливої актуальності та потребуватимуть їхньої поглибленої взаємодії у цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg ahead of the meeting of NATO Defence Ministers, 28.06.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_145415.htm?selectedLocale=en
2. Декларація Брюссельського самміту НАТО, 11.07.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_156624.htm?selectedLocale=uk
3. Никита Буранов. Принципиально новые войска. «Expert Online». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expert.ru/2017/03/1/kibervojna/>
4. Joint DHS, ODNI, FBI Statement on Russian Malicious Cyber Activity». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.dhs.gov/news/2016/12/29/joint-dhs-odni-fbi-statement-russian-malicious-cyber-activity>
5. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році». – К. : НІСД, 2016. – 688 с.
6. СБУ встановила причетність спецслужб РФ до атаки вірусу Petya-A, 01.07.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2257453-sbu-vstanovila-pricetnist-specsluzb-rf-do-ataki-virusu-petyaa.html>
7. СБУ попереджає про можливу кібератаку на установи та підприємства, 18.08.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2288607-sbu-porperedzae-pro-mozlivu-kiberataku-na-merezi-ukrainskih-ustanov-ta-pidpriemstv.html>
8. Міністр інфраструктури прокоментував наслідки кібератаки, 25.10.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/2331042-ministr-infrastrukturi-prokomentuvav-naslidki-kiberataki.html>
9. Міжнародне співробітництво у сфері забезпечення кібернетичної безпеки: державні пріоритети. Р.В. Лук'янчук. Вісник НАДУ. 04.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2016/01/2015_4_8_ukr.pdf
10. Проблемы классификации кибер-оружия. В.В. Каберник. Вестник МГИМО. №2, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/v/problemy-klassifikatsii-kiberoruzhiya>
11. Начальник Генерального штаба Вооружённых Сил РФ генерал армии Валерий Герасимов выступил на общем собрании Академии военных наук. 04.03.2019. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://redstar.ru/vektory-razvitiya-voennoj-strategii/?attempt=1>
12. Готовьтесь, потому что Россия нанесет киберудар по Украине - эксперт из США. Георгий Эрман. BBC News Украина. 04.07.2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-44353054>

Ігор СТУКАЛЕНКО

Керівник енергетичних програм

Центру глобалістики «Стратегія XXI»

Київ, Україна

Енергетика окупованого Криму та вплив на безпеку Чорномор'я⁷

In March 2014, Russia occupied and annexed the Autonomous Republic of Crimea (the ARC) and Sevastopol. The aggressor seized energy infrastructure facilities not only on the Crimean Peninsula, but also offshore gas field facilities in the exclusive maritime zone of Ukraine. This produces new challenges and threats to security in the Black Sea region.

Окупація та анексія Автономної Республіки Крим Росією – це безпрецедентне порушення міжнародного права. Введення міжнародних санкцій та відмова України постачати енергетичні та водні ресурси на окуповану територію, відповідно до Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року, спонукало окупаційну владу впровадити термінові заходи для забезпечення півострова газом та, особливо, електроенергією. Крим стає одним з найбільш дотаційних та енергодефіцитних регіонів, не зважаючи на наявність значних запасів вуглеводнів довкола півострова та сприятливих погодних умов для розвитку розподіленої генерації на основі вітрових та сонячних електростанцій.

РФ була змушена витратити величезні кошти з бюджету на розвиток електричних мереж і об'єктів генерації як на півострові так і в зоні ОЕС Півдня РФ для надання потужності до Криму, а також на будівництво кабельного переходу через Керченську протоку. Федеральна цільова програма «Соціально – економічний розвиток РК і м. Севастополь до 2020 року» також передбачає бюджетні кошти на розвиток

газової галузі, зокрема модернізацію газопроводів і Глібовського ПСГ, а також будівництво магістрального газопроводу (135 км) з Краснодарського краю, що вже прокладений. [1]

Варто наголосити, що РФ захопила не лише об'єкти енергетичної інфраструктури півострову. Під контроль російських військових потрапили технічні споруди та плавзасоби на газових родовищах у виключній морській економічній зоні України.

Проблеми забезпечення Криму електроенергією

Після того як в жовтні 2015 року під тиском суспільних настроїв Україна припинила постачати електроенергію на окупований півострів, Росія намагається вийти з катастрофічної ситуації шляхом використання мобільних газотурбінних електростанцій (МГТЕС). Для цього були задіяні можливості спеціального підприємства АТ «Мобільні ГТЕС», яке створено ще в 2006 році з метою підтримання надійної роботи енергосистеми Московського регіону під час пікових навантажень. Навесні 2014 року в Криму були встановлені 13 станцій (9 – з олімпійського Сочі, 4 – з Підмосков'я). В 2017 році кількість мобільних ГТЕС в Криму збільшилась до 18 установок загальною потужністю 405 МВт. [2] Вони були розташовані біля підстанцій ПС 330/220/110 кВ «Симферопольська» (с. Денисівка), «Севастопольська» (с. Штурмове), «Західно-Кримська» (с. Кар'єрне, Сакський р-н). Були використані установки виробництва американської компанії PW Power System придбані ще до захоплення Криму (Фото 1, 2). [3]

⁷ Публікація підготовлена в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

Фото 1, 2. Мобільні ГТЕС Gas Turbine MOBILEPAC Package, виробництва американської PW Power Systems LLC.

Примітка: Мобільний комплекс обладнання MOBILEPAC включає два причеи. Перший містить газову турбину, електричний генератор, вихлопний колектор, дифузор, а також масляну систему двигуна. На другому причепі розташовано систему розподілу, управління, захисні реле, батареї та зарядний пристрій. Після доставки обладнання, виробництво енергії може бути розпочато протягом не більше дев'яти днів.

Для компенсації дефіциту електроенергії в окупованому Криму також за допомогою китайської компанії було прокладено 4 силових кабелі загальною потужністю 800 МВт з Таманського півострова РФ. Однак, це не дозволило істотно покращити ситуацію із енергозабезпеченням через низьку передавальну спромож-

ність ЛЕП, які з'єднують Керченський півострів з центральним Кримом.

Лише в березні 2019 року введено в дію нові енергоблоки на Балаклавській ТЕС та Таврійській ТЕС, потужністю по 470 МВт. На обох об'єктах встановлені по дві турбіни по 235 МВт кожна. Перед цим була проведена спеціальна операція із придбанням турбін у німецького концерну Siemens через спільне російсько-німецьке підприємство з подальшим прихованим їх переміщенням до Криму. При цьому в РФ на вищому рівні запевняли німецький уряд, що закуплені у Siemens турбіни не потраплять до Криму. Компанія Siemens подала позов до суду у Москві, а отже й результат був передбачуваним. Виходить, що провідна німецька компанія посприяла окупаційній владі РФ – порушнику міжнародного права.

В грудні 2018 року була затверджена детальна Схема і програма розвитку електроенергетики «Республіки Крим» на 2019-2023 роки. [4] Зно-

ву відзначаються обмеження на технологічне приєднання споживачів до електромережі, обмеження пропускної спроможності електромереж 110 кВ для забезпечення передачі потужності в необхідних обсягах, неможливість забезпечення допустимих рівнів напруги. Для покриття прогнозованих навантажень, враховуючи енергоміст Кубань – Крим пропонується до 2022 року збільшити місцеву генерацію ще на 350 МВт. Отже, певні проблеми з електроенергією зберігатимуться й надалі.

Вкрадений газ шельфу

В окупованому Криму залишилися основні активи українських державних компаній «Чорноморнафтогаз», ПСГ «Глібовське» та місцева газотранспортна інфраструктура «Укртрансгазу», активи Державного підприємства «Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами». [5] ГТС Криму має 1800 км газопроводів, включаючи 950 км магістральних і 410 км підводних. Головні газопроводи Чорноморський шельф – Глібовське ПСГ – Сімферополь – Севастополь; Перекоп – Джанкой – Сімферополь – Севастополь (Ялта, Алушта); Джанкой – Феодосія – Керч; Перекоп - Глібовське ПСГ. В грудні 2016 року введено в експлуатацію газопровід (250 км) з відгалуженням до Сімферопольської ТЕС і Севастопольської ТЕС.

ДАТ «Чорноморнафтогаз» - дочірня компанія НАК «Нафтогаз України», до березня 2014 року здійснювало видобуток газу, нафти та газового конденсату з родовищ вуглеводнів в АРК та родовищ у виключній морській економічній зоні Чорного моря та прилеглий акваторії Азова. Зокрема, на балансі підприємства було 17 родовищ, з яких 11 газових, 4 газоконденсатні і 2 нафтові з сумарними запасами 58,56 млрд. м³ природного газу, 1 231 тис. т. газового конденсату та 2 530 тис. т. нафти. [6]

Після окупації АРК російські війська незаконно захопили не тільки об'єкти «Чорноморнафтогазу» на території півострова, зокрема, судна технічного флоту в Чорноморському, але й видобувні платформи та самопідйомні бурові установки (СПБУ) на шельфі Чорного моря у виключній морській економічній зоні України (Фото 3).

Фото 3. Захоплена РФ СПБУ «Україна»
(перейменована на «Крим-1»)
(фото надано АТ «ДАТ «Чорноморнафтогаз»)

Компанія «Чорноморнафтогаз» була перереєстрована на материковій території України для продовження діяльності та роботи над поверненням активів **через міжнародні судові позови**. У травні 2017 року був прийнятий спеціальний закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стабілізації діяльності Державного акціонерного товариства «Чорноморнафтогаз» у зв'язку з тимчасовою окупацією території України» з метою гарантування діяльності компанії та захисту від банкрутства. Приморський районний суд м. Одеси виніс ухвалу про накладення арешту на 27 суден, 4 самопідйомні бурові установки та 33 нежитлових приміщення «Чорноморнафтогазу» [7], які незаконно привласнено на тимчасово окупованій території у Криму.

У вересні 2017 року представниками правоохоронних органів України та ДАТ «Чорноморнафтогаз» було здійснено вихід на катері Морської охорони Державної прикордонної служби України в район Одеського, Голіцинського, Штормового й Архангельського газових родовищ, де здійснено візуальний огляд 4 самопідйомних плавучих бурових установок «Петро Годованець», «Україна» («Незалежність»), «Сиваш», «Таврида», 6 морських стаціонарних платформ «Штормова-17», «МСП - 2», «МСП - 4», «МСП - 5», «МСП - 7», «МСП-18», 5 блоків кондукторів №1, №10, №11, №13, №23 та морського буксира «Центавр». Усі ці об'єкти перебували під контролем озброєних осіб, на окремих був піднятий прапор РФ (Фото 4).

*Фото 4. Бійці російського спецназу охороняють захоплену морську платформу
(фото надано АТ «ДАТ «Чорноморнафтогаз»)*

У листопаді 2018 року ВРУ прийняла Закон України №8338 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відновлення діяльності Державного акціонерного товариства «Чорноморнафтогаз». [8] Цим було унормовано порядок відновлення діяльності компанії, відкриття та обслуговування банківських рахунків, повернення заборгованості та роботу з постачальниками послуг.

Введення санкцій проти РФ через анексію АРК стало причиною відмови російського «Газпрому» від офіційного включення «ГУП РК «Чорноморнефтегаз» до складу активів компанії та завадило широкомасштабному розширенню освоєння вуглеводневих запасів на захоплених Росією родовищах. [9]

У власності ДП «Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами» перебували підводний технологічний комплекс, земельна ділянка в межах Феодосійської затоки, нафтові резервуари та технологічні агрегати з перекачування нафтопродуктів. Активи підприємства були привласнені окупаційною владою через так звану «націоналізацію» в березні 2014 року, а саме підприємство перереєстроване на материковій частині України як Державне підприємство із забезпечення нафтопродуктами під управлінням Мінпаливенерго України. [10]

У лютому 2019 року стало відомо, що інтереси ДП «НЕК «Укренерго» у судовому позові проти

РФ щодо втрачених компанією активів внаслідок окупації та анексії АРК (розпочато в 2016) [11] представлятиме швейцарська юридична компанія Lalive, яка має успішний досвід підтримки позовів українських компаній до Росії у зв'язку з експропріацією активів. Так, в жовтні 2018 року Верховний суд Швейцарії прийняв рішення на користь «Укрнафти» (інтереси якої представляла Lalive) щодо компенсації 50 млн. дол. США за 16 автозаправних станцій компанії.

Україна ініціювала арбітражне провадження проти РФ у вересні 2016 року з метою захисту своїх прав як прибережної держави в прилеглих до Криму акваторіях в Чорному і Азовському морях та Керченській протоці. Наразі триває процес подання пояснень і меморандумів. РФ отримає можливість до 19 вересня 2019 року представити свої повторні заперечення.

Міжнародні санкції стали перешкодою для прямої передачі захоплених активів енергетичних підприємств у підпорядкування російських компаній, зокрема, «Газпрому». Одночасно РФ виконала свою стратегічну мету – заблокувала дослідження та розробку вуглеводнів чорноморського шельфу України міжнародними енергетичними компаніями.

Розрив енергетичних сполучень України з окупованим півостровом значно збільшив ціну окупації для Кремля. РФ використовує енергетику окупованого Криму як фундамент, на якому зростає його залежність від російської інфраструктури та ресурсів. Водночас, завезення Росією енергетичного обладнання іноземного виробництва, яке потрапляє під міжнародні санкції (за прикладом випадку з Siemens), використовується Кремлем і для спроб вирішення енергетичних проблем окупованого Криму, і для випробовування міжнародного санкційного режиму на міцність, кидаючи виклик системі його моніторингу.

Об'єкти енергетичної інфраструктури, як і транспортної (Керченський міст), подаються Росією у вигляді стратегічних об'єктів, які потребують всебічного захисту, що слугує для Кремля виправданням для подальшої мілітаризації окупованого Криму та посилення контролю акваторії Чорного моря. Таким чином, країна-агресор використовує розвиток енергокомплексу окупованого півострову для посилення негативного впливу, що погіршує безпеку Чорноморського регіону.

Список використаних джерел:

1. Уряд РФ, Постанова «Про затвердження федеральної цільової програми «Соціально-економічний розвиток РК і м.Севастополя до 2020 року». 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.government.ru/media/files/41d4fa3a896280aaadfa.pdf>.
2. АТ «Мобільні ГТЕС». «Перетворення мобільних ГТЕС на території РК і міста федерального значення Севастополь». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mobilegtes.ru/deyatelnost/proekty/mobilnye-gtes-krym/>.
3. Сайт компанії PW Power System. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pwps.com/>.
4. Сайт міністерства палива та енергетики РК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://mtop.rk.gov.ru/uploads/mtop/attachments//d4/1d/8c/d98f00b204e9800998ecf8427e/phpM2HKA0_%D0%9D%D0%98%D0%A0%20%D0%A1%D0%B8%D0%9F%D0%A0%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D1%80%D1%8B%D0%BC.pdf.
5. НАК «Укренерго». Кримська ЕС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ua.energy/about/struktura/krimska-es/>.
6. Центр журналістських розслідувань. «Незаконний видобуток природних ресурсів в Криму. Частина 1. Освоєння вкраденого шельфу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://investigator.org.ua/blogs/206074/>.
7. «Прокуратура АРК підтвердила захоплення окупантами вишок «Чорноморнафтогазу». 2017. Укрінформ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2301550-prokuratura-ark-pidtvverdila-zahoplenna-okupantami-visok-cornomornaftogazu.html>.
8. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стабілізації діяльності Державного акціонерного товариства "Чорноморнафтогаз" у зв'язку з тимчасовою окупацією території України». 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-19/sp:max10>.
9. «Україна: «Чорноморнафтогаз» залишаться самостійним підприємством і не увійде в склад ВАТ «Газпром». 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrenergy.dp.ua/2014/10/21/ukraina-chernomorneftegaz-ostanetsya-samostoyatelnym-predpriyatiem-i-ne-vojdut-v-oao-gazprom.html>.
10. «Україна: «Чорноморнафтогаз» залишаться самостійним підприємством і не увійде в склад ВАТ «Газпром». Енергетика України. 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://wog.ua/ua/news-detail/wog_vvazhayeshcho_pidkontrolne_minenerho_pidpriyemstvo_prychetne/.
11. Я.Вінокуров. «Укренерго подасть позов проти Росії через втрачене у Криму майно». Громадське. 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/ukrenerho-nastupnoho-roku-podast-pozov-proti-rosii-cherez-vtrachene-u-krymu-maino>

Світлана НЄЖНОВА
Генеральний директор
АТ «ДАТ Чорноморнафтогаз»
Україна

«Чорноморнафтогаз»: 5 років боротьби за втрачені активи

In 2014, the Autonomous Republic of Crimea was occupied and annexed by Russia. Together with the territory the northern neighbor deprived Ukraine of enterprises. Among them - the only oil and gas company that produced natural gas in Ukraine on the Black Sea shelf - "Chornomornaftogaz". Now the occupant uses the latest equipment and production infrastructure of the Ukrainian enterprise for the illegal extraction of hydrocarbons. "Chornomornaftogaz" is fighting the invader, increasing the pressure on several fronts simultaneously.

У 2014 році Автономна Республіка Крим була окупована та анексована Росією. Разом з територією північний сусід відібрав в України й підприємства. Серед них – єдина нафтогазова компанія, яка в Україні видобувала природний газ на шельфі Чорного моря – «Чорноморнафтогаз». Зараз окупант використовує новітнє обладнання та виробничу інфраструктуру українського підприємства для незаконного видобутку вуглеводнів. «Чорноморнафтогаз» веде боротьбу з загарбником, посилюючи тиск на кількох фронтах одночасно.

Історія злочину

Захоплення Кримського півострова навесні 2014 року російська окупаційна влада проводила з відповідним розрахунком та документальним забезпеченням. 27 лютого 2014 року на засіданні Верховної Ради Криму було ухвалене рішення про проведення «референдуму» про статус Криму. 11 березня 2014 року Верховною Радою АР

Крим була прийнята Декларація незалежності Автономної Республіки Крим та міста Севастополь, яка проголосила Крим, включно з містом Севастополь, суверенною державою - так званою «Республікою Крим». 16 березня 2014 року на території Криму і Севастополя відбувся невизнаний світом «референдум» щодо входження півострова до складу РФ в якості суб'єкта федерації. І вже наступного дня 17 березня 2014 р. нелегітимна Верховна Рада «Республіки Крим» прийняла незаконну постанову «О независимости Крыма», якою припинила застосування законодавства України на окупованій Росією території Автономної Республіки Крим та рішень Верховної Ради України й інших державних органів України, що прийняті після 21 лютого 2014 року. 18 березня 2014 року був підписаний Договір між Російською Федерацією і «Республікою Крим» про прийняття Криму до її складу та утворення в складі РФ нових суб'єктів – відомий, як Договір про анексію Криму.

Окупаційна влада півострову розуміла важливість забезпечення Криму енергоносіями, в тому числі природним газом. Тому 17 березня 2014 року Постановою Ради Міністрів Республіки Крим та розпорядженням Ради Міністрів Республіки Крим рухоме та нерухоме майно «Чорноморнафтогазу» було передано в користування новоствореному «Крымскому республиканскому предприятию «Черноморнефтегаз»». Таким чином, утворений клон отримав майно, що перебуває на балансовому і позабалансовому обліку української компанії. Також окупаційний менеджмент отримав бухгалтерську, статистичну та іншу документацію українського підприємства.

Доля втрачених активів

У серпні того ж року український «Чорноморнафтогаз» був перереєстрований на материковій території України. Натомість в окупованому Криму залишилися бурові установки, газотранспортна мережа, плавзасоби та автомобільний парк. У власності компанії на момент захоплення активів було 31 плавзасіб, у тому числі, дві сучасні бурові установки, придбані в 2010-

2012 роках для розробки родовищ на шельфі Чорного моря. В якому стані знаходяться активи «Чорноморнафтогазу» зараз, оцінити складно, бо до них немає фізичного доступу. Та ці активи експлуатуються, фейкове підприємство видобуває український газ на ділянках, на які має спецдозволи український «Чорноморнафтогаз».

На сьогодні Росія незаконно видобула близько 9,3 млрд. куб. м природного газу та 280 тисяч тон рідких вуглеводнів, що становить орієнтовно 16% від розвіданих запасів вуглеводнів промислових категорій. Видобуток вуглеводнів фейкове підприємство здійснює з освоєних та введених в розробку «Чорноморнафтогазом» родовищ нафти та газу. Значна їх частина знаходиться на шельфі Чорного (Одеське, Архангельське, Штормове та Голіцинське родовища) та в акваторії Азовського морів (Східно-Казантипське та Північно-Булганакське), а також на суші в Криму (Семенівське нафтове родовище, Задорненське і Джанкойське родовища природного

газу). Здійснюється буріння нових свердловин на вже діючих об'єктах надрокористування, а саме на Одеському газовому родовищі незаконно пробурено 9 свердловин. Роботи з пошуку та розвідки, а також з облаштування нових родовищ зазначеним підприємством не проводяться.

Судовий фронт

Захоплення активів підприємства, вочевидь, є незаконним. Тому «Чорноморнафтогаз» розпочав боротьбу з Росією в міжнародних судах. І вона складається доволі успішно. Наразі тривають два міжнародні суди, в яких представлені

інтереси «Чорноморнафтогазу». Інвестиційний спір поданий від «Групи Нафтогаз» до РФ на підставі Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом РФ про заохочення і взаємний захист інвестицій. РФ не бере участі в зазначеному процесі. 22 лютого 2019 р. арбітражний трибунал ухвалив рішення щодо юрисдикції та відповідальності. Стосовно юрисдикції трибунал визнав обґрунтованими вимоги «Нафтогазу» за українсько-російською інвестиційною угодою та зобов'язання Росії перед українськими інвесторами в Криму. Стосовно відповідальності трибунал визнав, що РФ незаконно експропріювала активи «Нафтогазу» в Криму та порушила свої зобов'язання щодо забезпечення повного і безумовного юридичного захисту інвестицій. 1 березня цього року ми побачили заздалегідь очікувану реакцію Мін'юсту РФ. Там повідомили про те, що РФ не визнає рішення Третейського суду в Гаазі про визнання провини РФ у втраті НАК «Нафтогаз України» своїх активів у Криму після анексії півострова Росією. Тепер триває процес підготовки до розгляду питання про компенсацію втрачених активів. Арбітри рахують збитки для підприємства. Рішення щодо суми збитків очікується приблизно у першому кварталі 2020 року.

Другий арбітражний розгляд ініційовано Міністерством закордонних справ відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 року. За допомогою арбітражу Україна намагається припинити порушення РФ положень зазначеної Конвенції, а також захистити свої права у Чорному та Азовському морях, Керченській протоці, включаючи права України на природні ресурси континентального шельфу Кримського півострова. «Чорноморнафтогаз» надав докази і в цьому суді. Вимоги базуються на порушеннях щодо видобутку газу на шельфі Чорного та Азовського морів, спецдозволами на користування якими володіє український «Чорноморнафтогаз» та незаконному захопленні й використанні майна та інфраструктури підприємства. В цьому процесі РФ бере участь і подала попередні заперечення. Вступна заява РФ призначена для розгляду на 10 червня поточного року, а України на 11 червня 2019 року.

Звичайно, залишається питання, чи буде Росія виконувати рішення міжнародних судів на користь України в майбутньому. Не думаю,

що РФ буде це робити безапеляційно. Разом з цим, є міжнародні механізми по примусовому виконанню рішень арбітражів. Нью-Йоркська Конвенція про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень десятиріччями демонструє свою ефективну дію. РФ дочекається своїм супротивом арешту власних активів по всьому світу.

В контексті міжнародних судових розглядів варто згадати й про те, що восени 2014 році Генпрокуратура України порушила кримінальну справу через незаконне захоплення майна «Чорноморнафтогазу». ГПУ внесла до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості щодо протиправного заволодіння майном «Чорноморнафтогазу» та за фактом незаконного видобутку природного газу службовими особами «Кримського республіканського підприємства «Чорноморнафтогаз». Генпрокуратура також повідомила підприємство, що триває досудове розслідування у вказаних провадженнях, яке перебуває на контролі Генпрокуратури. Порушена кримінальна справа не закінчилась судовим розглядом. Та, можливо, в процесі розгляду всіх обставин справ в міжнародних судах, порушені кримінальні провадження стануть в нагоді.

Санкційний фронт

Окрім боротьби в міжнародних судах, український «Чорноморнафтогаз» з 2014 року веде системну роботу по включенню до санкційних списків фейкового підприємства «Черноморнефтегаз», його керівників, організацій, установ РФ, які будували без будь-яких погоджень з Україною магістральний газопровід «Краснодарський край – Крим».

Спочатку за допомогою правоохоронних органів, засобів масової інформації були ретельно з'ясовані відомості, факти щодо вищезазначених фізичних та юридичних осіб та їх вплив на незаконні процеси, які проводить РФ на окупованій території. Потім було безліч звернень до Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Мінекономрозвитку України, Секретаря Ради національної безпеки і оборони України, Голови Верховної Ради України, Адміністрації Президента України, окремих народних депутатів України з проханням за-

стосувати санкції до фізичних та юридичних осіб згідно з вимогами Закону України «Про санкції».

Така діяльність дала певні результати. Так зване «Государственное унитарное предприятие Республики Крым «Черноморнефтегаз» у 2014 році внесено до санкційних списків країн Європейського союзу, Сполучених Штатів Америки, Канади, Норвегії, Швейцарії, Австралії, Японії та Ліхтенштейну. До вітчизняного санкційного списку фейкове підприємство потрапило тільки в червні 2018 року. Привласненням Чорноморнафтогазом за період окупації керували 8 осіб (з них 5 громадян РФ, які працювали в нафтогазовій галузі цієї країни). До національних санкційних списків в червні 2018 року потрапив лише один - Шабанов І. О.

Крім цього, до національних санкційних списків внесено Федеральну автономну установу «Российский морской регистр судоходства». В грудні 2014 року РФ зареєструвала захоплені плавзасоби в «Государственном судовом реестре Российской Федерации». Пізніше, з метою уникнення санкцій плавзасоби прибрали з морського реєстру і перереєстрували в Російський річковий реєстр. Проте є правовстановчі документи, реєстрація всіх плавзасобів в Регістрі судноплавства України, портом їх приписки є м. Одеса.

В ході моніторингових місій спільних з Державною прикордонною службою України на шельфі Чорного моря, зафіксовані факти використання бурових платформ та суден українського «Чорноморнафтогазу» окупаційною владою. При цьому, незаконно змінені назви активів. Наприклад, СПБУ «Петро Годованець» перейменоване у «Крым-2», а СПБУ «Україна» - у «Крым-1». На цих самопідйомних бурових установках вивішені прапори РФ, їх охороняють військовослужбовці РФ.

«Чорноморнафтогаз» використав усі наявні механізми, щоб повернути максимальну кількість активів. Було звернення до Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України щодо оголошення у міжнародний розшук плавзасобів, які належать підприємству. В результаті у травні 2018 року зазначеним Департаментом направлено запити

до Національних центральних бюро Інтерполу у Туреччині, Болгарії, Румунії, Грузії, Греції, Республіці Кіпр, Великій Британії, Сирії, Ізраїлю, ОАЕ з метою орієнтування правоохоронних та митних органів зазначених країн на розшук викрадених плавзасобів. В запиті також вказано, що у разі встановлення їх місцезнаходження, плавзасоби підлягають вилученню та зберіганню до передачі законному власнику.

За зверненнями Міністерства закордонних справ України до Компанії «IHS Maritime», яка присвоює суднам унікальні ідентифікаційні номери ІМО, було повернуто відомості про приналежність самопідйомних плавучих бурових установок та 18-ти допоміжних суден «Чорноморнафтогазу» до державного прапору України.

Внутрішній фронт

Окрім протистояння в міжнародних судах та санкційного тиску, підприємство має вирішувати деякі питання в українських судах. Мова йде про кредиторську заборгованість «Чорноморнафтогазу». Судовими установами продовжують розглядатись позовні вимоги, пред'явлені до товариства, що в сукупності на сьогодні складають близько 550 млн. грн. У більшості справ прийняті судові рішення про стягнення з «Чорноморнафтогазу» грошових коштів. Основні кредитори компанії, вимоги яких задоволені судами це ПАТ «Всеукраїнський банк розвитку», ПАТ «Державний експортно-імпорتنний банк», ТОВ «Нафтосервіс», ТОВ «Укратоменерго», ТОВ «Стан-Комплект». Важливим є те, що ця кредиторська заборгованість склалася до моменту тимчасової окупації АР Крим. В більшості договорів з кредиторами був розділ, який визначав форс-мажорні обставини (бойові дії, масові заворушення, стихійні лиха і т.д.). В судах «Чорноморнафтогаз» надавав документи Торгово-промислової палати України, які засвідчили форс-мажорні обставини. Не дивлячись на це, рішення судів для більшості кредиторів позитивні.

Керівництво підприємств-кредиторів повинно було спокійно і логічно розібратись в ситуації, яка полягала в наступному: є дебітор - український «Чорноморнафтогаз», який втратив майже все майно в результаті окупації і до березня

2017 року не мав виробничої діяльності (в цей період з невдалої спільної діяльності повернулось Стрілкове газове родовище на Азовському морі), чисельність співробітників до березня 2017 року – 25 осіб. Зрозуміло, що ймовірність отримати кошти там, де їх немає, дорівнює нулю. Потопити ж підприємство, яке треба зберегти для ведення міжнародних судів проти РФ, виконавчими провадженнями, арештами рахунків, надзвичайно легко. І тоді вже точно ніхто ніяких компенсацій не отримає. Один з кредиторів в 2016 році проявив фантазію і вирішив подати «Чорноморнафтогаз» на банкрутство. Підприємство вже приймали арбітражного керуючого, який хотів, щоб йому передали документи. Цю атаку вдалося відбити в судах.

Принагідно варто зазначити, що ініціатором банкрутства ДАТ «Чорноморнафтогаз» стало Товариство з обмеженою відповідальністю «Спільне Українсько-Російське підприємство «Стан-Комплект», власником 60% статутного капіталу якого є Кравченко Олег Борисович, колишній депутат Верховної Ради Автономної Республіки Крим (шостого скликання), член Партії «Союз». Він зі складу Верховної Ради Криму, який голосував за приєднання української автономії до РФ. На даний час, всі документи, що були підставою для виникнення кредиторської заборгованості «Чорноморнафтогазу» перед зазначеним підприємством ретельно перевіряються, питання щодо недійсності од-

ного із договорів надання послуг передано на розгляд господарського суду. До речі на суддю, яка відкрила справу про банкрутство підприємства відкрито кримінальне провадження за обвинуваченням у вчиненні кримінального порушення за статтею про постановлення суддею завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Детективні історії з кредиторами, які намагалися знищити «Чорноморнафтогаз», можна описувати довго, але на сьогодні можна констатувати те, що підприємство вдалося зберегти для продовження міжнародних судів проти РФ, а також розблокувати господарську діяльність завдяки двом законодавчим актам України, прийнятими в 2018 році.

Сьогодні «Чорноморнафтогаз» потроху оговтується від втрат. Кількість робітників підприємства збільшилася вдвічі порівняно з серпнем 2014 року. Поточна діяльність компанії фінансується за рахунок коштів, які надходять з продажу природного газу для потреб населення міста Генічеськ та Генічеського району. Обсяги, звичайно, невеликі, але у 2019 році на Стрілковому родовищі (Арабатська стрілка, Херсонська область) планується видобути близько 9 млн. куб. м газу. Допоки зробити більше, розширивши власну виробничу діяльність, підприємство не має можливості. Проте, ми наполегливо працюємо над тим, щоб повернути своє і розширити нашу діяльність!

Роберт КАТЛЕР

Старший дослідник

Інститут європейських, російських та євразійських студій

Карлтонського університету

Канада

Туркменський газ в Європі: незалежний погляд здалеку⁸

Транзит туркменського газу надає Україні нові можливості енергетичної безпеки

This article discusses opportunities related to the White Stream pipeline project to transport gas from Turkmenistan to main markets in Central and Western Europe. This would maximize the use of existing infrastructure including Ukraine's, in the light of bypassing gas project, initiated by Russia.

Увага до енергетичної безпеки України останнім часом зосереджується на боротьбі з проектом газопроводу «Північний потік-2» або його потенційними наслідками для України; однак існують й інші перспективи для посилення енергетичної безпеки України, які заслуговують більшої уваги, ніж вони отримують зараз. Проект газопроводу «Білий потік» дозволяє максимально ефективно використовувати наявну інфраструктуру, включаючи українську, для того, щоб газ з Туркменістану доставлявся до основних ринків Центральної та Західної Європи. Українська газотранспортна система (ГТС) може дуже значною мірою сприяти мінімізації витрат після того, як газ прийде до Румунії, звідки він може бути спрямований до України по Трансбалканському трубопроводу (ТБТ) в реверсному режимі. Реалізація проекту «Білий потік» тісно пов'язана з проектом Транскаспійського газопроводу (ТКГ), який є важливою складовою розширеного Південного газового коридору (ПГК).

1. Історія проектів транскаспійського газопроводу і «Білого потоку»

Перша спроба здійснити проект ТКГ зазнала краху наприкінці 1990-х років, коли російський чорноморський проект «Блакитний потік» відсунув його на задній план. Хоча в той час з'являлася інформація про корупцію, яка мала

місце в стосунках між російськими та турецькими міністерствами енергетики, частка провини все ж лежить на переговорниках із США. По-перше, вони не вірили, що російський президент Борис Єльцин буде щось робити без відома його американського колеги Білла Клінтона. По-друге, вони вважали, що технологій для створення інфраструктури на дні Чорного моря не існує. Однак, у середині 1980-х років італійці проклали трубопровід TransMed з Тунісу до Сицилії по морському дну на глибині кількох сотень метрів. Росія уклала з ними контракт на розробку технології, необхідної для прокладання трубопроводу "Блакитний потік" на глибині понад 2000 метрів.

Італійці контракт виконали. Тим не менш, американські переговорники не поспішали з просуванням проекту ТКГ навіть після того, як Туреччина відмовилася підписувати договір з Туркменістаном про поставку 30 мільярдів кубічних метрів на рік (куб. м на рік) за умовою «бери або плати». Натомість, США зосередилися на експортному нафтовому трубопроводі Баку-Тбілісі-Джейхан (БТД), який в той час був важливим для того, щоб обійти ОПЕК і Росію, і не хотіли відштовхувати Туреччину, співробітництво з якою було необхідним для реалізації проекту БТД.

Після того, як на азербайджанському шельфовому родовищі Шах-Деніз були виявлені запаси природного газу замість очікуваної нафти, Азербайджан отримав можливість експортувати свій власний газ до Туреччини, не потребуючи туркменського газу, щоб зробити трубопро-

⁸ Публікація підготовлена в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

відний проект БТД комерційно вигідним. Вже тоді труднощі у їхніх двосторонніх переговорах виникли через те, що президент Туркменістану Сапармурат Ниязов наполягав на його персональній участі у переговорному процесі з туркменської сторони, не маючи при цьому ні технічного досвіду, ні досвіду переговорів.

Перша фаза втілення проекту «Білий потік», газопровід Грузія-Україна-ЄС (ГУЄС), була покликана доповнювати запланований трубопровід Nabucco (30 млрд. куб. м на рік). Останній проект потребував транспортування 10 млрд. кубометрів туркменського газу на рік запланованим ТКГ, щоб бути економічно виправданим. Газ як з Туркменістану, так і з Азербайджану повинен був пройти транзитом через Азербайджан і Грузію Південно-Кавказьким трубопроводом (SCP) до Вале, біля грузинсько-турецького кордону, і розділитися на дві гілки, щоб дістатися до Європи двома незалежними маршрутами (це так звана «система з двома точками входу» для каспійського газу).

Планувалося, що трубопровід ГУЄС буде йти до узбережжя Грузії, а потім ще 650 кілометрів (км) по дну Чорного моря до Феодосії, у східній частині Криму (Рис.1). Там він виходив би на поверхню і газ би йшов існуючим трубопроводом ще 200 км до головної ГТС України, через яку він би транспортувався до подальших ринків (Словаччина, Польща та інші). Планувалося, що на першому етапі трубопроводом ГУЄС буде транспортуватися 8 млрд. куб. м туркменського природного газу на рік.

У 2005 році плани ГУЄС передбачали реалізацію другої фази, яка додала б ще 8 млрд. кубометрів на рік з азербайджанського родовища «Шах-Деніз» або з Казахстану по транскаспійському трубопроводу. Запланований третій етап ГУЄС збільшив би потужність ще на 16 млрд куб. м газу на рік з Туркменістану для досягнення загальної пропускної спроможності у 32 млрд. куб. м на рік. [1]

Після того, як Румунія приєдналася до ЄС на початку 2007 року, почав розглядатися варіант прокладання 1100-кілометрового трубопроводу через Чорне море, від грузинського узбережжя біля Супси до румунського узбережжя поблизу Констанці. Пропускна спроможність цієї нит-

ки обмежувалася 8 млрд куб. м на рік, оскільки технологія того часу вимагала наявності компресорної станції у відкритому морі, але подальші технологічні досягнення дозволили подвоїти зазначений вище обсяг. Планувалося, що з Констанци газ буде йти за маршрутом запланованого Пан'європейського нафтопроводу (PEOP) до Трієста.

Рис. 1. Стратегічна карта ГУЄС на початку проекту у 2007 році.

Джерело: [GUEU-] White Stream.

Під час другої спроби втілити в життя проект ТКГ пропонувалося впровадити концепцією транспортування газу з Грузії до Румунії по трубопроводу ГУЄС. Цей проект і став називатися «Білим потоком». Після завершення комплексних техніко-економічних обґрунтувань із співфінансуванням від Європейської Комісії (ЄК), проект «Білий потік» був інтегрований у програму ЄС «Південний газовий коридор» (SGC), оголошену у 2009 році. Незважаючи на реальну синергію між «Білим потоком» і Nabucco, деякі країни-члени ЄС віддали перевагу поєднанню останнього з проектом Газпрому «Південний потік».

Проте, проект ТКГ провалився вдруге, що сталося, на відміну від першого разу, не лише чи навіть не головним чином через російські махінації. Ця друга спроба не вдалася з трьох основних причин. По-перше, це погана інституційна структура Каспійської корпорації розвитку (CDC), яку ЄС намагався створити в якості єдиного покупця газу з Туркменістану, який би збирав докупити європейські замовлення. По-друге, це нездатність промоутерів Nabucco переконати Туркменістан постачати 10 млрд. куб. м на рік по «Білому потоку», тоді як Туркменістан завжди прагнув до стратегічно значу-

У ФОКУСІ: ЧОРНЕ МОРЕ ТА ГАЗОВІ МАРШРУТИ В ЄВРОПУ

щик продажів – від 30 млрд. куб. м і більше. По-третє, це остаточне рішення консорціуму «Шах-Деніз» проти Nabucco.

2. Новий проект ТКГ і роль «Білого потоку»

У період з 2012 по 2015 роки Туркменістан побудував на власні кошти свій трубопровід «Схід-Захід» (EWP) від газових родовищ на південному сході країни до узбережжя Каспійського моря. Потужність EWP становить 32 млрд. куб. м на рік, що дорівнює прогнозованій потужності двох гілок ТКГ. Газ, що транспортується на узбережжя, призначений для входу в ТКГ після того, як останній буде збудований. Потім газ буде розділятися в Грузії – одна частина газу піде через систему SCP-TANAP-TAP до південної Європи, а друга - до узбережжя Грузії для транспортування по дну Чорного моря до Румунії (Рис.2).

Таким чином, планується організувати потік газу з Туркменістану через Каспій в два етапи. Перший етап почнеться після відкриття Трансанатолійського газопроводу (TANAP) і Трансадриатичного трубопроводу (TAP), по яких газ транспортуватиметься до Греції, Албанії, Італії і, можливо, навіть далі. Другий етап передбачає транспортування газу через Сангачальський термінал в Азербайджані та SCP, а потім, з використанням нової інфраструктури, через Чорне море до Румунії, де цей газ зміцнить ринок. Далі газ буде транспортуватися як трубопроводом Болгарія-Румунія-Угорщина-Австрія (BRUA), так Трансбалканським трубопроводом в реверсному режимі до України. Через Україну він прийде до Баумгартена по трубопроводу «Братерство», який є традиційним маршрутом через Україну та Словаччину. (Рис. 2)

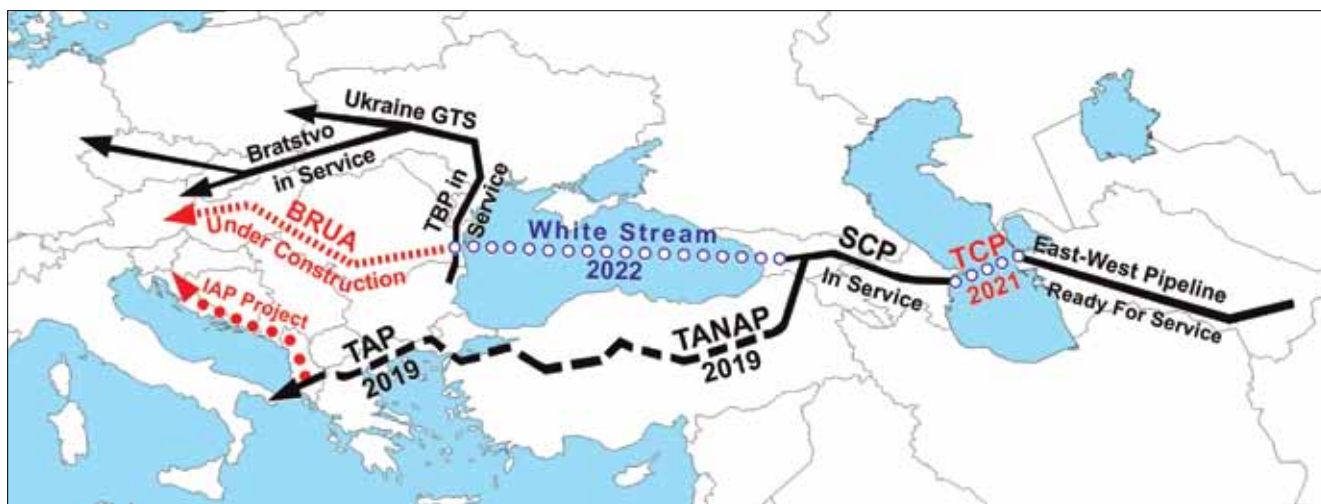

Рис. 2. Карта синергії проекту трубопроводу ТКГ – «Білий потік».
Джерело: White Stream

Пояснення:

Ukraine GTS - Українська газотранспортна система (ГТС)

White Stream – «Білий потік»

East-West Pipeline (Ready for Service) – Трубопровід Схід-Захід (готовий до експлуатації)

TCP - Транскаспійський газопровід (ТКГ)

SCP - Південний кавказький трубопровід (експлуатується)

TANAP - Трансанатолійський газопровід

TAP - Трансадриатичний трубопровід

TBP - Трансбалканський трубопровід (експлуатується)

Bratstvo – Трубопровід «Братство» (експлуатується)

BRUA - Трубопровід Болгарія-Румунія-Угорщина-Австрія (будується)

IAP Project – проект Іонічно-Адріатичного газопроводу

Такий двоступінчастий підхід дозволить транспортувати до 32 млрд. куб. м на рік через Каспійське море. 15 з цих 32 млрд куб. м на рік будуть йти до Баумгартена (Австрія). Перший

етап вимагає лише будівництва першої нитки ТКГ вартістю близько 800 млн. євро. Другий етап передбачає будівництво ще одної нитки, вартість якої складає лише близько 700 млн.

євро. Процес виконання попередніх досліджень з інженерного проектування мав розпочатися у травні 2019 року. ЄС надав 50% вартості робіт через грант «Європейського механізму взаємодії» [2], іншу половину покриває уряд Грузії. Як тільки дані будуть доступні в «переконливому форматі», очікується, що такі інституції, як Європейський інвестиційний банк, долучаться до проекту.

Проектований газопровід «Білий потік» проходить від чорноморського узбережжя Грузії до Констанци (Румунія), його вартість складає приблизно 4 млрд. євро, пропускна потужність - 16 млрд. куб. м на рік. Інвестиції будуть потрібні для збільшення потужності азербайджанського терміналу Сангачал і пропускної потужності SCP, а також для підключення до ТБТ. Проте ця сума не перевищуватиме 1,3 млрд. євро. Загальний обсяг усіх витрат, інвестицій для транспортування 32 млрд. куб. м на рік становитиме 7 млрд. євро. Також вони заохочуватимуть нові інвестиції в дорожчий азербайджанський газ, надаючи йому дешевіший шлях транспортування до Центральної Європи.

3. Зміна ситуації

3.1. Технічні аспекти

Каспійська конвенція (*Конвенція про правовий статус Каспію від 12 серпня 2018 р. – прим. редакції*) встановлює принципи розподілу морського дна та володіння підводними ресурсами. Її протоколи встановлюють правила для реалізації цих принципів. Розподіл морського дна завжди був каменем спотикання. Іран поспідовно відмовлявся погодитися на менше ніж 20% каспійського морського дна, хоча він мав право лише на 13–14% за будь-яким з трьох можливих методів розмежування відповідно до міжнародного права. Крім того, пари країн Азербайджан/Росія, Азербайджан/Казахстан, Казахстан/Росія, Казахстан/Туркменістан (а також трійка Азербайджан/Казахстан/Росія) погодилися використовувати метод «модифікованої медіанної лінії» для розмежування їхніх відповідних національних секторів. Каспійська конвенція чітко зазначає, що розмежування буде проводитися «відповідно до загальновизнаних принципів міжнародного права», що не відповідає головним вимогам Ірану.

Згідно з міжнародним правом, Азербайджан і Туркменістан ніколи не потребували Конвенції, щоб мати право прокладати ТКГ по дну Каспійського моря. Тепер Конвенція закріплює це право. Зокрема, її Стаття 14 (3) підтверджує права прибережних держав на прокладання трубопроводів на морському дну через їхні суміжні території без посилання на схвалення третьої сторони. Крім того, стаття 8 (1) Конвенції підтверджує їхнє право розмежовувати свої суміжні сектори морського дна на двосторонній основі, без затвердження п'ятьма сторонами, відповідно до «загальновизнаних принципів» міжнародного права.

Стаття 14 (2) зазначає, що трубопровідні проекти повинні відповідати міжнародним екологічним домовленостям; однак це не означає, що Росія або Іран можуть затримати ТКГ. Фактично, Стаття 14 (2) посилається на Московський протокол 2018 року про оцінку впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті до Тегеранської конвенції (*Рамкова Конвенція із захисту морського середовища Каспійського моря – прим. редакції*). Московський протокол (Статті 10 і 1 (а)) до Тегеранської конвенції передбачає, що рішення про виконання будь-якого проекту приймається «Стороною (Сторонами), під чиєю юрисдикцією планується реалізувати запропоновані заходи».

Іншими словами, це рішення також не підлягає п'ятисторонньому затвердженню. Тому будь-яка прибережна держава не може блокувати будь-який проект простим вето, навіть теоретично кількох вето. Крім того, Стаття 15 Московського протоколу до Тегеранської конвенції зазначає, що «суперечки між Договірними Сторонами щодо застосування чи інтерпретації положень цього Протоколу вирішуються відповідно до Статті 30 [Тегеранської] Конвенції». Остання, у свою чергу, стверджує, що «Договірні Сторони вирішуватимуть [суперечки] шляхом консультацій, переговорів або будь-якими іншими мирними засобами за власним вибором». Судового розгляду або апеляції бути не може.

Дослідження впливу ТКГ на екологію та навколишнє середовище, яке проводилось за фінансування Світового банку і ЄС, дало газопроводу зелене світло кілька років тому. Актауський

протокол 2011 року (*Протокол про регіональну готовність, реагування та співробітництво у боротьбі з інцидентами, які викликають забруднення нафтою* – прим. редакції) до Тегеранської конвенції, що набув чинності в липні 2016 року – оскільки сама Каспійська конвенція тоді перебувала на завершальній стадії підготовки – також робить трубопровід відповідним до умов Тегеранської конвенції. Авторитетне дослідження Світового банку та Європейської Комісії, проведене із застосуванням кращих практик, вже прийняло до уваги усі можливі заперечення.

3.2. Геополітичні аспекти

Геополітична ситуація в Каспійському регіоні значно змінилася протягом останніх двох-чотирьох років. Вона дуже сильно відрізняється від статичної ситуації першої чверті століття пострадянського періоду. Проте за останнє десятиліття вплив Китаю значно зріс в Туркменістані і Казахстані. Іран теж прорвався на ці ринки. Смерть президента Узбекистану Іслама Карімова у вересні 2016 року також зробила геополітичне середовище менш стабільним.

Внаслідок цього перспективи і пріоритети Росії також змінилися. Блокування ТКГ стало менш важливим, ніж встановлення загального режиму безпеки для басейну Каспійського моря і врівноваження нових впливів в Центральній Азії та навколо морського узбережжя. Росія стала дипломатичним двигуном у своєму прагненні доопрацювати Конвенцію про правовий статус Каспійського моря («Каспійська конвенція»), підписану в Актау (Казахстан) у серпні 2018 року після більш ніж 20 років відсутності будь-якого прогресу. Конвенція закладає підвалини такого режиму безпеки, наприклад, забороняючи військовим кораблям неприбережних держав заходити в Каспійське море.

Щоб врівноважити іранські і особливо китайські впливи, Росія, мабуть, готується вітати європейську присутність в енергетичному секторі Туркменістану. В той же час, Москва, схоже, готова виступити гарантом геостратегічної безпеки Ашхабада. Беручи до уваги офіційну доктрину Туркменістану про неприєднання, це питання є дуже чутливим. Напевно, для Росії було б дуже дорого намагатися придбати лояльність Туркменістану будь-яким формальним способом.

Активність дипломатів на всіх фронтах працює на користь ТКГ. І російські, і американські дипломати мовчазно погоджуються з тим, що це позитивний розвиток. Як сказав Джордж Кент, заступник помічника Секретаря Європейського і Євразійського бюро Державного департаменту США: *«У нас є багато можливостей поглибити наші відносини в економічній сфері, [включаючи наше довгострокове фокусування]... на стратегічних питаннях енергетичного сектору»*. На думку Кента: *«Південний газовий коридор - це фантастичний багатогалузевий інфраструктурний прорив, який дає можливість постачати не тільки азербайджанський газ, але потенційно і газ з Центральної Азії на ринки Європи, що підвищує енергетичну безпеку всього континенту, а не тільки Азербайджану та Грузії»*. «Південний газовий коридор» (SGC) є особливим прикладом проекту, який «сприяє енергетичній безпеці Європи, а також допомагає з'єднати Центральну Азію з Азербайджаном». [3]

Приєднуючись до цієї активності, міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров позитивно оцінив і повністю підтримав ініціативу Туркменістану щодо проведення Панкаспійського саміту з питань економічного співробітництва, який заплановано на серпень 2019 року і який відбудеться в порту Туркменбаші. Президент Туркменістану Бердимухамедов запропонував таку зустріч ще в серпні 2018 року на саміті в Актау, де була підписана Каспійська конвенція.

Трубопроводи TANAP і TAP мають потужності для транспортування газу з Туркменістану. Цей газ може транспортуватися з туркменського узбережжя Каспійського моря, куди трубопровід «Схід-Захід» (EWP) доставить його з родовищ в південно-східній частині країни. Туркменістан побудував EWP і поклав проект під сукно, очікуючи створення ТКГ, який тепер став Проектом спільного інтересу (PCI), що визнається Європейською Комісією, і для якого фонд «Європейський механізм взаємодії» надає грантове фінансування компанії-промоутеру W-Stream Caspian Pipeline OÜ [Ltd], із спів-фінансуванням від Грузинської нафтогазової корпорації, яка належить уряду Грузії, на проведення попереднього інженерного дослідження та подальших досліджень для будівництва трубопроводу.

4. Висновки

Майже в той же день, коли Трамп надіслав Бердимухамедову привітання на Новруз (Новий рік), в якому він зазначив, що сподівається на те, що ТКГ буде побудовано [4], американська Палата представників, що контролюється демократами, схвалила «Закон про європейську енергетичну безпеку та диверсифікацію» [5] переважною більшістю голосів представників обох партій (391 проти 24). Цей законопроект повинен «надати пріоритет і прискорити зусилля Державного департаменту та [його] агентств у підтримці зусиль [в сфері розвитку енергетичної інфраструктури] Європейської Комісії та країн Європи й Євразії». Після багатьох років браку інтересу США повертаються в євразійську енергетичну гру. Більш того, вони співпрацюють з ЄС.

ЄС прагне диверсифікувати джерела енергопостачання. Імпорт газу країнами ЄС продовжуватиме збільшуватися. Європа потребує нових джерел газу за конкурентними цінами, і вона потребує їх зараз. Тепер на ринку з'являється туркменський газ. Більш того, це єдине джерело імпорту до ЄС газу, який є не тільки конкурентоспроможним за ціною, але й вигідним з точки зору наявних обсягів. Існує недостатньо надійних маршрутів транспортування газу до Європи. Втім, була розроблена ефективна дорожня карта послідовних етапів реалізації транзитного потенціалу, існує модель фінансування проєктів. [6]

Однак Україна вже не є єдиним можливим маршрутом. Зокрема, Італія зацікавлена в імпорті газу з нових джерел, включаючи газ з Туркменістану, для транзиту до Німеччини та північної Європи. З цією метою вона будує нові потужності для зберігання газу та вивчає можливості реверсного потоку в напрямку з півдня на північ. Все це може зробити постачання газу на північ через Італію більш економічно вигідним. Це також не виключає можливості працювати з «Турецьким потоком», трубопроводом EastMed, а також ТКГ.

Важко недооцінити значення ТКГ в середньостроковій перспективі і навіть у довгостроковій перспективі. Як і експортний нафтовий трубопровід Баку-Тбілісі-Джейхан (БТД) та експортний Південно-Кавказький трубопровід (SCP) 20 років тому, цей проєкт є демонстраційним. БТД, крім того, виявився великим комерційним успіхом, встановив і зміцнив незалежність країн-учасниць. Більш того, він продемонстрував можливість і тим самим відкрив дорогу повноцінній реалізації проєкту Південного газового коридору (ПГК). ТКГ також надає унікальну можливість забезпечити Європі економічну вигоду та політичний вплив на країни Євразії. Його будівництво продемонструє міжнародним фінансовим установам та інвесторам, що можна з успіхом реалізовувати інші транскаспійські енергетичні проєкти, які стосуються розвідки, розробки та експорту енергоресурсів. В цьому процесі має знайти місце для України, і таку нагоду вона не повинна згаяти.

Список використаних джерел:

1. Socor Vladimir. 2007. "White Stream: Additional Outlet Proposed for Caspian Gas to Europe". *Eurasia Daily Monitor* 4:189 (12 October). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.jamestown.org/program/white-stream-additional-outlet-proposed-for-caspian-gas-to-europe/>.
2. European Commission. 2019. Connecting Europe Facility, CEF Energy. "Pre-FEED, Reconnaissance Surveys and Strategic and Economic Evaluations of the Trans-Caspian Pipeline", March. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility/cef-energy/7.1.1-0007-elaz-s-m-17>. [Всі посилання на сайт дійсні на 15 травня 2019 року]
3. Ibrahimzade, Mirsaid. 2019. "US representative regards SGC as fantastic infrastructure to ensure Europe's energy security". *AzerNews* (3 May). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.azernews.az/oil_and_gas/150095.html.
4. Government of Turkmenistan. 2019. "V adres glavy gosudarstva postupili pozdravitel'nye poslaniia" [Congratulatory Messages Were Addressed to the Head of State], *Ofitsial'naiia Khronika*, 24 March. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turkmenistan.gov.tm/?id=18392>.
5. U.S. Congress. 2019. House of Representatives, "European Energy Security and Diversification Act of 2019". Washington, D.C.: Law Library of Congress. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.congress.gov/bill/116th-congress/house-bill/1616/>.
6. Cutler, Robert M. 2019. "Third Time Lucky?" *Petroleum Economist*, 86:5 (May), 18-19.

***Від редакції.** Для успіху проекту постачання газу в ЄС з Центральної Азії, передусім, з Туркменістану, ключове значення має проект Транскаспійського газопроводу (ТКГ). Його історія неуспіху налічує вже понад 20 років. І головні проблеми цього проекту не вичерпуються прихованою протидією йому з боку Росії чи проблемою статусу Каспію. Шлях туркменського газу до Європи так чи інакше пролягає через Азербайджан, який просуває на ринок ЄС власний природний газ з шельфу Каспійського моря. Якою є оцінка чергової перспективи реалізації ТКГ? З цим питанням редакція часопису звернулася до бакинського Центру «Caspian Barrel» і отримала аналіз його директора п. Ільхама Шабана, який і пропонуємо вашій увазі.*

Ільхам ШАБАН

Директор

Центр «Caspian Barrel»

Азербайджан

Транскаспійський газопровід: погляд з західного берегу Каспію⁹

Russia, using the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea, actually to receive a real legal leverage on the Trans-Caspian Pipeline. As a matter of fact, the Kremlin pointed out that the laying of the Trans-Caspian pipeline is not a sovereign right of Turkmenistan.

Велика політика. Останнім часом про Транскаспійський проект стали частіше говорити. За останній рік інтерес Заходу до Центральної Азії суттєво зріс, особливо після проведення збалансованої політики нового голови держави Узбекистану Шавката Мірзієєва. Узбекистан активізував свою інвестиційну політику практично в усіх напрямках, налагоджуючи бізнес-контакти як з членами ШОС, так і з США і країнами Європи. Експерти міжнародних фінансових інституцій вже відзначають швидку конкуренцію в сфері іноземних інвестицій в такі галузі як енергетика, будівництво і фінанси в Центральній Азії між Казахстаном і Узбекистаном. Ця обставина може вплинути і на ситуацію в Туркменістані - найбільш закритій країні регіону. Тому Захід вирішив підготуватися до можливих змін.

Фактор Брюсселя. ЄС запропонував Туркменістану приєднатися до проекту «Південний газовий коридор» (ПГК), зазначив єврокомісар з питань бюджету та людських ресурсів Гюнтер Еттінгер: «Сьогодні дуже високопоставлений представник уряду Туркменістану брав участь в засіданні Консультативної ради з "Південного газового коридору. Це дуже чіткий сигнал, який говорить про інтерес Ашхабада», - сказав Еттінгер 20 лютого 2019 року в Баку, де проходило п'яте засідання міністрів в рамках консультативної ради ПГК. За його словами, це стратегічний проект, який посилить енергетичну безпеку Європи.

Фактор Трампа. Президент США Дональд Трамп у вітальній телеграмі президенту Гурбангулі Бердимухамедову з нагоди свята Новруз в березні 2019 року висловив надію, що Туркменістан почне використовувати можливості експорту газу на Захід після недавнього визначення правового статусу Каспійського моря. «Сподіваюся, що Туркменістан зможе скористатися новими можливостями експорту газу на Захід у зв'язку з недавнім визначенням правового статусу Каспійського моря», - заявив Трамп.

Всі ці заяви і збіги знову посилили в ЗМІ тему Транскаспійського газопроводу. Крім того, інтерес підігривається у випадках коли, напри-

9 Публікація підготовлена в рамках проекту «Сприяння безпеці у Чорноморському регіоні шляхом більшої залученості неурядових гравців» за підтримки Чорноморського Трастового Фонду, проекту Німецького фонду Маршалла США. Висловлені у цій публікації думки не обов'язково відображають погляди Чорноморського Трастового Фонду або його партнерів.

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАН ТА ГАЗОВІ МАРШРУТИ В ЄВРОПУ

клад, чергова делегація з Європи приїздить в Ашгабат і у порядку денному відсутня тема Транскаспійського газопроводу, проте коли мова заходить про співпрацю сторін згадуються ресурси Туркменістану і можливість співпраці в енергетичній сфері. У ЗМІ відразу ж згадуються газопровід через Каспій. Або ж навпаки. Туркменістан з Китаєм або Росією проводить економічні дискусії, знову ж журналісти на передову вводять Транскаспійський газопровід як шлях до Європи. Тобто цей проект став як би палицею з двома кінцями: можна як завгодно використовувати, нікому не заважає. В реальності мало кого цікавить, а чому не реалізується так довго Транскаспійський газопровід? Давайте розбиратися детально.

Статус Каспію

З 1996 року на порядок денний було поставлене питання правового статусу Каспію. Кожний рік проводились обговорення на рівні заступників міністрів закордонних справ, періодично на рівні голів держав, однак погляди п'яти прибережних країн так і не співпали, для того щоб підписати вирішальний документ і почати діяти в правовому полі, а не відповідно до домовленостей між окремими країнами. Час спливав і в результаті у 2018 році на шельфі Каспію видобуток вуглеводнів почали проводити ще дві країни – Росія і Казахстан. Росія вирішила більше не чекати – статус Каспію був вирішений росіянами в односторонньому порядку.

Рис. 1. Факти про Каспій
Джерело: <https://www.bbc.com/russian/features-45156199>

У грудні 2017 року в Москві міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров анонсував досягнення домовленості, проте деталі не розкривались. 12 серпня 2018 на черговому саміті голів прикаспійських держав в Актау була підписана Конвенція щодо правового статусу Каспію, яка була названа історичною. Цікаво, що цей документ жодного разу не був опублікований повністю, лише МЗС РФ опублікувало части-

ну документу на офіційному сайті. Цікаво, що лише представники російського міністерства закордонних справ проявляли активні дії в роз'ясненні положень документу, в той час як в інших країнах урядові ЗМІ в загальних фразах казали про досягнутий успіх і які переваги надасть вирішення статусу Каспію прибережними країнами.

2017 рік був відзначений загостренням протистояння Росії із заходом в цілому. Кремль розумів, що в найближчій перспективі пом'якшення санкцій не відбудеться, а тиск світової спільноти на РФ буде посилюватися, тому у РФ вирішили вдатися до активних дій і не розігравати «каспійську монету». Так була прийнята Конвенція щодо правового статусу Каспію.

Постає питання чому Конвенція була прийнята за російським сценарієм? Після розпаду СРСР, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан виступили за поділ Каспію на національні сектори і фактично об'явили їх своєю територією. Тобто, не лише морське дно, а й поверхню моря вони вважали своїми ресурсами. Такий стан справ не влаштовував Москву, адже для військової флотилії РФ необхідним було безперешкодне входження в ці сектори. Події в Сирії - коли кораблі Каспійської флотилії РФ між азербайджанськими та туркменськими секторами входили і запускали ракети в напрямку Сирії (через територію Ірану), що Росія продемонструвала силу і свою волю також країнам Каспію. Відтак, в Конвенції було зазначено:

- кожна сторона визначає територіальні води, які за шириною не мають виходити за 15 морських миль, мають відраховуватися від похідних ліній, визначених відповідно до Конвенції;
- кожна країна встановлює прилеглу до територіальних вод зону вилову риби завширшки 10 морських миль.

Окрім того, дискусія завжди оберталась навколо того, що представляє собою водойма, що не має виходу до інших морів та океанів – озеро або море? Якщо кваліфікувати його як озеро, то дно має бути рівним чином розділене між п'ятьма прикаспійськими державами. Якщо Каспій – це море, то для визначення секторів необхідно проводити умовні лінії від крайніх точок шельфу кожної країни до центру водойми. Якщо море – то всі країни могли б скористатися міжнародним правом і без дозволу РФ використовувати можливості Волго-Донського каналу. Також, доступ до входження на Каспій мали б отримати судна третіх країн.

У підсумку був прийнятий гібридний варіант: Каспій не було визнано ні морем, ні озером. В цьому питанні Іран опинився в найбільш складному положенні – жодних преференцій, про які йшла мова в Ірані протягом двох десятиліть не було досягнуто. На сьогодні Іран – єдина країна на шельфі якої не лише не проводиться видобуток, а й розвідка вуглеводнів, адже в Ірану найбільш глибоководна і солена частина Каспію, немає технологій, відсутні можливості для проведення розвідки.

Росія в цьому правовому документі залишила кілька «чорних дір» задля того, щоб мати можливість в майбутньому проводити переговори із зацікавленими сторонами: чи з самими країнами Каспію, чи з заходом.

По-перше, документ не надає жодних зобов'язуючих формулювань щодо поділу родовищ вуглеводнів, щодо яких у країн Каспію є суперечки та конфлікти.

По-друге, в документі вказано, що можливим є будівництво магістральних підводних газопроводів. В той же час до Конвенції входить додаток, відповідно до якого для реалізації даних проектів необхідною є згода всіх країн Каспію.

Головна інтрига закладається в ч. 2, ст. 14 Конвенції, де зазначається: «Країни можуть прокладати трубопроводи по дну Каспію». Частина 3 цієї ж статті пояснює, що це може бути зроблено відповідно до домовленостей з тими сторонами, в чийх секторах водойми пройдуть кабелі або трубопроводи». Це положення сприймається як інструмент стримування будівництва Транскаспійського газопроводу.

Слід відзначити, що одразу ж після прийняття Конвенції щодо правового статусу Каспію в західних медіа одна за одною з'явилися статті, де вказувалось, що новий документ дає «зелене світло» для прокладки Транскаспійського трубопроводу з Туркменістану в Азербайджан. Москва не тримала довгу паузу і 17

серпня 2018 року в інтерв'ю ТАСС посол з особливих доручень МЗС РФ Ігор Братчиков детально зупинився на юридичних аспектах Конвенції з прокладання магістральних трубопроводів. «Прокладка транскаспійських трубопроводів має бути узгоджена всіма країнами Каспію» - зазначив він. За його словами «...в ст. 14 Конвенції мова йде про те, що сторони можуть їх [транскаспійські трубопроводи] прокладати, однак за умовою, що проекти будівництва відповідають «екологічним вимогам і стандартам, закріпленим в міжнародних угодах, учасницями яких вони є, включно з Рамковою конвенцією із захисту морського середовища Каспійського моря і відповідні додатки до неї».

І. Братчиков нагадав, що 20 червня 2018 року в Москві міністрами екології п'яти каспійських держав був підписаний протокол з оцінки впливу на навколишнє середовище в транскордонному контексті до Тегеранської конвенції 2003 року, яка згадується в Ст. 14 Конвенції. «Цей протокол закріплює право кожної з п'яти держав, що мають вихід до Каспійського моря, брати участь у багатосторонній екологічній експертизі морської діяльності, яка потенційно може заторкувати природне середовище Каспію, маючи трансграничний характер, - продовжив він. Тобто, окрім експертизи на національному рівні буде необхідним додатковий і дуже прискіпливий аналіз діяльності всіма сторонами, які потенційно можуть зазнати впливу». «Таким чином, коли і якщо виникнуть реальні плани будівництва транскаспійських трубопроводів, будь-яка із країн Каспію, якщо буде вважати за необхідне, зможе включитися в процедуру оцінки можливих наслідків на екологію Каспію, ще на стадії проектування» - підсумував І. Братчиков. Тобто, Росія використовуючи Конвенцію щодо правового статусу Каспію фактично отримала реальний юридичний важіль на Транскаспійський трубопровід. Власне кажучи, Кремль вказав на те, що прокладка Транскаспійського трубопроводу – це не є суверенним правом двох країн.

Хоча до цього моменту Росія вже побудувала трубопровід «Блакитний потік» по дну Чорного моря і продовжувала будувати дві гілки в рамках проекту «Турецький потік». При реалізації цих проектів вона не отримувала екологічних дозволів у Грузії, Україні та Румунії. Якщо подивитися на Босфор і порівняти його ширину з Волгою, в чому різниця? Чорне море така ж закрита водойма як Каспій.

Проте погляди на проблему різняться. Наприклад, в казахстанському секторі Каспію є родовище «Кашаган», розвідані ресурси якого поки невідомі, проте вони величезні, і вважається, що за останні 40 років в світі не було відкрито родовища такого ж масштабу. При розробці даного родовища вже був зафіксований прецедент з трубопроводами. Два з них, (нафтовий і газовий), з родовища «Кашаган», були пошкоджені невдовзі після запуску у вересні 2013 року, що призвело до витoku вуглеводнів. При цьому кашаганська нафта не лише високосірчата – вона вважається фахівцями токсичною. Після інциденту, ані Росія, ані інші прибережні держави не вжили жодних заходів і навіть не виступили з критикою Казахстану після інциденту.

Комерція

Цікаво розглянути комерційний бік проекту Транскаспійського трубопроводу. Безумовно, формально всі зацікавлені сторони погодяться, що осмислюють цей аспект проекту. Згадаймо проект «Білий потік», через який туркменський газ мав доставлятися з чорноморського узбережжя Грузії по дну Чорного моря в Україну. Чому проект не був реалізований? Тому що комерційно не був вигідним. Так само не був реалізований ні проект Nabucco, ні його полегшена версія Nabucco West, адже комерційна сторона не виправдовувала себе. Детально поглянемо на проект Транскаспійського газопроводу. Про успішність цього проекту політики, журналісти, екологи можуть розповідати скільки завгодно.

Рис. 2. Схема запропонованого проекту Транскаспійського газопроводу

Джерело: <http://interfaxenergy.com/gasdaily/article/6708/ec-predicts-trans-caspian-pipeline-decision-by-june>

Проте, щоб проект перейшов зі стадії перемовин до стадії реалізації необхідною є комерційна привабливість, тобто рентабельність. Іншими словами, компанії, які вирішили вкласти інвестиції в цей проект мають запевнити своїх акціонерів в тому, що якщо ці мільярди будуть приносити їм такі ж самі дивіденди, як в аналогічних проектах в Африці чи Австралії. В протилежному випадку, чому інвестор має бути зацікавлений вкласти гроші на дно Каспію і не отримати прибутку. Якщо комерція не виправдовує себе, тоді на порядок денний виходять викладені вище пропозиції - ми пропонуємо Азербайджану та Туркменістану більш тісно співпрацювати в реалізації проекту Транскаспійського газопроводу. Іншими словами – інвестуйте державні гроші в цей комерційно не виправданий проект. Тоді наші компанії будуть отримувати туркменський газ за конкурентною ціною.

Відтак пройшло вже більше 9 місяців з того моменту як була прийнята Конвенція про статус Каспію, проте жодна європейська компанія не з'явилась в Ашгабаті і не висловила бажання уряду Туркменістану придбати хоча б 1 млрд. куб. м туркменського газу. Тобто цей проект на даний момент не знаходиться навіть

ще на рівні перемовин. Клієнтів на придбання туркменського газу немає. І це не пов'язано з відсутністю інфраструктури. Головне питання – туркменські родовища, які можуть стати ресурсною базою для заповнення Транскаспійського трубопроводу необхідними обсягами розташовані занадто далеко від Каспію – ближче до Афганістану на відстані близько 700 км. Саме тому Туркменістан збудував у 2015 році магістральний газопровід Схід-Захід до узбережжя Каспію.

Рис. 3. Маршрут трубопроводу Схід-Захід (Белек – Шатлик) компанії «Туркменгаз».

Джерело: <http://www.gasprocessingnews.com/columns/201602/boxscore-construction-analysis.aspx>

У ФОКУСІ: АЗЕРБАЙДЖАН ТА ГАЗОВІ МАРШРУТИ В ЄВРОПУ

Проте, для виведення даного трубопроводу на проектну потужність необхідно збудувати потужні компресорні станції, вартістю близько \$1 млрд. кожна, при цьому їх кількість невідома - вона буде залежати від обсягів законтрактowanego газу. Також слід взяти до уваги, що туркменський газ не найкращий за якістю. Перед закачуванням у трубопровід він потребує очищення від хімічних домішок – таке очищення потребує додаткових витрат.

Виникає ще один важливий нюанс. Всі вважають, що достатньо збудувати Транскаспійський газопровід і туркменський газ з'явиться на європейському ринку. Виникає закономірне питання куди в такому разі подінеться азербайджанський газ. Адже в Південному газовому коридорі ані на даний момент, ані в найближчі 10 років після розширення всі потужності заброньовані. Західним політикам мало відомо про численні багатомільярдні азербайджанські родовища які чекають на свій зірковий час.

Рис. 4. Опис інфраструктури родовища Шах-Деніз-2, Азербайджан

Джерело: <https://aea-al.org/natural-gas-from-shah-deniz-2-has-already-been-distributed-among-8-countries/>

Азербайджан з партнерами для виведення свого газу на європейські ринки вклали 40 млрд. дол. капітальних витрат. Навряд чи іноземні інвестори залучені до цих проектів будуть терпіти збитки лише за для того,

щоб хтось на Заході зміг отримувати більш дорогий туркменський газ. Це є головною причиною відсутності переговорів з офіційним Ашгабатом.

Тантелі ПАТУВУХЕРІ

Керівник бюро по Південній Азії

Центр глобалістики «Стратегія XXI»

Мадагаскар: президентські вибори-2018 під прицілом Росії

Russian interference in the election campaign in the Republic of Madagascar pursued two main tasks: to strengthen the geopolitical influence of Russia in contrast to the western countries, and to promote the business interests of Russian oligarchs. The aim of Russia - minerals and naval territory. To this end, Russia relies on the past ties of the Soviet Union, attempts to achieve a Western split on the basis of a geostrategic confrontation, in particular between France and the United States. It is not ashamed of bribing of politicians, exploiting existing socio-political hardships in the country.

Російське втручання у виборчу кампанію в Республіці Мадагаскар переслідувало дві основні задачі: посилити геополітичний вплив Росії на противагу західним країнам, і просувати бізнес-інтереси російських олігархів, які видаються за стратегічні інтереси російської держави. Під прицілом Росії - корисні копалини і військово-морська територія. З цією метою, Росія спирається на минулі зв'язки Радянського Союзу, намагається досягти розколу Заходу на базі геостратегічного протистояння, зокрема між Францією і США, не соромиться підкупу політиків, експлуатує наявні соціально-політичні негаразди в країні.

Для реалізації своєї стратегії, Росія використовує інструментарій військових найманців і приватних армій, послуги політтехнологів, широку мережу своїх міжнародних зв'язків і міжнародної агентури, офіційних військових і дипломатичних каналів, поєднання державних і бізнес інтересів, релігійно-культурну та історичну проблематику, а також інституційні та соціально - політичні слабкості країни як місця проведення операції.

Передісторія російської експансії

Ідея експансії в Африку для Росії не є новою. Сьогодні, вона це робить, спираючись на спадщину Радянського Союзу в регіоні. У порівнянні зі своїм комуністичним попередником, Росія, сьогодні, має сприятливі можливості:

- Росія вже не обмежена жорсткими ідеологічними рамками, і отже, дозволяє собі входити в ситуативний альянс зі всілякими рухами - від крайніх правих до крайніх лівих політичних сил, від традиціоналістських до сучасних релігійно-конфесійних організацій.

- РФ вже не обмежена культурологічними і технологічними можливостями комуністичного табору, а може оперувати досягненнями сучасної глобалізації. Росія, на відміну від СРСР, вже може пропонувати тверді міжнародні валюти (долар, євро та ін.) цим країнам, а не неліквідний «конвертований рубль» або бартерні схеми. Вона ж може скористатися наявними можливостями сучасного глобального ринку для ведення боротьби із західними конкурентами.

- Якщо раніше Радянському Союзу доводилося в Африці протистояти об'єднаному фронту Заходу і конкуруючому комуністичному Китаю, то сьогодні, ситуація перевернулася - роз'єднаному західному фронту протистоїть Росія, що наблизилась до Китаю.

- Якщо раніше СРСР міг дозволяти використовувати тільки перевірені державні структури, то сьогоднішня Росія може вдаватися до послуг як формальних, так і неконвенційних інститутів і каналів впливу, як державними, так і приватними або неідентифікованими агентами.

Таким чином, відносно покращена якість можливостей Росії, в порівнянні з Радянським Союзом, дозволяє їй більш ефективно вести свою політику в Африці, в порівнянні з минулим, не дивлячись на втрати обсягу і масштабу.

Республіка Мадагаскар, одна з тих країн, в яких Радянський Союз встиг пустити коріння в 70-ті роки XX століття. До цього на Мадагаскарі були розташовані військово-морська база Франції і американська станція космічного стеження. Острівна держава розташована на перехресті морських шляхів в Азію і на Близький Схід. Його стратегічне значення набуває ще більшого сенсу в світлі недавнього рішення міжнародного суду, який поставив під сумнів подальше базування основної військово-морської бази США в регіоні, на острові Дієго-Гарсія, на тлі загострення протистояння по всьому північному периметру Індійського Океану. Дана зона охоплює найбільш конфліктні стратегічні точки планети сьогодні - Іран, Пакистан, Індія, Південно-Китайське море, а також морські ворота на Аравійський півострів, на Близький Схід і Північну Африку, в Атлантичний і Тихий океани. Стратегічне значення острова також як основного супутника африканського континенту посилюється в зв'язку з поновленням геополітичної боротьби за чорний континент і новим наступом Росії і Китаю в колишні колоніальні володіння західних імперій.

Не випадково, президентські вибори в країні в кінці 2018 року, потім парламентські вибори початку 2019 року, стали об'єктом неприхованих інтересів Росії і основних геополітичних гравців. Вони не стали винятком з усієї географії втручання Росії у виборчі процеси різних країн світу.

Лідери президентських перегонів 2018 року

Практично всі основні геополітичні гравці мали свої ставки і союзників на цих виборах. Переможцем президентських виборів 2018 року на Мадагаскарі став 44-річний медіа-бізнесмен Андрі Радзуеліна, за якого у другому турі проголосувало 55% виборців. Його опонент Марк Равалуманана, «молочний мільйонер», набрав 44% голосів. На пост президента країни претендувало 36 кандидатів, серед яких 4 з 5 останніх президентів країни, а саме:

- Дідье Рацірака, капітан першого рангу, випускник французької військової академії, який вів країну по соціалістичному шляху під прапорами Чучхе (*північнокорейська ідеологія, проголошена Кім Ір Сеном у 1955 році*), Зеленої Книги і вчення марксизму-ленінізму.
- Марк Равалуманана, бізнесмен, само-

родок зі сфери сільського господарства, що орієнтується на ліберальну економіку, протестантську церкву і на зближення зі США і Британською співдружністю. Його «помаранчева революція» покінчила з правлінням Раціраки з подальшою його втечею у 2002 році. Равалуманана вважається головним фаворитом США на острові.

- Андрі Радзуеліна, бізнесмен зі сфери розваг, більш налаштований на просування інтересів Франції. Його молодіжний бунт призвів до повалення і втечі Равалуманана в 2009 році. В силу конституційних обмежень і засудження перевороту міжнародним співтовариством, проте, він не зміг зайняти тоді пост голови держави, обмежившись функцією лідера перехідного уряду.
- Ері Радзаунарімпіаніна, обраний президентом країни від табору Андрі Радзуеліна в 2014 році в результаті політики національного примирення, на якій наполягало міжнародне співтовариство. Два основних противника того часу - Радзуеліна і Равалуманана - були відсторонені від участі в президентських перегонах на умовах примирення.

Яблуко розбрату між Францією та США

За останні два десятиліття Мадагаскар пережив два народних повстання проти влади і одну громадянську війну. Одноосібному пануванню Франції в своїй колишній колонії прийшов кінець, коли в 1975 році влада на півострові перейшла в руки капітана першого рангу військово-морського флоту Дідье Рацірака. В цілому правління Раціраки влаштовувало одночасно Францію і СРСР. Капітан першого рангу військово-морських сил Мадагаскару був випускником французької військової академії, а за для утримання влади, він підтримував політичний альянс з прорадянськими силами. Рацірака, в одному зі своїх ранніх інтерв'ю не приховував, що домагався підтримки СРСР в своїй боротьбі на пост голови держави в 1975 році. Майбутній президент, в той час працював в дипломатичному представництві Мадагаскару у Франції, запросив через радянське посольство у Франції допомогу в завоюванні влади на «Червоному Острові». Слід при цьому за-

уважити, що Рацірака і його політична партія не була основним партнером СРСР на острові, оскільки там діяла вже прорадянська, прокомуністична партія з багаторічним досвідом боротьби проти Франції і Заходу. Проте, отримавши владу, партія Раціраки домоглася прихильності радянських керівників.

Цей політик був ідейним виконавцем невдалої концепції соціалістичної орієнтації Мадагаскару в період з 1975 по 2001 рік. Весь соціалістичний шлях зводився до низки антиімперіалістичних експериментів - в першу чергу до поширення ідей Чучхе, північнокорейського лідера Кім Ір Сена і Зеленої Книги Муаммара Каддафі, що конкурували на місці з ідеями Володимира Леніна і Мао Цзе Дуна. Правління Дідьє Рацірака закінчилося хаосом в 2002 році.

Драматургія 2002 року проходила не без зіткнення геополітичних інтересів. Відносини між Францією і США з приводу Мадагаскару особливо загострилися до 2002 року, в зв'язку з втручанням США в хід політичних процесів на півострові. Симпатія Америки до одного з кандидатів, головного претендента на президентство, Марка Равалуманана, вважалася вторгненням в вотчину колишньої метрополії - Франції. Одним з членів його передвиборного штабу став американський політтехнолог, колишній мер американського міста Балтімора Курт Шмоке (Kurt Schmoke), якого пов'язують з колишнім американським президентом Біллом Клінтоном. До того ж, після приходу до влади, Равалуманана проголосив курс на вихід з французької зони впливу, щоб приєднатися до Британської співдружності. Під його правлінням, англійська мова стала третьою офіційною мовою Мадагаскару в 2007 році, поряд з малагасійською і французькою мовами.

Президентські вибори 2002 року були схожими на вибори 2004 року в Україні, що завершилися Помаранчевою революцією. Марк Равалуманана йшов на вибори під помаранчевим кольором. Як і в Україні в 2004 році, легітимність результатів виборів виявилася під сумнівом. Але якщо в Україні погодилися на третій тур, то на Мадагаскарі, все закінчилося самопроголошенням Марка Равалуманана переможцем виборів і втечею поваленого президента Раціраки з країни. Таким чином, результат переходу влади вирішила «по-

маранчева революція». Але, на відміну від України після Помаранчевої революції, Мадагаскар не уникнув ні громадянської війни, ні силового реваншу прихильників колишньої метрополії. Дідьє Рацірака став одним з найбільш досвідчених претендентів на пост президента на виборах у листопаді 2018 року [1].

Правління Марка Равалуманана також закінчилося хаосом і громадянським протистоянням в 2009 році, в результаті якого він став другим президентом в історії Мадагаскару останнього десятиліття, вимушеним шукати притулок за кордоном. На цей раз повстання проти проамериканського президента стало схоже на реванш з боку профранцузьких сил. Однак, повстанці так і не отримали визнання міжнародного співтовариства, яке формально розцінило повалення і втечу Равалуманана як державний переворот.

Стабілізація ситуації в країні проходила під патронажем міжнародної спільноти. Двох головних супротивників - Равалуманану і Радзуеліну - закликали відмовитися від участі в президентських виборах, а політичним силам країни обіцяли допомогу і фінансування, в тому числі від МВФ, за умови початку мирного круглого столу в країні. Результатом всього процесу в 2014 році стало обрання більш поміркованого профранцузького кандидата з табору Радзуеліни на пост президента країни. Вибори 2018 року, практично, завершують цикл відкритого силового протистояння між різними загонами прозахідних рухів в країні - в першу чергу між силами, що орієнтуються на США і Францію.

Реальність російської загрози

Підсумки виборів 2018 року фактично зафіксували остаточне відновлення легітимності профранцузької влади в країні. Геополітична і релігійно-конфесійна загроза стала більш серйозним каталізатором нинішніх виборів, ніж взаємна неприязнь кандидатів, особливо, прозахідної орієнтації. З одного боку, останнім часом, Мадагаскар виявився під серйозною загрозою мирного захоплення влади проісламськими силами, фінансові можливості яких значно перевершують інших в одній з найбідніших держав світу. З іншого боку, на цей раз, прозахідні кандидати зіткнулися із загрозою переходу острова під російський вплив.

У ФОКУСІ: РОСІЙСЬКЕ ВТРУЧАННЯ У ВИБОРИ

Справа в тому, що, під кінець свого правління, чинний президент робив серйозний розворот і реверанс у бік Росії і домагався її підтримки на майбутніх виборах. У зв'язку з цим, різко активізувалися дипломатичні відносини між двома державами з кінця 2017 року. Це включало, в тому числі, призначення колишнього посла Мадагаскару в Москві міністром закордонних справ; візит делегації парламенту Мадагаскару в Москву в жовтні 2017; візит спецпредставника президента Росії з питань Близького Сходу

та Африки Михайла Богданова в Антананаріву на початку 2018; візит президента країни в Москву в березні 2018 року. А в жовтні 2018, безпосередньо, перед президентськими виборами, начальник Головного організаційно-мобілізаційного управління - заступник начальника Генерального штабу Збройних Сил Російської Федерації генерал-лейтенант Євген Бурдинський відвідав Республіку Мадагаскар з робочим візитом [2].

*Фото 1. Заступник начальника Генштабу ЗС РФ Євген Бурдинський на зустрічі в Мадагаскарі.
Джерело: сайт Міноборони РФ*

Підсумком візиту стало підписання угоди про військово-співробітництво між Росією і Мадагаскаром; через кілька тижнів після цього відбувся візит російського протичовнового корабля «Североморськ» в північний порт країни Анциранана - в минулому колишня військово-морська база Франції на Мадагаскарі. Крім стратегічного розташування острівної держави на перехресті морських шляхів через Індійський океан, на прицілі у Росії - корисні копалини острова, в тому числі нафта, алмази, золото та інші.

У 2018 році Равалуманана і Радзуеліна знову вийшли на старт президентської гонки. Марк Равалуманана представляв церкви протестантського (англо-германського) спрямування, а не католицького. Проте, їх протистояння, на цей раз проходило мирно. Більш того, на виборах, обидва кандидати фактично уклали договір про ненапад і виступили спільним фронтом проти чинного президента.

Згідно з інформацією ЗМІ, куратором мадагаскарського проекту в Росії був Євген Пригожин, відомий на прізвисько «Кухар Путіна». Про-

кремлівські російські політтехнологи і журналісти, що працюють на олігарха, були помічені на острові, замасковані під виглядом туристів. Російська участь в передвиборній кампанії полягала як в наданні фінансування на всіх етапах, так і в наданні організаційної та технічної допомоги. Росія розігрувала, як релігійну, так і антизахідну, в першу чергу антиамериканську карту. Серед таких інструментів, наприклад, - несанкціоновані демонстрації під антиколоніальними гаслами в столиці країни.

У деяких ЗМІ роблять спроби представити участь російських політтехнологів у виборах на острові як пробу пера, мовляв, Євген Пригожин відправив політтехнологів без досвіду польової роботи, не обстріляних ні в великих всеросійських кампаніях, ні тим більше в Африці, а тільки в російських провінціях. За даними російського видання «Проект», на президентських виборах Мадагаскару працювали більше двох десятків політтехнологів, серед яких - Максим Шугалей, Валерій Порубов, Володимир Фролов, Георгій Беліков [3].

Однак, інтерес до цих виборів був виявлений на найвищому рівні державної влади Росії. Про те, що персонально російський президент Володимир Путін проявляє неприхований інтерес до майбутніх президентських і парламентських виборів в острівній державі стало зрозуміло, коли просочилася інформація про його неофіційні зустрічі з колишнім президентом країни Дідье Раціракою під час Чемпіонату світу з футболу в липні 2018 року, за кілька місяців до президентських виборів [4]. Згідно з інформацією прес-служби Кремля, російський президент мав бесіду з Раціракою під час відвідування гала-концерту у Великому театрі в Москві. А в липні 2018 року, з колишнім президентом зустрічався міністр закордонних справ Росії Сергій Лавров [5]. При цьому, зустріч з опозиційним політиком відбулася вже після того, як кількома місяцями раніше, в березні 2018 року відбувся візит президента Мадагаскару Ері Радзаунаріампіаніна в Москву.

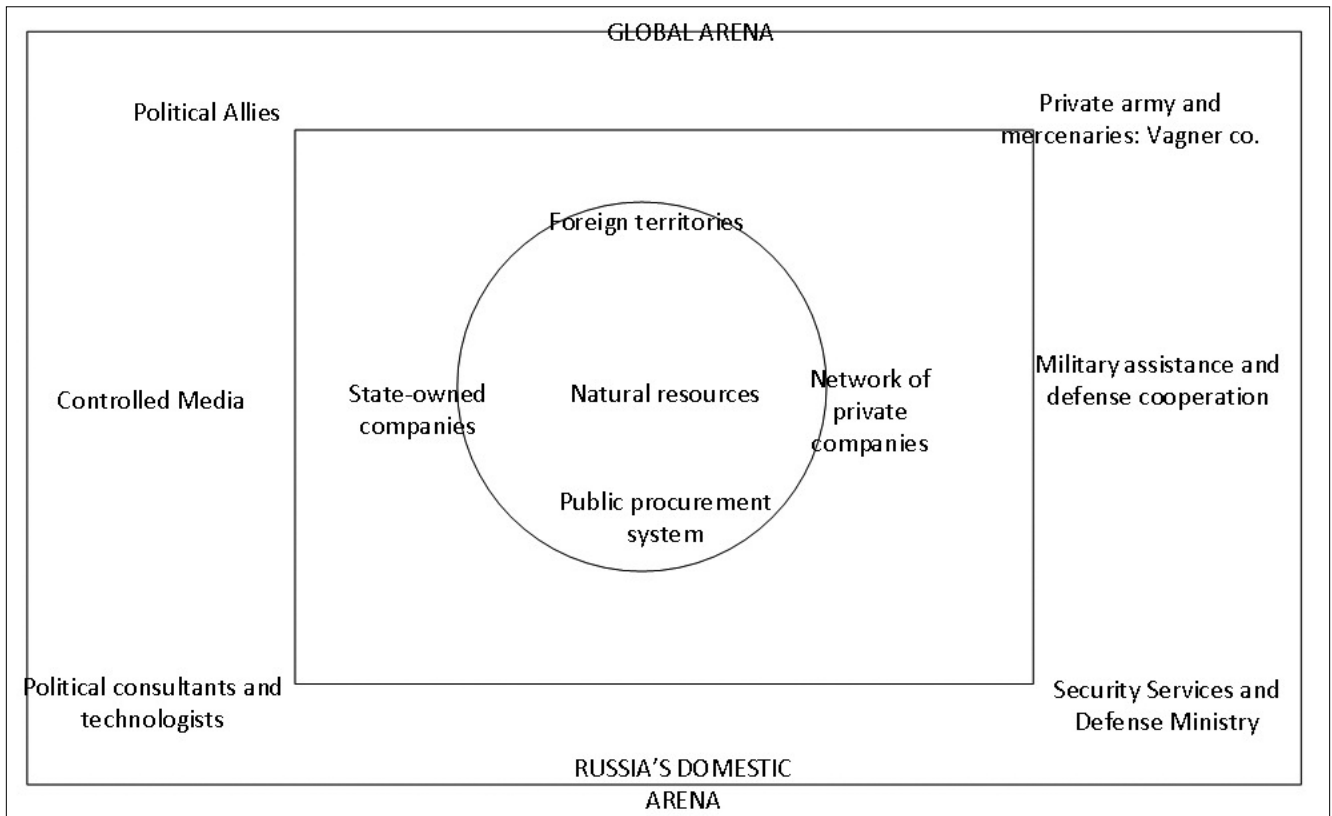
Російська компанія була забезпечена на високому рівні досить серйозною військово-політичною підтримкою. Безпеку політтехнологів забезпечувала група «Вагнер» в координації з групою військових радників з ФСБ і ГРУ. Їх су-

проводжувала група перекладачів, в тому числі військових. Пов'язане з підприємцем інформаційне агентство РІАФАН вело інформаційну кампанію проти кандидата, якого, на думку російських політиків, підтримували США.

Російські стратеги залучали широку мережу міжнародних ресурсів в цю кампанію. Зокрема, щоб пробудити населення проти Франції, в країну був спеціально організований візит антифранцузького активіста з Беніну. Такий хід говорить про продуману стратегію, що включає Мадагаскар в загальну африканську експансію Росії. У розслідуванні ВВС вказується на те, що сполучною ланкою між усіма африканськими проектами Росії виступає саме «Кухар Путіна». На острові його інтереси представляє компанія з видобутку хрому Ferrum Mining. Компанія розглядає можливість входження в золотодобувну галузь Мадагаскару. Малий дводвигуновий літак, бізнес-джет Hawker 800 з бортовим номером M-VITO, що належить афілійованій офшорній компанії Євгенія Пригожина Veratex Group, був ідентифікований на Мадагаскарі в розпал виборчої кампанії [6, 7].

Особливість участі Росії у виборах полягала в тому, що головного фаворита, союзника або ставленика Росії на цих виборах не було оголошено аж до завершення виборів. За даними британської телерадіокомпанії ВВС, Росія запропонувала фінансування щонайменше 6 кандидатам в президенти Мадагаскару з 36. Серед тих, які зізналися в спробах підкупу з боку Росії - колишній прем'єр-міністр Мадагаскару Жан Березікі і засновник Церкви Апокаліпсису пастор Андре Крістіан Мейлхол. Чутки про зв'язок цього пастора з Росією ходили на Мадагаскарі ще задовго до призначення самих виборів. Цікаво, що даний релігійний рух зовнішнє дуже сильно нагадує аналогічну організацію в Україні. З усіма кандидатами укладалася угода про те, що вони знімуть свою кандидатуру на користь того кандидата, якого визначить Кремль на більш просунутому етапі кампанії. Таким чином, фактично, трималась потай особа передбачуваного головного виборчого джокера Росії. Таке таїнство, швидше за все, продиктовано небажанням висвітлити кандидата і приберегти його від вогню основних спонсорів півострова на ранньому етапі виборчої кампанії.

Алгоритм спецоперації Росії по втручання у політичні процеси інших країн

Наявна інформація, в цілому, говорить про те, що росіяни спочатку орієнтувалися саме на табір майбутнього президента Радзуеліна, який частково включає вже колишнього президента Ері Радзаунарімампіаніна. Кандидати, що програли говорять про перемиканні підтримки Росії на майбутнього переможця виборів Андрі Радзуеліну на останніх етапах виборчих перегонів. Вказують на ряд непрямих фактів, в тому числі перехід російського найманого охоронця на службу до майбутнього президента. Непрямим доказом симпатії Росії до нинішнього президента також служить зазначена кампанія проти головного опонента Радзуеліни в російських засобах масової інформації. Інформаційна кампанія російського інформаційного агентства РІАФАН, пов'язаного з Пригожиним, була спрямована на підтримку Радзуеліни. Йдеться, в першу чергу, про розігрування карти про зв'язки Равалуманана з американцями.

Таким чином, втручання Росії у виборчу кампанію острова Мадагаскар практично було витримано в стилі спецоперацій секретних служб. Складові частини і хід операції тримали в таємниці, з використанням маскування і відволікаючих маневрів. Були задіяні як прямі військові ресурси, так і дипломатичні і цивільні канали впливу. Для забезпечення операції були докладені зусилля для отримання певної міжнародної підтримки. Росія, при цьому, скористалася роз'єднаністю місцевої еліти і головних геостратегічних партнерів острова. Втручання у вибори на Мадагаскарі стало частиною всієї африканської експансії Росії, яка набирала обертів останнім часом, і яка фактично була реалізацією стратегії використання ресурсів державної машини Росії для просування спільних інтересів корумпованої бюрократії та олігархії.

Список використаних джерел:

1. Enrique Refoyo. Madagascar's post-election riots reek of color revolution. World. October 1, 2019. Available at: <https://uwidata.com/1602-madagascars-post-election-riots-reek-of-color-revolution/>
2. Начальник Главного организационно-мобилизационного управления посетил Республику Мадагаскар. Официальный сайт министерства обороны РФ. 5 октября, 2018. Электронный ресурс: https://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12198574@egNews.
3. Политтехнологи и наемники «повара Путина» Евгения Пригожина провалили миссию на Мадагаскаре. Компромат первый по компромату. 14 березня 2019. Электронный ресурс: https://kompromat1.news/articles/111648polittehnologi_i_naemniki_povara_putina_evgenija_prigozhina_provalili_missiju_na_madagaskare
4. Гала-концерт в преддверии финала чемпионата мира по футболу. Официальный сайт Президента РФ. 15 липня 2018 р. Электронный ресурс: <http://kremlin.ru/events/president/news/58001>
5. О встрече Министра иностранных дел России С.В.Лаврова с бывшим Президентом Мадагаскара Д.Рациракой. Официальный сайт Министерства иностранных дел Российской Федерации. 13 липня 2018 р. Электронный ресурс: http://www.mid.ru/web/guest/meropriyatiya_s_uchastiem_ministra/-/asset_publisher/xK1BhB2bUjd3/content/id/3294772
6. Илья Рождественский, Роман Баданин. Шеф и повар. Часть первая. Расследование о том, как Евгений Пригожин возглавил российское наступление в Африке. Проект. 13 марта 2019 Электронный ресурс: https://www.proekt.media/investigation/prigozhin-afrika/?utm_source=tlgrm&utm_medium=chnl&utm_campaign=mdgskr
7. Михаил Маглов, Тимур Олевский, Дмитрий Трещанин. Империя Пригожина: от котлетки в столовой до наемников в центральной африке. - 26 февраля 2019 года. – Электронный ресурс: <https://www.currenttime.tv/a/yevgeny-prigozhin-investigation/29789928.html>

Росія розглядає можливості приєднання до залізничного сполучення Баку-Тбілісі-Карс через Південний Кавказ

The Jamestown Foundation, Eurasia Daily Monitor

Азад Гарібов (Azad Garibov)

16 травня, 2019

<https://jamestown.org/program/russia-eyes-joining-btk-railway-across-south-caucasus/>

Представники турецьких, азербайджанських і російських залізниць підписали в Анкарі 6 травня 2019 р. меморандум про співпрацю, щоб використати потенціал залізничного маршруту Баку – Тбілісі – Карс (БТК) і збільшити обсяг вантажів, що перевозяться по ньому. «Тристороннє співробітництво сприятиме експлуатації залізниці БТК і забезпечить прохід вантажів з Росії через Кавказ і Анатолію», - зазначається в заяві, опублікованій на офіційному сайті «Азербайджанської залізниці». За даними «Російської залізниці», угода має тісно пов'язати Транссибірську залізницю з БТК, за рахунок чого остання отримає доступ до східних портів Росії.

Перед підписанням меморандуму в Анкарі, Олег Белозеров, генеральний директор Російської залізниці, здійснив візит в Баку, де зустрівся з президентом Азербайджану Ільхамом Алієвим та головою Азербайджанської залізниці Джавідом Гурбановим. Сторони обговорили імплементацію проекту Міжнародного транспортного коридору Північ-Південь (до якого входить Іран) та перспективи приєднання Росії до проекту БТК. Белозеровим було зазначено в Баку, що в першому кварталі 2019, обсяг вантажоперевезень між залізницями Азербайджану та Росії збільшився на 25%, а Росія готова забезпечити відповідний вантажопотік для БТК для використання проекту на повну потужність. Він також запропонував запустити на регулярній основі контейнерні перевезення з Китаю в Азербайджан через ТрансСиб і створити розподільний хаб в Баку. Російські та азербайджанські високопосадовці підписали меморандум про співпрацю з метою збільшення вантажопотоку по транспортному коридору Північ-Південь та за напрямком Росія-Азербайджан-Туреччина, використовуючи інфраструктуру БТК.

Туреччина є найбільшим ринком для російської сталі, річний імпорт складає 5-6 млн. тон. Окрім сталі в Туреччину з Росії експортується вугілля, зернові та добрива. Донедавна, перевезення цих товарів та торгові відносини Росії з деякими іншими країнами Південно-Східної Європи здійснювалось через територію України. **Війна Росії з Україною обмежила трафік товарів через Україну. Наразі Росія шукає нові обхідні маршрути.** Мамука Бахтадзе, прем'єр-міністр Грузії, однієї з трьох ключових країн партнерів БТК, розкритикував російсько-азербайджансько-турецьку угоду. Грузинська сторона вказала на те, що для приєднання третіх сторін до тристороннього проекту залізниці БТК, необхідна була згода всіх учасників проекту. Тим не менше, грузинська реакція не означає заборону на перевезення російських товарів через територію Грузії. Більше того, Грузія вже відіграє роль ключового транзитного коридору для російської торгівлі з Вірменією. Скоріше реакцію Грузії слід розглядати як невдоволення відстороненням в процесі прийняття важливих рішень по проекту, проте вона зацікавлена в будівництві нової станції примикання. В цілому, вантажопотік з Росії може допомогти використовувати на повну потужність БТК, який на першій стадії може сягнути 5-6 млн тон. Також, це допоможе використовувати БТК та ТрансСиб як взаємодоповнюючі для доставки російських товарів в Туреччину та Південно-Східну Європу.

Росія намагається загальмувати проект глибоководного порту Анаклія

The Jamestown Foundation

Гіоргі Менабде (Giorgi Menabde)

May 20, 2019

<https://jamestown.org/program/russia-tries-to-bog-down-the-anaklia-deep-sea-port-project/>

6 травня, представники Туреччини, Азербайджану та Росії зустрілись в Анкарі і підписали спільний меморандум щодо суттєвої трансформації проекту залізничного сполучення Баку-Тбілісі-Карс. Грузинська сторона чітко продемонструвала своє невдоволення ініціативою, яка була підписана без згоди Грузії. Це не

одиничний приклад, коли Москва намагається вплинути на стратегічно важливий інфраструктурний проект на Південному Кавказі, задля того щоб посварити між собою його учасників або ж загальмувати реалізацію ініціативи. Іншим проектом, що потрапив у поле зору Москви є проект глибоководного порту Анаклія на чорноморському узбережжі Грузії.

Ідею будівництва нового порту на Чорному морі, здатного приймати великі вантажні судна, вперше висунув в 2012 році тогочасний президент Грузії Михайло Саакашвілі. Згідно з проектом, до 2030 року порт зможе приймати 100 млн. тон вантажів на рік. Саакашвілі був упевнений, що нові портові споруди перетворять сусіднє місто Лазіка (поблизу де-факто кордону з окупованою Абхазією) в кавказький Сінгапур або ж Гонконг, і сам по собі великий порт перетвориться на найважливіший хаб транспортного сполучення Схід-Захід, поєднавши Китай з Європою.

У 2016 році, консорціум порту Анаклія, на чолі з TBC Holding Ltd (включно з TBC Bank Group), виграли державний тендер на будівництво порту та підписали угоду з урядом. Консорціум Анаклія почав роботи з будівництва, однак швидко проект зіштовхнувся з серйозними проблемами. Члени уряду Грузії висловили зростаючий скептицизм щодо життєздатності проекту, попри попередню підтримку. З червня 2018 року чотири державні структури одночасно розпочали перевірки засновника TBC Bank Group Мамуки Хазарадзе, який донедавна очолював наглядову раду банку. У січні 2019-го Генеральна прокуратура Грузії оголосила Хазарадзе підозру у відмиванні грошей, внаслідок чого він був змушений покинути пост. Міністр інфраструктури Грузії Майя Цкітішвілі два місяці тому зазначала, що консорціум «Анаклія» відчував брак фінансування на рівні \$2,5 млрд. ще задовго до початку розслідування.

Багато експертів в Тбілісі висловлюють сумніви, що виключно комерційні проблеми стали на заваді реалізації проекту. Тим більше, розслідування проти Хазарадзе співпало у часі з попередніми російськими спробами втрутитися у будівництво порту. Деякі члени грузинської опозиції і сам Хазарадзе запевняють, що при-

чиною абсурдного переслідування могло стати бажання Бідзини Іванішвілі створити проблеми в реалізації важливого проекту, який виступає подразником для Росії. Віце-президент грузинського відділення Atlantic Council Бату Кателія, вважає що Росія зацікавлена або в повній блокаді порту або принаймні у зменшенні стратегічної важливості через опосередкований контроль: «Цього можна досягти лише за умови, якщо грузинський уряд буде достатньо слабкий щоб протистояти російському тиску... Глибоководний порт Анаклія – це стратегічний економічний проект зі значними безпековими наслідками не лише для Грузії, а й для регіону в цілому. Ідея та концепція виникли у 2003 році, коли Грузія лише розпочинала свій шлях європейської та євро-атлантичної інтеграції, відтак візія проекту відповідає західній стратегії Грузії. На думку експерта, останні кроки уряду Грузії чітко продемонстрували зацікавленість в тому, щоб усунути консорціум від реалізації проекту, також чітко прослідковується медійна кампанія на проурядових ресурсах. На думку експерта, більш глибокий задум тут полягає в перешкоджанні подальшій інтеграції Грузії в євро-атлантичні та військові структури. Стратегічно важлива логістична інфраструктура така як порт Анаклія, поза своєю комерційною функцією має ще й військове значення, адже потенційно могла б бути задіяна у збільшенні військової присутності США або НАТО в регіоні. «Після окупації та анексії грузинських та українських територій та перекидання військових підрозділів на Близький Схід, стратегія Росії з обмеження та заборони доступу та маневру (A2AD) включає розвиток військової інфраструктури на цих територіях, зокрема мова йде про 7-му російську військову базу Гудаута та порт Очамчіра в окупованій Абхазії».

Грузинський уряд відкидає усі звинувачення у навмисній блокаді проекту за наказом Москви, і поки що чіткі докази відсутні. Тим не менше, очевидним є протиріччя між офіційною риторикою та діями уряду стосовно порту, що може пояснюватися нездоровим інтересом до проекту Бідзини Іванішвілі, якого можна назвати неформальним очільником Грузії, а також впливом який може мати Росія на персональні рішення окремих осіб.

Ігри навколо природного газу Чорного моря: палиця в колесі проекту трубопроводу BRUA

Нолан Тейсен і Джон Шабо

Atlantic Council,

29 березня 2019

<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/energysource/black-sea-natural-gas-games-a-fork-in-the-road-for-the-brua-pipeline-project>

З відкриттям у 2012 році покладів природного газу на румунському шельфі Чорного моря з'явилися великі сподівання на джерело дешевого газу власного видобутку для Центральної та Південно-Східної Європи. Видобуток мали проводити ExxonMobil та OMV Petrom, а проєкт трубопроводу Болгарія-Румунія-Угорщина-Австрія (BRUA), формально задуманий у 2016 році, мав забезпечити постачання 4,4 млрд. куб. м. газу на рік до хабу в австрійському Баумгартені. Європейська комісія надала пріоритетності реалізації BRUA і виділила на це кошти. Крім того, за задумом, проєкт мав стати стимулом для Румунії та Болгарії продовжувати зусилля з лібералізації енергетичного ринку. Попри позитивні сподівання зацікавлених сторін, що задіяні у реалізації проєкту, BRUA опинився на геополітичному перехресті інтересів американських провідних компаній, австрійського нафтогазового мейджора та угорського прем'єр-міністра В. Орбана, який проводив підкилимні газові переговори з Путіним. Все це призвело до призупинення реалізації проєкту за первинним маршрутом, і не зрозуміло чи залучені сторони зможуть знайти спільний знаменник. Плани ExxonMobil розпочати поставки природного газу з шельфу Чорного моря в Центральну Європу були на початку сповільненні неквапливим підходом Румунії і неспроможністю просунути в імплементації всеохоплюючої реформи енергетичного законодавства. По іншому подивитися на ситуацію компанію ExxonMobil змусив раптовий вихід угорського оператора газотранспортної системи FGSZ Földgázszállító з проєкту двоспрямованого сполучного трубопроводу Угорщина – Австрія (HUAT). Угорський регулятор МЕКН зупинив проєкт на етапі успішного проведення процедури Open Season шляхом відхилення економічного обґрунтування проєкту.

МЕКН обґрунтував своє рішення натиснути на FGSZ задля виходу з проєкту HUAT послав-

шись на те, що інвестиційні витрати були занадто високими в порівнянні з альтернативною пропозицією, яка може забезпечити транзит обсягів недовантаженим угорсько-словацьким інтерконектором через Словаччину до австрійського Баумгартена – HUSKAT. Невипадково цей маршрут виявляється вельми вигідним для зацікавлених сторін з угорського боку, а уряд Угорщини наблизився ближче до амбіційної мети перетворитися на газовий хаб.

Більш широкі геополітичні наслідки

Проєкт HUSKAT надав Угорщині можливість розширити свій регіональний вплив, тим не менше якщо Будапешт буде занадто сміливо просуватися проти волі інших зацікавлених сторін в регіоні це буде загрожувати повним призупиненням проєкту та може підірвати будь-які стратегічні надбання. В діях Угорщини чітко прослідковуються мотиви Москви. На даний момент, головним завданням «Газпрому» в Європі є реалізація «Північного потоку-2». Румунський природний газ конкурентний російському природному газу, який може потрапити в Європу через «Турецький потік» та Південний газовий коридор. Приятельські відносини між угорським прем'єр-міністром Орбаном та Путіним представляють собою можливості для саботажу альтернативних маршрутів, включно з BRUA. Пряме залучення ExxonMobil в проєкт BRUA надає можливості США впливати на перебіг подій. Чітка позиція щодо доцільності реалізації проєкту та фасилітаційна дипломатія за для розвитку проєкту показує інтерес США до енергетичної безпеки регіону. Останні візити держсекретаря США Майка Помпео та міністра енергетики Ріка Пері підкреслили цей інтерес.

Коментар The Polish Institute of International Affairs (PISM): Нова доктрина енергетичної безпеки Росії

20 травня 2019 р.,

Якуб Бенедичак, Бартош Белицук

<http://www.pism.pl/publications/spotlight/no-25-2019>

13 травня президент Російської Федерації підписав і оприлюднив «Доктрину енергетичної безпеки Російської Федерації», яка замінила попередній документ, що існував з 2012 року. З моменту прийняття попередньої доктрини, на

енергетичних ринках та міжнародній арені відбулися значні зміни, зокрема: розвиток сланцевої промисловості в США, зниження цін на сировинні товари, розвиток галузі СПГ, збільшення частки відновлювальних джерел енергії в енергобалансі країн та зміни кліматичної політики, міжнародні санкції проти Росії. **Публікація нової доктрини є сигналом, надісланим НАТО і ЄС, що Росія сприймає їхні дії в енергетичній сфері як недружні для себе.**

У чому суть доктрини енергетичної безпеки Росії?

Доктрина визначає загрози і виклики для безпеки російського паливно-енергетичного комплексу, а також цілі і завдання державних органів, які мають забезпечити цю безпеку. Вона носить загальний характер, в основному стосується внутрішніх питань. Як і в стратегії національної та економічної безпеки, **співпраця з країнами Азії розглядається як можливість для Росії, а політика ЄС і НАТО як джерело загроз**, хоча в 2018 році близько 74% російського газу і близько 41% нафти експортувались в країни ЄС.

Як Росія сприймає загрози з боку країн ЄС і НАТО?

У документі чітко не згадуються НАТО і ЄС, але деякі його положення повинні бути чітко інтерпретовані як посилення на їх дії. **Доктрина визначає однією з головних загроз спробу завдати удару паливно-енергетичному сектору РФ за допомогою санкцій. З поміж іншого, загрозою ідентифікується "дискримінація" російських компаній через регуляторні та правові зміни, - тут прослідковується критика з боку РФ щодо доповнень до Газової директиви ЄС.** За даними російської влади, дискримінація російських компаній також здійснюється під приводом політики диверсифікації. Таким чином, доктрина підтверджує гостроту санкцій для енергетичного сектору Російської Федерації.

Доктрина представляє неоднозначну позицію щодо монополій, це може вказувати на лобіювання корпорацій та впливових силових еліт скасування монополії «Газпрому» на експорт газу через газопровідні потужності або доступ

інших компаній до арктичного шельфу. Згадується, у свою чергу, неефективність корпорацій у своєчасному виявленні можливої дискримінації з боку інших країн та пов'язаних з ними осіб. Це може бути сигналом для «незалежних» російських компаній щодо вживання більш активних заходів з метою обходу санкцій

Які напрями міжнародної співпраці відображені у доктрині?

Документ відображає російський «поворот до Азії» після анексії Криму. Окрім ЄС у контексті співпраці, він передбачає поглиблення інтеграції СНД та Євразійського економічного союзу, працюючи над створенням спільного ринку та енергетичної політики. Доктрина також постулює більш тісні енергетичні зв'язки з країнами БРІКС і Шанхайською організацією співпраці (хоча реальна торгівля стосується лише Китаю). Крім того, він передбачає співпрацю з членами ОПЕК та Форумом експортерів газу, що доводить, що Росія хоче зберегти високі ціни на сировину.

Що означає доктрина для Польщі та її союзників?

Доктрина ілюструє негативне ставлення Російської Федерації до політики диверсифікації постачання сировини. Положення доктрини вказують на ефективність санкцій, особливо в сфері технологій. Це означає, що вони повинні бути збережені, а в разі подальшого порушення Російською Федерацією міжнародного права – посилені. Загроза "несанкціонованого відбору сировини" транзитними країнами, зазначена в документі, може вказувати на збереження готовності провокувати енергетичні кризи, наприклад, в Білорусі.

Центр аналізу європейської політики (СЕРА) пам'ятає Крим

П'ять років після захоплення Криму "зеленими чоловічками"

27 лютого 2019 р.

<https://www.cepa.org/remembering-crimea>

Центр аналізу європейської політики згадує п'яту річницю нелегальної анексії Криму в

пам'ять про жертв російсько-української війни та солідарний з боротьбою України встановити мирне та квітуче європейське майбутнє.

СЕРА пам'ятає як 27 лютого, 2014 р. російські війська без знаків розрізнення – маленькі зелені чоловічки – нелегально захопили парламент Криму - невід'ємну частину України – і інші стратегічні міста на півострові. Протягом місяця, Москва встановила проросійський уряд, провела незаконний референдум щодо статусу Криму і формально приєднала територію як два нових суб'єкти Російської Федерації. Ці дії порушили рамки історичних домовленостей, які гарантували мир в Європі протягом двох десятиліть і показали чого варті російські обіцянки ніколи не захоплювати українські території, порушувати українські кордони або ж втручатися в справи України шляхом сили. До цих домовленостей відносяться Будапештський меморандум (1994), Акт ООН А/49/765 (1994), Основоположний акт НАТО-Росія від 1997 року, Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією від 1997 року. Разом ці угоди сприяли відмові України від її ядерного потенціалу, розширенню НАТО на схід, і найбільшому часовому відтинку спокою в Європі з часів Французької революції. Захоплення Путіним Криму стало вже другою спробою за останні десять років перекроїти карту Європи – першим було коротка і кровопролитна війна в Грузії у 2008 році.

З того часу, Кремль просунувся набагато далі: розв'язав війну у східній Україні з використанням проплачених найманців та за підтримки регулярної армії, провів мілітаризацію Криму та Чорного моря, поставив під загрозу свободу судноплавства українських суден в міжнародних водах Азовського моря та Керченської протоки, атакував українські кораблі та взяв у заручники 24 українських моряки. Ініціативи зі встановлення миру в поєднанні із західними санкціями не мали успіху.

Від подій лютого 2014 року Україна суттєво постраждала. Людські втрати становили 13 тис. осіб, включно з 3 300 цивільних. Близько 30 тис. осіб було поранено і 1,5 млн. переміщено. Війна стала тестом на міцність української єдності та рішучості. Захід продовжив режим санкцій проти Росії і проводив спроби здій-

снювати тиск на Кремль задля досягнення угод щодо суверенітету та територіальної цілісності України, проте війна продовжується.

В цю похмуру річницю, СЕРА повторює заклик підвищити ціну агресії для Росії. СЕРА також відзначає позитивні зрушення. Криза наелектризувала українське почуття державності, попри тривалу корупцію та слабе верховенство права. Економіка України потроху зростає. Українські військові, хоча все ще не з такою розвиненою армією як у Росії, довели, що можуть бути відважною та ефективною силою. Українське суспільство більш активно, ніж будь-коли до цього, виступає за глибшу інтеграцію з Заходом. Тим часом війна надала додаткового імпульсу НАТО та розвіяла ілюзії щодо стратегічних задумів Росії.

Наостанок, СЕРА дивиться уперед. 31 березня українці підуть обирати нового президента, а Захід буде святкувати прояв демократії в умовах внутрішніх викликів та російського реваншизму.

СЕРА пам'ятає.

СЕРА на боці українського народу.

США гарантуватиме свободу судноплавства в Арктиці та Чорному морі
Mil.In.Ua

https://mil.in.ua/ssha-garantuvatyime-svobodu-sudnoplavstva-v-arktyczy-ta-chornomu-mori/amp/?fbclid=IwAR0jniGxRz3OWJOMGWy2nJ0cIqhmGPdleVUkIxWR0SvZXos5i4gCTM_tCCw

Командувач ВМС США у Європі та Африці адмірал флоту США Джеймс Фогго прокоментував заходи Росії щодо мілітаризації Арктики, та порівняв це зі свободою судноплавства у Чорному морі. Здатність Росії здійснювати військові операції у Північній Атлантиці зростає, і США ретельно стежитимуть за її діями. Також ВМС США виступатимуть гарантом мирного проходження морських суден Північним морським шляхом так само, як вони вже виступають гарантом мирного проходження суден у Чорному та Південно-Китайському морях. “Тренд до потепління викликав інтерес — і не лише з боку арктичних держав — у щедрих природних багатствах Арктики та можливих водних транспортних шляхах”, — відзначив адмірал ВМС США. За словами військового,

Росія вже відновила експлуатацію 7 колишніх радянських військових баз за Полярним колом та побудували нові бази, включно з базою “Північний Клевер” на острові Котельний, та базою “Арктичний трилисник” на острові Земля Олександри, що в архіпелазі Землі Франца-Йосифа. “Покращена здатність Росії здійснювати військові операції у регіоні від Північного морського шляху до [Північно-Західного] проходу між Гренландією та Ісландією, Ісландією та Британськими островами (GIUK Gap) потребує нашої особливої уваги”. За словами адмірала ВМС США, необхідність уважно стежити за військовим посиленням Росії на Півночі накладається на попередні “агресивні дії Росії у Чорному морі та у Східному Середземномор’ї”. Фогго нагадав, що Росія вдавалась до глушіння сигналу GPS під час проведення навчань НАТО у Норвегії Trident Juncture наприкінці минулого року. Командувач ВМС США у Європі та Африці наголосив, що ВМС США виступатимуть гарантом миру та стабільності в Арктичному регіоні з огляду на заяви Росії останнього часу.

“Нещодавно уряд Росії оголосив про зміну політики з наміром вимагати у закордонних урядів за 45 днів наперед повідомляти про проходження суверенних кораблів вздовж Північного морського шляху, який поєднує Кольський півострів з Беринговою протокою. Новий закон вимагає присутності російських лоцманів на

закордонних військових кораблях та надання інформації про судна, що очевидно є порушенням суверенного імунітету. Росія також відзначила, що може з будь-якої причини відмовити у праві на мирний прохід, та погрожувала потопити будь-яке судно, яке не виконає російські вимоги під час проходження Північним морським шляхом”, — розповів Фогго, який назвав ці вимоги такими, що не відповідають міжнародному праву. За словами Фогго, ВМС США виступатимуть гарантом дотримання міжнародних угод щодо судноплавства.

“Ми гарантуємо свободу судноплавства усіх націй, незалежно від того, про який морський басейн йдеться: Південно-Китайське море, Чорне море, чи Арктичний океан, чи деінде. Якщо Росія спробує наполягати на здійсненні заходів за межами дозволеного Міжнародним морським правом, вона може створити небезпечний прецедент для усієї міжнародної спільноти: що потужні прибережні держави можуть, коли їм заманеться, вносити зміни до Міжнародного морського права, у власних інтересах, спираючись на зброю, яка дозволяє запроваджувати таку їхню політику”, — розповів адмірал ВМС США.

Адмірал США також звернув увагу на те, що Китай офіційно декларує зацікавленість в освоєнні північних морських шляхів.

Оксана ЛЕСНЯК

*Керівник Бюро журналу по Східній Азії
Шанхай, КНР*

Космічний Шовковий Шлях Китаю

On March 26, 2019, at a meeting of the US National Space Council, Vice President Mike Pence announced that the United States is about to disembark its astronauts on the moon by 2024, four years earlier than planned. According to Pence, it is not only about economic and security considerations, but above all about the rules and values that will be set by the country that is the first to master the near-Earth space. Prior to that, Pence called China and Russia the main rivals in the new space race, citing a report from the Defense Intelligence Agency of the US Department of Defense. Meanwhile, China is embodying its program of conquering outer space.

26 березня 2019 року, на зустрічі Національної космічної ради США віце-президент Майк Пенс оголосив, що Сполучені Штати збираються відрядити своїх астронавтів на Місяць до 2024 року, на чотири роки раніше, ніж планувалося. За словами Пенса, йдеться не лише про економічні та безпекові міркування, а насамперед про правила та цінності, які встановить та країна, яка першою опанує навколоземний простір. Перед цим Пенс назвав Китай та Росію головними суперниками у нових космічних змаганнях, посиляючись на звіт Оборонної розвідувальної агенції Міністерства оборони США. Тим часом, Китай втілює свою програму підкорення космосу.

2015 року китайський уряд оголосив полярні регіони, океанське дно та навколоземний простір “новими стратегічними кордонами”. Це стратегічно важливі сфери, на які Китай спиратиметься аби стати глобальною державою. У 2021 році Комуністична партія Китаю відзначатиме 100-річчя свого заснування. До того часу Китай планує стати “помірно заможним

суспільством” та збільшити ВВП на душу населення до понад десяти тисяч доларів. До ста років від дня народження Китайської Народної Республіки у 2049 році, уряд планує перетворити Китай на “цілком розвинену, багату і потужну націю”, котра передуватиме в освоєнні космосу, в галузі штучного інтелекту та інноваціях. Президент Сі Цзіньпін зауважив, що китайська космічна програма відіграє важливу роль у досягненні цих етапних цілей. Китайські ЗМІ називають “космічну мрію” кроком на шляху до “оновлення нації”.

В той час, як NASA працює над дослідженням космосу та науковими космічними польотами, китайська космічна програма націлена на довгострокове створення багатства для китайської держави за допомогою створюваної космічної індустрії. Обсяг світової космічної економіки на сьогодні становить \$350 мільярдів і, за оцінками, складатиме \$2,7 трильйонів до 2040 року. До цього слід додати значний економічний потенціал майбутнього видобування мінеральних ресурсів у космосі. Науковці припускають, що невеликий астероїд (200 метрів завдовжки), багатий на платину може вартувати \$30 мільярдів.

Згідно з Білою книгою Китаю про розвиток космічної галузі, оприлюдненої 2016 року, китайська космічна програма є важливою частиною стратегії розвитку та національного економічного оновлення КНР. Як підкреслив Сі Цзіньпін у розмові з китайськими тайконавтами, які перебували на борту космічної станції Tiangong-1, “мрія про космос є частиною мрії зробити Китай сильнішим”. Китай посідає друге місце у світі після США за обсягами видатків на розвиток космічних технологій.

Країни, які інвестують у розвиток космічної галузі зазвичай роблять це з трьох причин: для військових потреб, для демонстрації власної

сили та для пошуку досі неосвоєних природних ресурсів. Китайська космічна програма значною мірою орієнтована на підсилення військової потуги КНР. Розвиваючи спроможність запускати важчі ракети, Китай зможе виводити на орбіту дедалі важчі супутники та орбітальні станції. Подібним чином, розвиток супутникових технологій допоможе Китаю “вигравати інформатизовані локальні війни” — регіональні конфлікти, в яких буде залучено далекодійну, точну, безпілотну зброю та техніку, а вирішальна боротьба відбуватиметься в космічному та кібер-просторі за допомогою інформаційних технологій. Так само, завдяки супутниковій навігаційній системі «BeiDou», китайські ракетні удари стануть точнішими. Понад те, системи протикосмічної оборони дають Китаю важливі асиметричні переваги над США у разі військового конфлікту в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Китайці пам’ятають про “сто років національного приниження”, причиною яких вони називають небажання цінського уряду запозичувати нові західні технології. Відповідно, Китай розглядає технологічні досягнення як важливі символи національної міцності. Пілотований космічний політ, будівництво орбітальної станції, програма дослідження Місяця демонструють статус Китаю як великої держави і вдома, і за кордоном.

За прогнозами, до 2050 року Китай стане найбільшою економікою світу. Науковці передбачають, що нафта та газ виснажаться до 2060 року. Відповідно, крім пошуку нових родовищ на континентах, зокрема в Антарктиді, Китай інвестує в освоєння космосу. Успішна посадка місяцехода «Чан’е-4» на зворотньому боці Місяця запустила четверту фазу китайської програми дослідження Місяця, в планах якої є посадка зондів на обох полюсах Місяця та розгортання місячної бази до 2036 року. До кінця 2019 року «Чан’е-5» вирушить на Місяць за зразками ґрунту, далі «Чан’е-6» та «Чан’е-7» досліджуватимуть Південний полюс Місяця, «Чан’е-8» випробує ключові технології, зокрема 3D-друк та підготує основу для будівництва наукової бази. Оуян Дзіюань, чільний науковець китайської місячної програми стверджу-

вав у 2002 році: “Місяць може стати новим колосальним постачальником енергії та ресурсів для людства... Хто перший підкорить Місяць, виграє найбільше.”

За оцінками дослідників, на поверхні Місяця є такі речовини як торій, магній, платина, титаній, кремній, вода (лід), алюміній та залізна руда. Китай планує збудувати на Місяці базу для добування корисних копалин з астероїдів, дослідження глибокого космосу та використання місячних ресурсів.

Важливою частиною китайської космічної програми є розроблення космічної орбітальної геліоенергетичної системи (КоГЕС). Згідно з планами, Китайська академія космічних технологій (КАКТ) завершить випробування на промисловому рівні (спорудження супутника на орбіті та бездротове передавання енергії) у 2020 році. У 2025 році КАКТ проведе першу демонстрацію орбітальної енергосистеми потужністю 100 кВт на низькій навколоземній орбіті (ННО), а в 2035 році КоГЕС потужністю 100 мВт зможе генерувати електроенергію. Нарешті, у 2050 році, перша КоГЕС промислового рівня почне працювати на геосинхронній орбіті (ГСО). Щорічний звіт 2009 року про енергетичний розвиток КНР передбачає, що у 2050 році Китаєві бракуватиме ресурсів для близько 10.5% енергетичних потреб, тож уряд мусить шукати нові джерела енергії, такі як ядерний синтез та орбітальні енергосистеми. Тому на початку 2019 року Китай почав будівництво експериментального заводу з виробництва КоГЕС у Чунціні. Там випробовуватимуть такі технології як спорудження орбітальних енергосистем на ГСО за допомогою роботів та бездротове передання енергії. Ван Сідзі, головний конструктор першої китайської ракети, вважає, що “Коли людству забракне паливних ресурсів, світ охопить паніка. До того часу ми мусимо опанувати ретрансляцію сонячної енергії з космосу... Країна, яка першою розвине цю технологію, здобуде енергетичний ринок майбутнього. Тому це має надзвичайне стратегічне значення.”

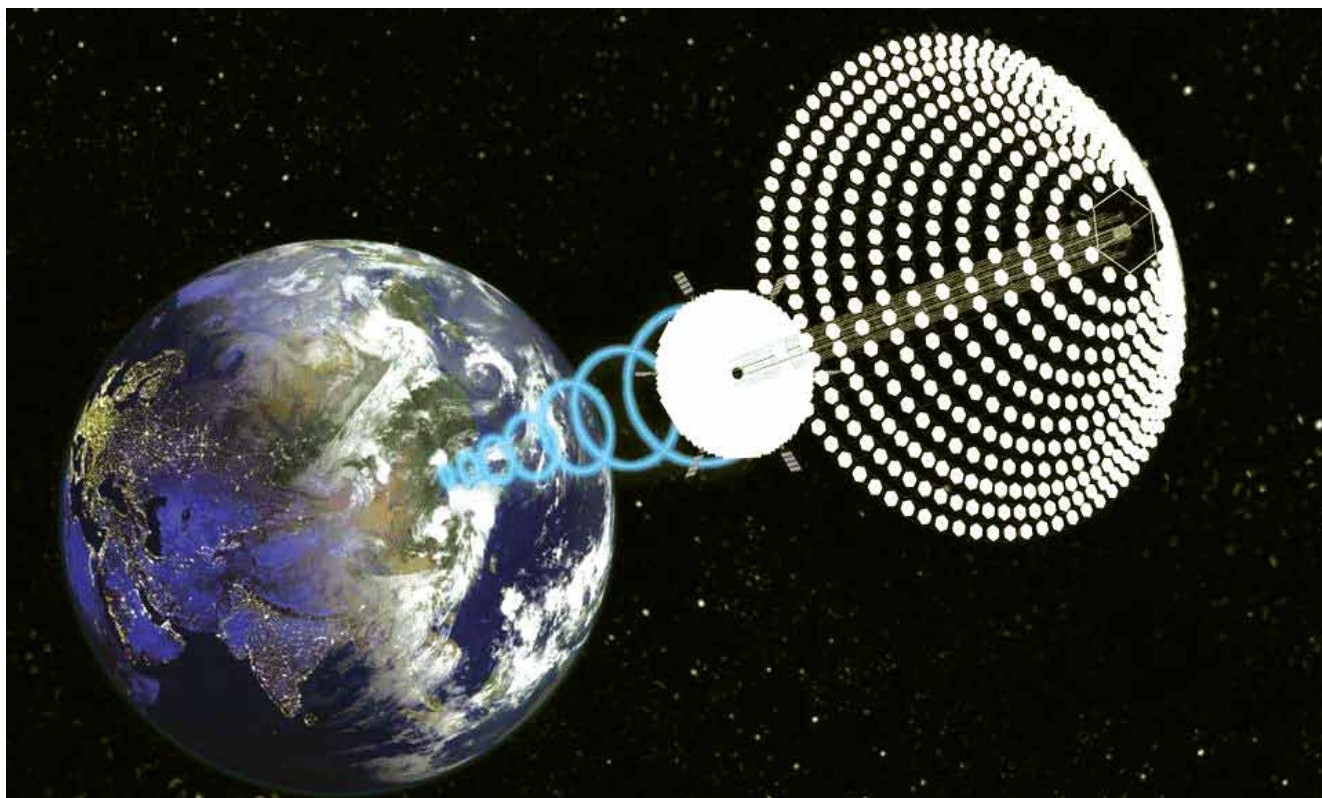

Рис. 1. Запропонована концепція космічного сонячного променю SPS-ALPHA,
автор концепту малюнку Джон С. Манкінс.

Джепело: <https://www.forbes.com/sites/scottsnowden/2019/03/05/china-plans-to-build-the-worlds-first-solar-power-station-in-space/#17184acc5c94>

Науковці з Національного космічного науково-го центру Китайської академії наук працюють над планом перехопити навколосемний астероїд та скерувати його на Землю аби дослідити його та видобути з нього корисні речовини. Найскладнішим завданням буде знизити його швидкість з міжпланетної 12500 м/с до 140 м/с для того, щоб його приземлити. Дослідники, на чолі з Лі Мінтао, планують почати перехоплення у 2029 році та приземлити астероїд у 2034 році. Такий астероїд, як №3554 Амун, діаметром біля двох кілометрів, містить нікелю та заліза на \$8 трильйонів, кобальту на \$6 трильйонів, інших цінних металів та золота на \$6 трильйонів, а разом - \$20 трильйонів. Для видобування ресурсів в космічному просторі Китай планує розробити корабель з ядерно-енергетичною силовою установкою до 2040 року, повідомила Китайська аерокосмічна науково-технічна корпорація у 2017 році. До 2025 року Китай збирається розробити суборбітальні носії багаторазового використання, а до 2045 стати провідною космічною державою.

Питання, яке хвилює багатьох за межами Китаю – який доступ матимуть до Місяця не китайські організації, коли Китай контролюватиме навколосемний простір? Є Пейдзянь, аерокосмічний інженер та очільник китайської програми дослідження Місяця сказав у 2017 році: “Всесвіт це океан, Місяць — це острів Д’яою, Марс — це острів Хуан’янь. Якщо ми не вирушимо туди сьогодні, коли ми на це спроможні, наші нащадки дорікатимуть нам. Якщо інші країни будуть першими, і почнуть там верховодити, то ми не зможемо потрапити туди, навіть, якщо захочемо. Це і є причиною [чому Китай вирушив на Місяць].” Порівняння Місяця і Марсу зі спірними островами у Східно- та Південно-Китайському морях, є чітким повідомленням решті світу, якою буде політика Китаю в космосі. Цілком імовірно, що у випадку здобуття першості у космосі, Китай заведе “спеціальні зони” та суди під китайським проводом для з’ясування спірних питань. КНР вже застосовує подібну стратегію щодо своїх наземних проєктів. У 2018 році Верховний суд КНР за-

снував два міжнародних суди, які розглядати-муть питання пов'язані з ініціативою «Пояс і Шлях» (ПіШ). Суд у Шенджені судитиме спори пов'язані з морською частиною ПіШ, а суд в Сіані розглядатиме позови щодо суходільної частини ПіШ. Спостерігаючи за діями Китаю в Південнокитайському морі та в Антарктиці можна прогнозувати, якою буде його поведінка в космосі, кажуть аналітики. Як і в космосі, в Антарктиці КНР має три мети: використовувати запаси нафти (енергія), шукати і добувати корисні копалини (ресурси) та будувати і розширювати дослідницькі бази (людська присутність). Створення нових карт, перейменування форм рельєфу китайською, поступове нарощування військової присутності є елементами стратегії КНР як в Південно-Китайському морі, так і в Антарктиці. Космічні держави мають зрозуміти, що без запровадження загальних правил та ведення діалогу, у навколосезному просторі може перемогти ментальність “хто перший до млина, той перший меле”.

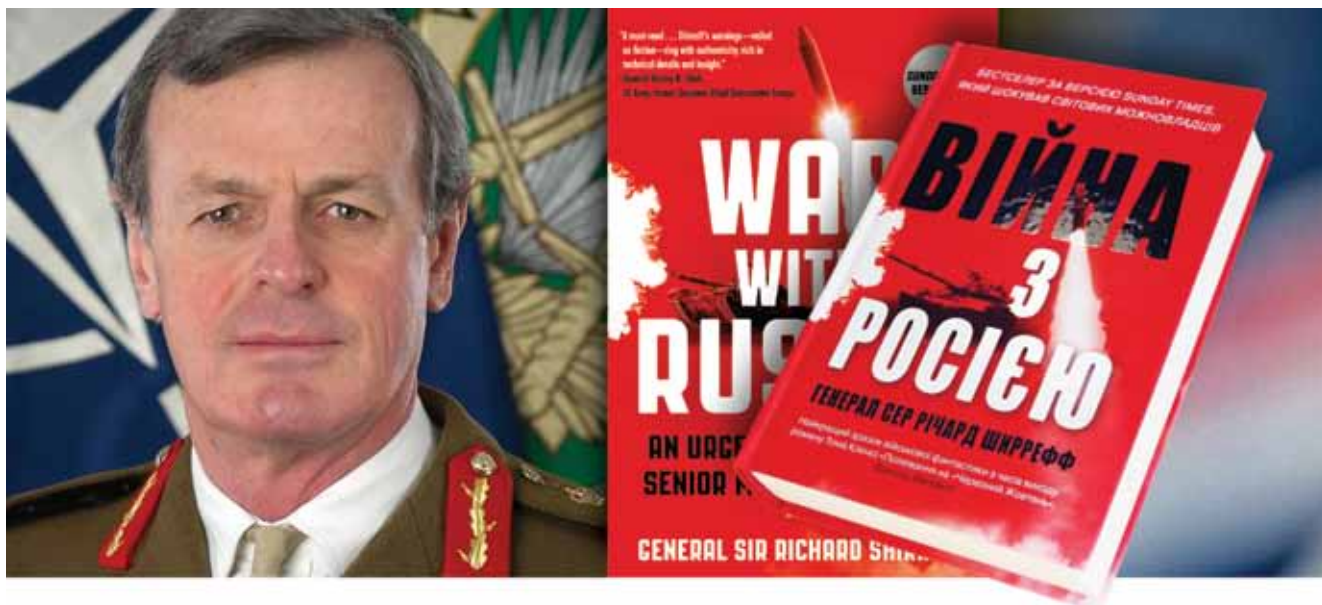
Китай вже виявив наміри встановити норми та правила для діяльності в космосі. У 2008 та 2014 роках КНР та РФ запропонували спільний проект міжнародного правового документу про запобігання мілітаризації космосу, проте він не накладає заборону на протисупутникову зброю прямого зльоту чи космічну зброю наземного базування. Виглядає, що Китай хоче створити альтернативні інституції, механізми інвестування та потужності, щоб стати на чолі космічного ладу. Поки що, підкорення космосу відбувається у правовому вакуумі.

Тим часом, Україна охоче допомагає КНР розвивати космічні технології, що вже викликало занепокоєння США. Наприкінці 2017 року Україна та Китай затвердили оновлену редак-

цію програми двостороннього співробітництва на 2016-2019 роки, яка передбачає реалізацію понад 80 проектів, пов'язаних з Місячною програмою КНР, системами дистанційного зондування Землі та створенням нових матеріалів, а також у нових напрямках, таких як моніторинг космічного сміття та дослідження глибокого космосу. А у вересні 2018 року службовець міністерства оборони США розповів Kyiv Post, що працівники Пентагону провели розмови з членами українського уряду, Адміністрації Президента і парламенту, урядовцями з міністерства закордонних справ та міністерства економічного розвитку, СБУ, військовими та «Укроборонпромом» щодо можливих негативних довгострокових наслідків китайських інвестицій для української промисловості і застеріг від передавання українських технологій китайським партнерам. А щоб привабити американські інвестиції замість китайських, варто спочатку прибрати корупцію, сказав службовець.

Очевидно, у створенні Космічного шовкового шляху, Китай додержуватиметься таких самих меркантильних міркувань, якими він керується при реалізації земного «Поясу і Шляху». У гонитві за швидкою вигодою від участі у нових космічних змаганнях, Україні не варто ставити під загрозу свій довгостроковий розвиток та відносини з найбільшим стратегічним партнером, США, який, на відміну від Китаю, надає Україні дипломатичну, політичну та військову підтримку у відсічі російській агресії у цілому та в Азово-Чорноморському регіоні зокрема.

РЕКОМЕНДАЦІЯ «ЧОРНОМОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ»: КНИГА РІЧАРДА ШІРРЕФФА «ВІЙНА З РОСІЄЮ»

Ви замислювались коли-небудь, як в Європі ХХІ сторіччя, світовому форпості стабільності, перед всевидячим оком відеоспостереження та супутникової зйомки, російські танки перетинають кордон іншої держави та «вальжно» окупувають Крим? Як в світі, де міжнародною спільнотою гарантовано територіальну цілісність кожної миролюбної країни, відбувається неприхована анексія важливого економічного регіону з майже двохмільйонним населенням? Як стало можливим, що США, з їх найбільшим воєнним бюджетом, відвертаються від Будапештського меморандуму та проковтують власну неміч? Як, без оголошення війни, російські війська безупинно перетинають кордон іншої держави та перетворюють колись найбільш густонаселений, важливий промисловий регіон України на зону бойових дій? Як трапилося так, що пасажирський літак країни-учасника НАТО, нібито найпотужнішої військової сили в цілому світі, збивається терористами з підконтрольної російськими військами території і... нічого? Економічні санкції. Те, що раніше розцінювалось як законний привід до розв'язання війни — тепер привід, щоб кумедно почавити європейських гусаків трактором.

Як всемогутній Захід допустив, що найвпливовішим політиком Європи став плюгавий «фантомас» з Кремля, який, як диригент по нотах, розіграє свою гру в європейській опері, вима-

хом газової труби, керуючи гнівом опозиції та жаждою олігархів?

Як, милостивий Боже, світ дійшов до того, що розрекламований найпотужніший на папері військовий альянс в світі опускає очі, поки Росія, регочучи в повний голос, плює їм в обличчя, використовуючи хімічну зброю та бомбардувальники проти мирного населення, якому не пощастило проживати на території ворогів її союзника!? І все заради того, щоб наповнити її біженцями, які ще більше дестабілізують ситуацію в ЄС, змушуючи кожну політичну силу рахуватись з великим ведмедем. І це, поки налякані бюргери спостерігають орди «нещасних» біженців, що святкують на Кельнському вокзалі.

Але ж НАТО — найпотужніший військовий альянс в світі, з більш ніж 3 мільйонами найкращих солдат та офіцерів, гордістю західного світу, найсучаснішою технікою та озброєнням. Є ж професіонали, що сумлінно по-європейськи виконують свої обов'язки та прораховують всі ймовірні сценарії. І якщо Україна не є членом НАТО — то країни Балтії з 2004 року є повноцінними членами-учасниками. А це означає, що напад на будь-яку з них — це напад на весь альянс. Тож ці професіонали сумлінно та ретельно прораховують всі сценарії можливого розвитку подій, в тому числі й військового.

РЕКОМЕНДАЦІЯ «ЧОРНОМОРСЬКОЇ БЕЗПЕКИ»: КНИГА РІЧАРДА ШИРРЕФФА «ВІЙНА З РОСІЄЮ»

Після 2015 року, коли Росія зосередила поблизу Прибалтики значні військові сили, вони провели розрахунки та авторитетно заявили, що росіянам знадобиться 60 годин, щоб зламати всю міць західного світу та окупувати 3 країни-учасниці НАТО.

Одним із тих першокласних професіоналів, що виносили невтішний вердикт маленьким балтійським республікам, був чотиризірковий генерал сер Річард Ширрефф, заступник Верховного головнокомандувача Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі, що вийшов у відставку після 37 років служби, та пройшов шлях від солдата до генерала, де здобув безцінний досвід, як в якості польового командира, так і штабного генерала.

Написана професійним військовим, «Війна з Росією» є чітко побудованою та послідовною. Події роману розгортаються весною та влітку 2017 року. У книзі кілька сюжетних ліній і місць: Україна, Латвія, Росія, Брюссель. Усе розпочинається із вторгнення в Україну, потім страждає Латвія, на яку Росія здійснює військовий напад. Свої завойовницькі плани з підлеглими Володимир Путін проводить у Росії. А в штаб-квартирі НАТО в Брюсселі, високопосадовці вирішують як діяти далі, аби уникнути ядерної війни з Кремлем. Тут знайшлося місце помилкам, прорахункам і форс-мажорам, як і завжди в реальному житті. В тексті суміщаються лінії політики, дипломатії і стратегії з тактикою. Читаючи її, можна простежити за подіями від прийняття рішень на найвищому кабінетному рівні, до польових сутичок і операцій.

Про автора генерала Сера Річарда Ширреффа:

Річард Ширрефф народився у 1955 році в Кенії, де й провів свої перші роки життя. Освіту здобув у Оксфорді, вивчав там історію. Відразу після навчання він пішов до британської армії і згодом отримав звання офіцера бронетанкових військ.

За 37 років служби Річард Ширрефф брав участь у багатьох операціях і командував військовослужбовцями різного рівня — від солдатів до найстарших офіцерів. Як командир танкової бригади був учасником першої війни у Перській затоці. Також брав участь у трьох дуже складних операціях у Північній Ірландії. Річард Ширрефф не з чуток знає, як було встановлено мир на Балканах — у Косово та Боснії. У 2006–2007 роках він служив в Іраку на посаді командира багатонаціональної бригади. Коли не брав участі у бойових діях, опановував мистецтво війни на курсах, організованих командуванням, а також розробляв засади військової політики і втілював її в Міністерстві оборони та штабі армії.

Протягом семи років служби він обіймав дві високі командні посади у НАТО — був командиром корпусу швидкого реагування і заступником Верховного головнокомандувача Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі.

Остання посада — одна з найважливіших у стратегічному командуванні Альянсу і найвища серед тих, що їх колись обіймали британські генерали.

За матеріалами «Друга читача»: https://vsiknygy.net.ua/shcho_pochytaty/50257/ та «Еспреско» https://espresso.tv/article/2017/05/15/viyna_z_rosiyeyu

Для нотаток

[illegible]

Співробітництво Україна – ЄС – НАТО з протидії гібридним загрозам у кіберсфері

ЦЕНТР ГЛОБАЛІСТИКИ «СТРАТЕГІЯ XXI»
WWW.GEOSTRATEGY.ORG.UA

ISSN 2616-4027

9 772616 402004